

**A RÁDAY-CSALÁD
A MAGYAR KULTÚRÁBAN
300 ÉVE SZÜLETETT
RÁDAY GEDEON**

A RÁDAY-CSALÁD A MAGYAR KULTÚRÁBAN 300 ÉVE SZÜLETETT RÁDAY GEDEON

1841-1918 közötti életrajzi vázlatok

A RÁDAY CSALÁD ÉS A MAGYAR KULTÚRA
RÁDAY GEDEON ÉS A MAGYAR KULTÚRA

1841-1918 közötti életrajzi vázlatok

1841-1918 közötti életrajzi vázlatok

A RÁDAY GYŰJTEMÉNY TANULMÁNYAI 10.

A Ráday-család a magyar kultúrában

300 éve született Ráday Gedeon

A 2013. október 10-én megrendezett
jubileumi konferencia előadásai

Szerkesztette
Berecz Ágnes

Ráday Gyűjtemény
Budapest, 2014

A borítón a Ráday-műemlékkönyvtár részlete látható
(fotó: Baranyai Ibolya)

A konferencia megrendezését a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatta

© Ráday Gyűjtemény, 2014

Tartalom

Előszó (<i>Berecz Ágnes</i>)	7
Berecz Ágnes: Ráday Gedeon, a könyvgyűjtő életműve	9
Borvölgyi Györgyi: Ráday Gedeon tanulóiévei	18
Szilágyi Márton: Ráday (I.) Gedeon és a magyar irodalom intézményesülése	38
Borbély Szilárd: Ráday programja	52
Orbán László: Kazinczy Ráday-portréja (kapcsolattörténeti kérdések)	58
Petrőczy Éva: Ráday Gedeon, a magyar Pope	70
Hermann Zoltán: Violák. Ráday Gedeon <i>Mezei dala</i> , Szentjóni Szabó László <i>Poētája</i> és német előzményeik	79
Veisz Bettina: Ráday II. Gedeon <i>Falbaire</i> drámájának fordítása kapcsán... ..	94

Előszó

Ritka esemény, hogy egy intézmény egy esztendőben három jeles és kerek évfordulót ünnepeljen – de 2013-ban a Ráday Gyűjteményben ez történt.

Tavasszal volt száz esztendeje annak, hogy könyvtárunk nyilvános könyvtárként nyitotta meg kapuját jelenlegi helyén, a Ráday utcában. Erre az alkalomra nem készültünk külön rendezvénnyel, már csak azért sem, mert éppen akkor kezdődött meg a műemlékkönyvtár bedobozolása. A nyáron zajló részleges felújítás, átépítés és az állomány teljes átrendezése azt a célt szolgálta, hogy a látogatók ezentúl a múzeumi kállítóterem felől, egy üvegfalon keresztül bármikor megcsodálhassák a műemlékkönyvtár enteriődjét.

Amint az lenni szokott, a munkálatok elhúzódtak és végül nagyon erős hajrával készültünk második jeles jubileumunkra, az október 10-én megrendezett „*A Ráday-család a magyar kultúrában – 300 éve született Ráday Gedeon*” című konferenciánkra. A Doktorok Kollégiuma képviselőjében Szabó András, a KRE professzora, egykori kollégánk segített a szervezésben. Célunk az volt, hogy új kutatási eredmények, illetve a kritikai reflexió érvényesüljön az előadásokban – ez illik Ráday Gedeon személyéhez is. Az elhangzottak teljesítették a várakozást: Szilágyi Márton (ELTE BTK) hangsúlyozta például, hogy Kazinczy Ferenc ösztökélése ellenére Ráday Gedeonból hiányzott a nyilvánosság elé lépés szándéka, és a kegyességi irodalom hagyományához sem abban az értelemben kapcsolódott, mint apja, Ráday Pál, a *Lelki Hódolás* szerzője – irodalmi tevékenységét tehát ennek fényében kell megítélni. Borbély Szilárd (DTE) szintén Ráday Gedeon alakjának átértelmezéséről szólt, és ezt az irányvonalat követték a fiatal tanítvány-előadók is. Petróczy Éva az Alexander Pope és Ráday között fellelhető párhuzamokról beszélt. Hermann Zoltán (KRE) azzal lepte meg a hallgatóságot, hogy Marlene Dietrich híres *Hová tűnt a sok virág* c. dalának szövegét, pontosabban annak német ősforrását Ráday Gedeon is lefordította magyarra. Az ör-

vendetesen nagy létszámú hallgatóság megtekinthette az alkalomra összeállított kamarakiállításunkat (Borvölgyi Györgyi). Az újrarendezett műemlékkönyvtárat is ekkor lehetett először megtekinteni.

A konferenciát követően újabb jeles alkalomra: egykori igazgatónk, Benda Kálmán történész születésének 100. évfordulójára időzített konferenciára készültünk. (Ennek keretében avattuk fel az örökösök által nekünk adományozott Benda-könyvtárat – Benda Kálmán tudományos magánkönyvtárát, amely ezentúl különgyűjteményként szolgálja a kutatókat.)

Természetesen az volt a célunk, hogy a jubileumi esztendő konferenciáin elhangzott előadások kötet formájában is megjelenjenek. E cél érdekében dolgoztak tovább előadóink, akik közül a 2014. februárjában tragikusan elhunyt Borbély Szilárd már nem tudta végső formába önteni előadását. Kötetünkben ezért a konferencián elhangzott szöveget közöljük, a szöveggondozást Debreczeni Attila (DTE) végezte el.

Borvölgyi Györgyi 2013. szeptember 27-én a Ludányhalásziiban rendezett Ráday Gedeon-émlékkonferencián tartott előadást Ráday Gedeon iskoláztatásáról. Az előadás szerkesztett változatát ebbe a kötetbe illesztjük bele, mivel számos új adalékot tartalmaz és az életmű szempontjából is alapvető összefoglalást jelent.

Kötetünket azzal a reménységgel bocsátjuk útjára, hogy elősegíti Ráday Gedeon életének és pályájának friss, kritikai szemlélettel való megközelítését és elhelyezését a magyar irodalomban.

Berecz Ágnes
gyűjteményigazgató

Ráday Gedeon, a könyvgyűjtő életműve

Van olyan vélemény, hogy a jubileumi–megemlékező típusú konferenciáknak nincs sok értelme, mert nagy valószínűséggel olyan információkhoz jutunk, amelyeket már eleve tudunk vagy tudhatunk; másrészt az ünnepi jelleg ellehetetleníti, vagy legalábbis tompítja a kritikai jellegű reflexiót. Szervezőként mi a jó példák sorát kívántuk gyarapítani, ezért olyan előadások szervezésére törekedtünk, amelyek vagy új eredményeket mutatnak be, vagy új kontextusban értékelik Ráday Gedeon életművének valamely szeletét. Ezzel adózhatunk leginkább Ráday Gedeon emlékének, hiszen életében ő nem a múltat katalogizálta, nem a trendeket követte, hanem ellenkezőleg cselekedett. Fiatal korától késő öregkoráig jellemző volt rá, hogy a jelenben élt, a jövő foglalkoztatta, a múltból pedig tudást és inspirációt merített. Költői tevékenységében az anyanyelv és a poétikai formák alkalmazása foglalkoztatta. Kulturális szervezőként addig soha nem volt kezdeményezéseket segített (induló folyóiratokat, tudományos társaságokat). A péceli családi kastély létrehozása ugyancsak az életműhöz sorolható, hiszen a díszterem, a szalonnok, a vendégszobák, a könyvtárterem freskóinak mintáját Ráday Gedeon válogatta és rendezte kompozícióba, és írt hozzájuk párverseket. S bár a kastély építészeti hűségesen követi a már megállapodott francia típusú barokk stílusirányt, szembetűnően egyedi, lakályos, családcentrikus rezidencia lett. Az egyetlen aránytalanság nem volt más, mint az épület tömegéhez és a Ráday-család anyagi lehetőségeihez képest lenyűgözően nagy könyvgyűjtemény. A könyvtárhoz dolgozószoba is tartozott, amely néhány lépésnyire volt a magánlakosztálytól, illetve a kerttől: Ráday Gedeon élete nagy részét ezen a szűk, ám egy literátus számára ideális közegben töltötte.

Fő témám a könyvei által is meghatározható gyűjtő jellemzése, de bevezető szerzőként fontosnak tartom, hogy számba vegyük azt az alapot, amelyről elrugaszkodunk. Ráday Gedeon irodalomtörténeti, művelődéstörténeti örökségét és jelentőségét 150 éve elemzi, méltatja az

utókor. Bár ezt a sort Arany János nyitotta meg, a nagyszámú ismeretterjesztő közlemény mellett máig kevés a tudományos igényű és értékű szövegkiadások, levéltári kutatásokon alapuló publikációk száma¹. Viszont rendkívül gazdagon tenyészt Ráday Gedeon alakja körül egyfajta legendárium, anekdota-csokor, amelynek egy része Kazinczy Ferenc közléseire megy vissza, más része a folklórba illeszkedik, vagy kutatói tévedésen alapul, vagy ki tudja, honnan ered. Ilyen legenda például Rádayné találkozása Mária Teréziával Gödöllőn, II. József soha nem bizonyított látogatása Pécelen, a tokaji boroshordók duplafenekű aljában becsempészett könyvek, Mozart-operaelőadás a péceli kastélyban, tudós literátusok munkamegbeszélései Ráday Gedeonnal ugyancsak Pécelen. Ha rákeresünk az interneten, pillanatok alatt találunk ilyen megfogalmazást: „*a kor legjobb arcai megfordultak házában*” vagy hogy halálakor szeretett felesége virrasztott felette zokogva (valójában Szentpéteri Katalin hunyt el jóval előbb). Számunkra, akik elköteleztük magunkat az örökség igényes, hiteles feltárása és közzététele mellett, az a feladat adódik, hogy a fennmaradt forrásokat minél teljesebben közzétegyük – immár főként elektronikus formában. A Ráday Könyvtár munkatársai napi rendszerességgel szembesülnek azzal, hogy mindenki az internetről kezdi a tájékozódást, és csak jó esetben nem fejezi is be az ott elérhető tartalmakkal. Valójában, mint azt alább látni fogjuk, az ilyen jellegű témák esetében a publikált források nagy része még csak hagyományos kiadványokban érhető el.

Az egyik legfontosabb forráségység Ráday Gedeon fennmaradt költői munkássága, amelyet először Váczy János adott ki 1892-ben; ez a Magyar Elektronikus Könyvtárban az interneten is hozzáférhető. 2009-ben jelent meg az új kritikai kiadás², amely egyrészt újabb tételekkel gyarapítja az addig ismert életművet, másrészt a jegyzetek, a kísérő ta-

¹ A Ráday-családra, a kastélyra és a könyvtár történetére vonatkozó, folyamatosan frissített Bibliográfia elérhető a Ráday Gyűjtemény honlapján (www.rgy.hu.)

² *Ráday Gedeon és Földi János összes versei*. Sajtó alá rendezte BORBÉLY Szilárd. Budapest, Universitas 2009. (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. század)

nulmány az eddigieknél árnyaltabban közelíti meg a literátor és alkotó Ráday Gedeont. Ennek a kötetnek nincs digitális elérhetősége.

A másik fontos forrás egység Ráday Gedeon levelezése. A Ráday Gyűjteményben őrzött családi levéltár 25 folyóméternyi anyagából a legszűkebben véve két folyóméter tartalmazza Ráday Gedeon fennmaradt levelezését, azonban ennél jóval több dokumentummal kell számolnunk – a más nevek, illetve más iratcsoportok alá sorolt állománnyal és másutt őrzött tételekkel is. Bár ez a mennyiség első közelítésben hatalmas, a művelődéstörténeti kutatás szempontjából leglényegesebb iratokat publikálták már az elmúlt másfél évszázad során. Ezek a tudós- és költőtársakkal, szerkesztőkkel váltott levelek, amelyek évkönyvekben, az Irodalomtörténeti Közleményekben, a Magyar Könyvszemlében, illetve a levelezőpartnerek kritikai kiadásában jelentek meg. Közülük a legfontosabb a Kazinczy Ferenc levelezése–sorozat, amelyet 21 kötetben a 20. század elején adott ki Váczy János, és amelyet hosszú ideig követtek a kiegészítések, mígnem az utóbbi időben a teljes Kazinczy kritikai újrakiadás gigászi munkája – a Debreceni Tudományegyetem, az Akadémia és az ELTE együttműködésében – ígéri a végleges eredményt. Ebből a teljes, újrafeldolgozott levelezés azonban már csak elektronikusan lesz közzétéve, papíralapon nem – a tételek száma ugyanis meghaladja az ötvenezretet.

A Kazinczy-szál nagyon fontos, hiszen ő a kor literátusi kapcsolatrendszerének középpontjában állt és neki köszönhető Ráday Gedeon emlékezetének átmentése is. De Ráday Gedeon levelezése messze nem teljes egészében feltárt. Saját kutatói vállalkozásom volt Ráday Gedeon feleségének, Szentpéteri Katalin levelezési anyagának a szövegkiadása, amelyet szeretnénk a kiterjesztett debreceni elektronikus forrásközlés keretébe illeszteni. Reméltük, hogy a jelen konferencián már ebből mutathatunk ízelítőt – sajnos ez nem sikerült, de meg fogjuk valósítani; mert rengeteg munka és rengeteg Ráday Gedeonra vonatkozó adalék van benne. A következő tervbe vett feldolgozandó levéltári egység pedig Ráday Gedeonnak a mindenkori református ágensekkel folytatott levelezése, amely más aspektusokból – egyháztörténeti, egyházpolitikai, művelődéstörténeti és könyvészeti szempontból – ígér új információkat.

Ráday Gedeon könyvtáráról, mint gyűjtői teljesítményről és tájékozódásának háttérbázisról szólva ki mászt idézhetnénk elsőnek, mint Kazinczyt, aki 1788-as látogatására emlékezve így írja le *Pályám emlékezetében* az akkor már kiteljesedett gyűjteményt: „Behajtatván a kastély déli nagy kapuján, a palota alatt, a keleti szárny felé tértem, s Rádayt földszint találtam, dolgozójában. Innen nyílt az ajtó bibliotékájába, mely a keleti és a déli szögben állott, négy veresmárvány oszlop tartván boltozatját. Ehhez még két szomszédszobát kelle elfoglalni a kapu felé. Poétái egy negyedik szobában állottak dolgozója mellett, az udvarra; a magyar könyvek hitvese szobájában. Ami e hat szobában el nem fért, Pesten tartaték és Ludányban.” – A leírás minden bizonnyal pontos, Pécelen meg is van mindmáig az összes szoba és a vörösmárvány oszlopos könyvtárterem; Budapesten pedig a Dunamelléki Református Egyházkerület Székházának földszintjén új elrendezésben látható a könyvtár (6478 mű kb. 12-15E kötetben).

A könyvekkel együtt megkapott, Pécelről beszállított eredeti bútorzatból mára egy dupla könyvesszekrény és két polcfal maradt fenn, a többi kópia. Rakovitz Henrik pozsonyi asztalosmester polcainak titka idén nyáron tárult fel. Eddig ugyanis úgy tudtuk, hogy a bútorzat eredeti festése, színvilága a rokokó fehér–arany volt. Idén a könyvtár átrendezését követően szükségessé vált a polcok restaurátori rendbehozatala. Teljes restaurálásra nem volt mód, csupán állagmegóvó beavatkozásra, de Bleicher András restaurátor kutatóablakot nyitott a múltra. Az eredeti könyvespolc oldalfalán feltárta az összes festékréteget egészen a legalsó szintig. A kiindulási állapot a nyolcvanas években felvitt fehér festék volt. Ez alatt a korábbi évtizedek egérszürke festékrétege van, amely alatt egy még korábbi, eddig eredeti alapszínnek hitt fehér szín tárható fel. De nem ez volt az eredeti állapot. Bleicher András elemzése³ szerint a fenyőfából készült polc látszó részei, oldalfala pácolt tölgy díszburkolattal volt fedve eredetileg, amelyet sellakréteg védett. Azaz a Ráday Gedeon által rendelt könyvespolc festetlen, barna színű volt, aranyozott ornamentikával díszítve. Könyvtárának összképét ily módon a bőrkö-

³ BLEICHER András munkajelentése 2013; Ráday Gyűjtemény iratai, Ráday Levéltár

tésekkel harmonizáló barna–arany tónus határozta meg, ami a barokk könyvtárstílusnak felel meg. Hogy a polcok mikor lettek első ízben fehér–aranyra átfestve, nehezen határozható meg. A 18. század legvége – a 19. század eleje a szoba jöhető periódus. Jelenleg ötödik réteggént ismét mattfehér festék került a polcokra.

Rátérve a könyvtár állományára, elsősorban Segesváry Viktor 1955-ben írt és 1992-ben megjelent monográfiájára kell hivatkoznunk⁴. A leg részletesebben és a téma jellegéből adódóan maig helytálló érvénnyel ez a mű mutatja be a könyvtár geneziséét, forrásait, az egyes szakcsoportokról is kitűnő jellemzést nyújt. A mű angol nyelvű kiadása 2007-ben jelent meg, és az azóta beérkező külföldi szakmai érdeklődésekből érzékelhető, hogy a könyvtár híre eljutott az európai könyvészeti kutatókhoz is (a monográfia mind magyarul, mind angolul elérhető az interneten). Segesváry munkáját tekinthetjük egyfajta origónak, amely alapvetően rendben van, csupán kiteljesíteni lehet a források végső kiaknázásáig. E kiteljesítések sorába tartozik Borvölgyi Györgyi kötete Ráday Pál könyvtáráról⁵, amellyel elkülönítette a családi könyvtár két gyűjtői korszakát; továbbá Csenki Éva–Borvölgyi Györgyi jelenleg is folyó kutatási programja Ráday Gedeon kötetéseiről. Ez utóbbi ritka kutatási témát, amelynek eredményeit a Ráday Gyűjtemény honlapján tesszük közzé, a családi levéltár forrásanyaga teszi különösen értékessé. Természetesen Segesváry Viktor is felhasználta a könyvészeti vonatkozású levéltári dokumentumokat, de sok esetben csak demonstratív érvnek, példának illesztette kötetébe, és nem merítette ki őket. Ezt igyekeztem pótolni néhány közleménnyel Ráday Gedeon aukciós beszerzései kapcsán.

Úgy gondolom, hogy minket most elsősorban a könyveit olvasó Ráday Gedeon érdekel. El szoktuk mondani tárlatvezetéseinken, hogy ez egy enciklopédikus jellegű barokk magánkönyvtár, amely tartalmazza a kor tudományos alapműveit, valamint a klasszikus és az akkori kortárs irodalmat. Az már a tulajdonos orientációját is jelzi, hogy a francia

⁴ SEGESVÁRY Viktor, *A Ráday Könyvtár 18. századi története*. Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1992. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 4.)

⁵ BORVÖLGYI Györgyi, *Ráday Pál (1677–1733) könyvtára*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2004. (A Kárpát–Medence kora újkori könyvtárai VII.)

felvilágosodás és a protestáns teológia irodalma, valamint a 18. század második felének prohibitív röpirat-irodalma kiemelkedő arányban található meg benne. A főnemesi magánkönyvtáraktól eltérően Ráday Gedeon maga végezte a gyarapítás és a gondozás feladatát is, nem túlzás azt állítani, hogy élete legkedvesebb tevékenysége a könyvbeszerzés és az olvasás volt.

Mindez igaz, de az általánosságokon túl nagyon nehéz feladat áttekinteni egy ekkora könyvtár szellemi tartalmát, illetve Ráday Gedeon személyes preferenciáit, az őt magát is meghatározó olvasmányélményeket. Nem segített az utókornak azzal, hogy telejegyzetelje könyveit – tulajdonosi jelzésül alkalmazott szolid, autográf monogramját a könyvtáblák belső-felső részén nagyítóval kell keresni – úgyhogy ebben a kérdésben javarészt feltételezésekre, bár természetesen megalapozott feltételezésekre kell hagyatkoznunk.

Bizonyosnak tekinthető, hogy például orvostudományi, fizikai, kémiai, elméleti matematikai vagy csillagászati szakmunkákban Ráday Gedeon nem mélyedt el, noha ilyen tárgyú művek is szép számmal akadnak könyvtárában. Ezek tanulmányozásához olyan képzettség és érdeklődés kellett volna, amilyennel ő nem rendelkezett. Vegyünk egy példát: a könyvtár látványos darabja, és bizonyíthatóan Ráday Gedeon beszerzése Vesalius anatómiai atlaszának egy 1725-ös kiadása. Vesalius anatómiája a legjobb volt – a 16. és a 17. században. A 18. század közepére azonban a revíziók és a javított metszetanyag ellenére is kikerült a használatból, helyét az orvosi képzésben Giovanni Battista Morgagni anatómiája vette át. A sokáig felülmúlhatatlannak vélt Vesalius trónfosztását az okozta, hogy a leíró narratíva és szemléltetés nézőpontját felváltotta a kórbonctan és a terápiás praxis által meghatározott nézőpont. Ez azonban akkor csak a szűk szakma számára volt evidens, mindenki másnak még jó ideig „a Vesalius” jelentette az anatómiát. Ráday Gedeon beszerezte Vesaliust, és beszerezte Morgagnit is – tehát pontosan tudta, mi a legjobb – holott egészen bizonyos, hogy nem vonzódott az anatómia szakkérdéseihez.

Körülbelül ugyanez mondható el Cellarius csillagkép-atlaszáról, amely szintén a 17. században volt tudományos segédlet. A folyamatosan tökéletesedő műszerek révén nyert új felfedezések miatt a 18. században

már John Flamsteed atlasza volt a szakma etalonja. Ebben az esetben azonban Ráday Gedeon nem haladt a korrál, megelégedett Cellarius művészi ábráival. A fizikai-matematikai szakcsoportban viszont – amelyet akkoriban általánosan, Ráday Gedeon is, a filozófia halmazához soroltak – megtalálható Cardano, Newton, Descartes, Barrow, Leibniz, Wolff, Euler neve. Tökéletes választások, ebben a névsorban benne van a teljes matematikatudomány a 16. századtól Ráday Gedeon jelenéig, noha nyugodtan kizárhatjuk, hogy dolgozószobája magányában differenciálható függvények összegének a deriváltját kutatta volna.

Nem vehetjük végig a könyvtár összes szakcsoportját, mert kimeríthetetlen sűrűbe tévednénk. A továbbiakban tehát csak az irodalmi tárgyú művekre koncentrálunk, amelyek a legközelebb álltak Ráday Gedeon érdeklődéséhez.

Ami a magyar nyelvű szépirodalmat illeti, az nehezíti dolgunkat, hogy apja példáját követve Ráday Gedeon is kiemelten fontosnak tartotta ezek lehető legteljesebb összegyűjtését. Mindketten jócskán megelőzték korukat, mert ez a gyűjtési elv vagy prioritás csak 1780 után vált megfogalmazott célkitűzéssé a magyar könyvtárlajdonosok körében. Így viszont az állomány csupán azt tükrözi, hogy mit sikerült a teljességből megszerezni; azt nem, hogy az egyes szerzők közül melyeket kedvelte, olvasta gyakran Ráday Gedeon.

Czvittinger Dávid és Bod Péter lexikonai segíthették abban, hogy a magyar szépirodalom legrégebbi, és már a 18. században is nehezen hozzáférhető históriás énekeiből szép kollekción gyűjtsön össze. Így Heltai János, Ilosvai Péter, Istvánffy Pál, Bogáthi Fazakas és sok más szerző mind fellelhető volt nála, általában gyűjteményes kötetekben. A poétikai minta és hatás szempontjából sokkal fontosabb Balassi Bálint és Rimay János műveinek nincs nyoma. Persze mindkét szerzőtől kevés anyag jelent meg nyomtatásban a 19. századot megelőzően, kéziratos gyűjteményben azonban terjedtek és éppen meglehettek Ráday Gedeonnak. Van arra utaló nyom, hogy rendelkezett Balassi-kézirattal. Ez azért érdekes kérdés, mert többen feltételezték már Balassi hatását Ráday Gedeon költészetében.

Gyöngyösi István művei, köztük a rendkívül népszerű Murányi Vénusz megvannak a könyvtárban, és idézhető Ráday Gedeon vallomása is: *„Ifju koromban énis igen Gyöngyösianus voltam, s azt gondoltam, hogy*

a' verseknek szépsége főbbképpen a' bővségből, és valamely dolognak hosszabb le írásából áll' – írta Kazinczynak 1790-ben. Gyöngyösi a rejtekező régi magyar poétikai hagyománytól függetlenül robbant a köztudatba a 17. század végén, népszerűségét töretlenül megőrizve a 18. század első évtizedeiben is. Az idős Ráday Gedeon már kritikai megítéléssel viszonyul hozzá: „*Gyöngyösi bennünket elvakíta ömlő soraival s fecsegésig menő bővségével; nekünk mindjárt szép a vers, ha ömlik, s azon kapunk, ami síma és könnyű, nem ami szép. Azonban én Gyöngyösinek nem tagadom érdemeit, sőt hogy neki igen szép helyei is vannak, valom*” – idézi Ráday szavait Kazinczy Ferenc a *Pályám emlékezetében*. Ráday Gedeon szerette volna a kalózkiadások során erősen romlott *Murányi Vénusz* eredeti, hamisítatlan szövegét közreadni. Kovásznai Sándor és Zilahi Sámuel marosvásárhelyi professzorokkal 1787 végén és a rákövetkező években sokat tárgyalt és levelezett erről. A munka azonban a professzor 1792-ben bekövetkezett halála miatt megszakadt, s mivel Ráday Gedeon maga is ebben az évben hunyt el, Gyöngyösi kritikai kiadása a 20. századig váratott magára.

Ismertebb és valóban jelentősebb a költő Zrínyi Miklós eposzának újrafelfedezése. Ráday Gedeon a maga élményéből és ítéletéből kiindulva minden literátor-partnerének ajánlotta Zrínyit: „*nem tagadom én azt, hogy én ezt az Versszerzőt felette nagyra betsülöm, és majd minden Poétáinknak eleibe teszem: Ugy reménylem, hogy edgyet fog ebben vélem itélni minden*” – s ezek után hosszan sorolja Zrínyi prozódiajának sajátosságait. Kazinczyt meggyőzte a mű kiválóságáról, olyannyira, hogy Zrínyi műveinek első összkiadását ő jelentette meg 1817-ben, valóra váltva ezzel Ráday Gedeon tervét.

Az természetes, hogy Ráday korának magyar szerzői, Batsányi, Baróti Szabó Dávid, Péczeli József, Bessenyei, Barcsay és társaik mind megvoltak a gyűjteményben – a példányok többségét maguk a szerzők küldték meg számára.

Végül röviden tekintsük át a Ráday-könyvtár világirodalmi kollekcióját. Rendkívül érdekesnek tartom, hogy noha Goethe csak a 19. század elején vezeti be a világirodalom, a *Weltliteratur* fogalmát – amely nem egyszerűen a nemzetek irodalmát, hanem egy általánosan érvényes kánont határoz meg – Ráday Gedeon mintha már eme kánon, eme érték-

ítélet szerint válogatott volna. Természetesen az összes klasszikus antik szerző, a többféle kiadásban is meglevő Vergilius, Ovidius, Homérosz, Horatius; Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész, Arisztophanész, Plautus, Terentius; továbbá számos kisebb név, rengeteg rétor – ők valamenynyien, az antik történetírókkal egyetemben, a minden korban minden könyvtár számára kötelező standardhoz tartoznak. De ha az újabb kor irodalmi terméséből rendelkezésre álló köteteket nézzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy Ráday Gedeon rendre eltalálta a később kanonizálódott nagy klasszikusokat: Dante, Petrarca, Boccaccio, Tasso, Rabelais, Corneille, Racine, Molière, Shakespeare, Defoe, Fielding, Pope, Swift, Calderon, Cervantes, Goldoni neve rajzolja meg ezt a pályát (az angol szerzők fordításban vannak meg, az olasz, spanyol művek általában eredetiben is és fordításban is). A 17-18. századi francia és német szépirodalom rendkívül széles spektrumban, valamennyi műfajában megtalálható a polcokon; ezeket Ráday Gedeon egész életében naprakészen követte. Az az állítás tehát az ő példájával is igazolható, hogy a magyar irodalom meghatározó forrása a két nagy európai minta volt.

Az említett nagy nevek mellett számos olyan szerzőt is beszerzett Ráday Gedeon, akik nem váltak a későbbi irodalmi köztudat általánosan ismert alakjaivá, de életművük, teljesítményük jelentős volt. Ilyen szerző például Navarrai Margit és számos más humanista – Celtes, Sebastian Brant; és természetesen a zsoltárfordítók. Érdekes lenne még tovább vizsgálni az irodalmi állományegység kifejezetten szórakoztató, szerzőjük által sem a magasirodalom részének tekintett darabjait. Állandó példám Richardson *Pamelája*, magától értetődően francia fordításban; de számos hasonló korabeli szappanopera fellelhető a „komoly” művek között. Egyszer megkísérlem majd számba venni ezeket is, hogy kiegészíthessük Ráday Gedeon portréját a kikapcsolódó olvasó szemszögéből.

Borvölgyi Györgyi

Ráday Gedeon tanulóévei ¹

1. Pozsony

Ráday Gedeon, a 18. századi Magyarországon meginduló irodalmi és tudományos élet jelentős alakja, egyházpolitikus,² tudatos és minőségi nevelésben részesült. Édesapjának, Ráday Pálnak³ köszönhette a modern, pietista pedagógiát képviselő, pozsonyi evangélikus líceumban eltöltött éveket és a külföldi egyetemjárás lehetőségét. Ráday Pállal baráti kapcsolatot ápoló, tekintélyes férfiak kísérték a gyermek, majd a fiatal Gedeon tanulóéveit. Bél Mátyás,⁴ Daniel Ernst Jablonski⁵ és Gyöngyösi Pál⁶ tudós lelkészek élvezték elsősorban Ráday Pál bizalmát, ők segítettek Gedeont a pozsonyi évek alatt, illetve a külföldi peregrináció idején. Mellettük a kiváló pedagógus, Beer Frigyes Vilmos,⁷ a pozsonyi líceum rektora figyelte és egyengette a Ráday fiú tehetségének bontakozását, személyiségének fejlődését. Mányoki Ádám⁸ festőművész is szerepet játszott Gedeon életében ezekben az években, ő volt a kísérője a németországi tanulmányútra induló fiatalembernek. Fia nevelőjének írt utasítása⁹ bizonyítja, hogy Ráday Pál maga is tanulmányozta kora modern nevelési elveit. A külföldre készülő Gedeont már személyesen látta el instrukcióval.¹⁰

Ráday Pál a köznemeseknek ahhoz a csoportjához tartozott, amely életmódját és műveltségét tekintve is egy tágabb világban élt, mint az átlag magyar birtokos köznemes a 17-18. század fordulóján, illetve a 18. század első felében. R. Várkonyi Ágnes jellemezte ezt a főként protestánsokból álló réteget, és sajátos típusként értékelte őket a köznemes-ségen belül.¹¹ E csoport tagjai gazdasági vállalkozásokat működtettek, terményeikkel (gabona, bor, só, stb.) kereskedtek. Gyakori témája volt – főként a bor magyarországi és külföldi értékesítése – Ráday Pál leveleinek¹² is. Ennek jövedelméből fedezte részben Gedeon taníttatását. Gazdasági és politikai kérdésekben korszerű szakirodalom alapján is tájékoztak, gyűjtötték a könyveket. Szirmay András¹³ és Ráday Pál

könyvtárai európai szintű műveltségről tanúskodnak, és modern államelméleti felkészültségük bizonyítékai.¹⁴ A köznemesek e rétege ellátott értelmiségi feladatokat, közülük került ki Rákóczi államának kormányzói köre.¹⁵ Egyházi és iskolai alapítványokat tettek¹⁶ és támogattak¹⁷

A protestáns, művelt köznemesek holland és német egyetemeken szereztek korszerű tudást,¹⁸ vagy ott végzett tanárok keze alatt tanultak. Fiaik taníttatására¹⁹ is nagy gondot fordítottak. Ráday Pál, Rákóczi államának több nyelvet ismerő, kiemelkedő politikusa, az utóbbi csoportba tartozott: nem járt külföldi egyetemeken.²⁰ A református, de anyai ágon evangélikus²¹ gyökerekkel rendelkező nemesfiút kiváló evangélikus pedagógusok oktatták Ráhón és Losoncon, Luther hitén lévő nemesek által létrehozott magániskolákban:²² a wittenbergi egyetemet járt Braxatoris (Bánóczi) János²³ és tanítványa, Missovitz Mihály.²⁴ Selmecbányán és Körmöcbányán nyelvet, filozófiát és teológiát tanult magánúton.²⁵ Fia, Gedeon a pozsonyi evangélikus líceumban eltöltött évek után már külföldön, az Odera-frankfurti egyetemen tökéletesítette tudását.

Gedeon gimnazista és egyetemista éveiről a Ráday Levéltár részben publikált forrásai alapján tájékozódhatunk.²⁶ Odera-Frankfurt szellemisége, a külföldi peregrináció két esztendeje egy külön tanulmányt érdemel,²⁷ ezért jelen dolgozatomban csupán a Ráday fiú pozsonyi diákéveivel foglalkozom, eddigi ismereteink árnyalására vállalkozom. Gálos Rezső²⁸ vázolta fel először levéltári források alapján az evangélikus líceumban töltött időszakot. Merítése nem volt teljes körű, Gedeon taníttatására vonatkozóan néhány levelet idézett Ráday Pál barátaitól, Béltől, Gyöngyösitől, és a támogatásával külföldön tanuló Kármán Andrástól.²⁹ Nem dolgozta fel Gedeon nevelőjének, Fatavits Ferencnek³⁰ 1723-1725 között Ráday Pálhoz írt leveleit,³¹ így a pozsonyi tanulmányok kezdetét egy késői időpontra, a fiú tizennégy éves korára³² tette. Zsindely Endre³³ életrajzi összefoglalója már az 1950-es évek közepén meghaladta Gálos kutatásait. Fontos forrás az az írásos utasítás, amelyet Ráday Pál készített a nevelő, Fatavits Ferenc számára.³⁴ Fehér Katalin forrásközléséhez kapcsolódó tanulmánya³⁵ megrajzolta a tudatos és szeretetteljes, modern pedagógiai elméletekben jártas apa, Ráday Pál, és a kiváló nevelő, Fatavits Ferenc profilját, és felvillantotta Gedeon egykori pozsonyi hétköznapjait.

Ráday Gedeon dokumentálhatóan³⁶ tízéves korától, 1723-tól 1730-ig volt a pozsonyi evangélikus líceum diákja. Két kiváló pedagógus, Bél Mátyás, és az iskola akkori rektora, Beer Frigyes Vilmos segítette Gedeon fejlődését³⁷ ezekben az években. Bél második apjaként figyelte, és szerette barátja fiát. A pozsonyi diákevek alatt volt Gedeon szállásadója,³⁸ az étkezést is biztosította, vagyis „asztalt tartott” neki, kezelte a tanulmányaihoz szükséges pénzt, magántanárt és nevelőt keresett számára.³⁹ Nem volt elhanyagolható az a szellemi többlet sem, amelyben napi kapcsolatuk révén a Ráday fiú részesült. Bél Mátyás latin nyelvű leveleiben tájékoztatta az apát Gedeon tanulmányairól, magaviseletéről és egészségi állapotáról⁴⁰ 1714–1719-ig volt az evangélikus líceum rektora, majd a német evangélikus gyülekezet lelkészeként működött.⁴¹ Gedeon pozsonyi tanulmányainak idején az iskolát már Beer Frigyes Vilmos irányította, aki 1721-ben⁴² foglalta el a rektori széket.

Közismert, hogy Bél Mátyás Hallében a pietista pedagógia kidolgozója, intézményeinek létrehozója, August Hermann Francke tanítványa⁴³ volt. Bél a Franckeanum Pedagógiumban oktatott, amely a nemesek fiait készítette fel a politikai pályára, és művelt, de praktikus ismeretekkel rendelkező polgárfjakat nevelt.⁴⁴ Francke iskolájában történelmet, földrajzot, számtant, természettudományi ismereteket, francia nyelvet oktattak a jövő közhivatalnokoknak, politikusoknak, diplomatáknak, valamint a jog- és államtudomány alapjait⁴⁵ Bél Mátyás hazatérése után, 1714-ben a pozsonyi evangélikus líceum rektoraként korszerűsítette az intézmény tantervét a hallei iskolák tantervei és saját tapasztalatai alapján.⁴⁶ Az iskola rendszerét hat évfolyamra osztotta, a kezdő osztály a sexta, a végzősök évfolyama a prima volt. Elrendelte, hogy minden tantárgyat megállapított módszer szerint kell tanítani, és meghatározott tankönyv egyféle kiadása alapján kell oktatni, mert a kézikönyvek különböző kiadásainak használata akadályozza a tanítás rendes menetét.⁴⁷ Bél Mátyás maga is írt tankönyveket latin, német, magyar és szlovák nyelven.⁴⁸

Magyarországon elsőként vezette be a magyar történelem és Magyarország földrajzának oktatását, kortárs európai politikatörténetet adott elő és bemutató órákat tartott. A Bél által újjászervezett, és kis Halle”-nak nevezett pozsonyi líceumban az iskolai munka szervezett keretek között

folyt. Tanári értekezleteket tartottak, és részletesen kidolgozott tanterv alapján oktattak. Az elvégzett tananyagot jegyzőkönyvbe rögzítették, a diákok teljesítményét osztályozták. Bél rendszeresítette a tanulmányi naplót, és megszervezte a szegény diákok tanulmányainak támogatását.⁴⁹ Éppen Gedeon első pozsonyi éveiben lépett életbe egy újabb tanterv, amelyet az akkor hivatalban lévő rektor, Beer Frigyes Vilmos dolgozott ki két részletben, 1723-1724-ben.⁵⁰ (Ezt később újabbak követték). Pedagógusként Beer a filozófia tanításán belül nagyobb teret biztosított a fizika oktatásának. Nevéhez fűződik a világi pályára készülő hallgatók számára az építészet, az aritmetika és a geometria alapelemei oktatásának bevezetése.⁵¹

Gedeon pozsonyi diákéveket megelőző tanulmányairól egyelőre kevés adatunk van. Praeceptoráról tudunk édesanyjának, Kajali Klárának 1722. április 28-án kelt naptárbejegyzéséből: „A dtam Gedeon praceptorának 4 Rh. ft.”⁵² Bél Mátyás 1721. január 23-án írt levelében⁵³ Gedeon iránt érdeklődött, és arról írt Ráday Pálnak, hogy a pozsonyi evangélikus líceumban sok református diák is tanul. Ráday Gedeon 1723 szeptemberében a quartát, vagyis a grammatikai osztályt kezdte, amelyben Beer Frigyes Vilmos írásban egy évvel később benyújtott tanterve alapján tanult.⁵⁴ Pozsonyi tanulmányainak kezdetén már feltehetően jól tudott írni, olvasni, elsajátította a számtan és a latin nyelv alapjait. A tanterv alapján rekonstruálható,⁵⁵ mit és hogyan tanult Gedeon az első évben. A diákok német, magyar és szlovák anyanyelvűek voltak, a tanítás német és latin nyelven folyt. A tananyag nagy részét a latin nyelv képezte. A szépírást hallei minták alapján sajátították el, számtanból a négy alpműveletet bonyolultabb példákkal gyakorolták, és megkezdték a földrajz tanulását. A grammatikai osztály, hasonlóan a többihez, két éves volt. A novíciusok csoportjába a kezdők tartoztak, a veteránusok voltak a haladók. A két csoport közösen vett részt az órákon, de a veteránusok, akik felsőbb osztályba kívántak lépni, alaposabban tanulták a latin mondatban (szintaxis) főbb szabályait.

Beer, mielőtt beadta volna a konventnek tantervét hivatalos jóváhagyás céljából, a gyakorlatban már átalakította az évfolyamok tanrendjét. Bél Mátyás tanterve szerint a grammatikai osztályban még nem tanítottak földrajzot.⁵⁶ Gedeon apjához, 1723 őszén írt levele azt bizonyítja,

hogy tanulta ezt a tantárgyat: „En a' Geographiábanis valami keveset proficiáltam de hogy mégtovább mehessek benne, kérem fiúi szeretettel T. Atyám Uramat Kegyelmedet, ne bányya sőt méltóztassékis meg irni Tiszt. Bél Uramnak, hogy edgy Atlást hozasson Bécsbül számomra.”⁵⁷ Ráday Pál intézkedett, és Fatavits Ferenc 1723. december 12-én jelentette patrónusának, hogy az atlaszt Bél Mátyás meghozatja.⁵⁸

Az 1723-1725 közötti évek a pozsonyi tanulmányok jól dokumentált időszaka. Fatavits Ferenc patrónusához írt leveleiben nevelői munkáján, Gedeon egészségi állapotán, tanulmányain kívül olvashatunk Ráday Pál pozsonyi házának dolgairól, terményeinek eladásáról, könyvbeszerzésekről, egyéb hivatalos ügyek intézéséről⁵⁹ Gedeon két éven át rendszeresen beszámolt szüleinek egészségéről, szükségleteiről, rendkívüli időjárásról és életének iskolán kívüli eseményeiről, a rektor szüretjéről és a Rétén töltött karácsonyi ünnepekről.⁶⁰ Ráday Pál, - a nevelőnek írt instrukció alapján-, egyformán fontosnak tartotta fia testi, erkölcsi és értelmi nevelését.⁶¹ Fatavits Ferenc Ráday Pál pedagógiai elveivel összhangban nevelte a fiút.

Gedeon apjának írt leveléből⁶² tudjuk, hogy a testi nevelésre vonatkozó utasításoknak megfelelően pontos napirend szerint élt, rendszeres időben, korán feküdt le este és korán kelt fel reggel.⁶³ „En mivel mindenkor órára fekszemle, órára kelek fel, órára eszem, órára tanulok, és órára mulatom magamat, azért hálá Istennek semmi egészségem változását nem érzem.” Ráday Pál hangsúlyozta a rendszeres tisztálkodás, a tiszta ruha és a tiszta lakás, a tápláló és egészséges étkezés, gyümölcsfogyasztás fontosságát.⁶⁴ A nevelő arról értesítette patrónusát, hogy Bél Mátyásnál jó kosztjuk van.⁶⁵ Gedeon is javuló étvágyáról írt apjának: „Nékem csak e' kevés Posonyi lakás is már hasznomra völt, mert a többi között az evéstis jobban tészem, és mind naprol napra jobban ehetem.”⁶⁶ Gyümölcsben sem szenvedett hiányt, pozsonyi körtét küldött Eszter hűgának.⁶⁷

Fatavits gondoskodott arról, hogy a szállás egészségre ártalmas ne legyen. Egy alkalommal korábbi lakásukat egy tágasabb, világosabb, szárazabb házra cserélték.⁶⁸ A dologban Fatavits szokatlan módon Ráday Pál beleegyezése nélkül döntött, amiért bocsánatát kérte. Azzal mentegette magát, hogy sietniük kellett a költözéssel, nehogy elfoglalják

előlük a szállást.⁶⁹ Különös gonddal ügyelt a fiú ruházatának és fejének tisztaságára, féregmentességére.⁷⁰ Gedeon és Fatavits leveleiben gyakran olvashatunk különböző betegségekről.⁷¹ A fiúnak gyakran fájt és könnyezett a szeme. A nevelő aggódva írta az apának 1724. május 7-én.⁷² „Az Urfinak szemeit magam a’ mint tudtam mind addig orvosoltam, hogy már éppen meg’ tisztultanak völt, de ismét hogy valamiképpen meg találta dörgölni, ugy elrontotta, hogy ném tudom tsak az Examenbeis holnap után miképpen ereszsem, ha tsak addig Doctor Moller Uram curája után /ki ez elmúlt héten jöve hozzánk/ jobban nem lesznek”.

Gedeon erkölcsi nevelésének része volt Ráday Pál pénzügyekre vonatkozó utasításai. Megtiltotta, hogy akár a fiú, akár nevelője kölcsönügyletekbe bonyolódjon. Nem engedte azt sem, hogy fia a nevelőtől naponta „szarvacskákra” (pozsonyi kiflire) rendelt krajcárokat összegyűjtse, nehogy számára ártalmas dologra fordítsa.⁷³ A gyermek fegyelmezésében Ráday Pál a meggyőzés, és a szóbeli feddés híve volt, a testi fenyítéket csak ritkán, végső esetben engedte alkalmazni, azt is mértékkel.⁷⁴ Ügyelnie kellett a nevelőnek arra, hogy Gedeont a konyhától és az istállótól távol tartsa, nehogy a cselédektől rossz példát lásson.⁷⁵ Ráday fontosnak tartotta, hogy fia vallásos nevelése életkorának és érettségének megfelelő legyen.⁷⁶

A nevelőnek gondot kellett arra viselnie, hogy a fiú havonta írjon szüleinek egészségéről és tanulmányi előmeneteléről.⁷⁷ A szüleit egyébként szerető és tisztelő Ráday fiú nagyon rossz levélíró volt. Mentegetőzött⁷⁸ az elmaradt levelek miatt, többször előfordult, hogy Fatavits útján köszöntötte szüleit.⁷⁹ Apja egyébként nem havonta – ahogy a nevelői utasításban szerepel –, hanem kéthetente⁸⁰ várta fia beszámolóját hgy-létéről, tanulmányairól. Pozsonyban szülei többször meglátogatták⁸¹ Gedeont.

Gedeon értelmi nevelésének fontos eleme volt a latin és a német nyelv elsajátítása.⁸² A sok játék helyett inkább a zenetanulást⁸³ javasolta az apa. Gedeon már a pozsonyi években is játszott lanton.⁸⁴ A nevelő 1723. december 12-én küldött beszámolójából tudjuk, hogy Pozsonyba kerülésük után mindketten lassan haladtak a német nyelv tanulásában.⁸⁵ Parvi praeceptorhoz, Gedeon tanárához jártak magánórára.⁸⁶ Fatavits arról tájékoztatta Ráday Pált, hogy Bél Mátyás ugyan ígért egy pedagóg-

gust, de az nem érkezett meg, és német inast sem tudott még szerezni.⁸⁷ A Ráday fiú latin nyelvből is vett magánórákat,⁸⁸ és mindkét nyelven kiválóan megtanult a pozsonyi évek alatt.

Gedeon jól tanult, az első grammatikai osztályban eltöltött év után a következő szintre, a szintaxisra (tertia) javasolták tanárai. Parvi praeceptor viszont Gedeon német nyelvi tudását nem tartotta még elegendőnek a szintaxis tananyagának elsajátításához.⁸⁹ Fatavits a kérdés megoldását az apa döntésétől tette függővé. Gedeon „az hól eddig vólt, a' Praeceptor mindent táblára le írt, és onnan a' gyermekek, de már itt csak dictállya, azért méltóztassék a' T. Úr errülis legelső alkalmatossággal tudositani, ha még a jövő Sz. Mihály napi translocatióig ott maradgyon e' a' német írásnak kedvéért, vagy most tsak által mennyen” írta Ráday Pálnak 1724. április 28-án.⁹⁰ Ráday – mint már utaltam rá – nem akarta olyasmivel terhelni a fiát, amelyre még nem érett meg, ezért Parvi praeceptor álláspontját támogatta, vagyis Gedeon maradjon a grammatikai osztályban. Beer Frigyes Vilmos azonban úgy döntött, hogy Gedeon menjen tovább a szintaxisra, mert a grammatikai osztályban unatkoznék. Német magánórákra továbbra is járjon Parvi praeceptorhoz, hogy lépést tudjon tartani a többiekkel.⁹¹ A rektor, Beer Frigyes Vilmos Ráday Pálhoz írott leveleiben dicsérte Gedeon tehetségét.⁹²

Fatavits Ferenc 1725-ben Ráday Pál tanácsára felhagyott a nevelősködéssel,⁹³ támogatásával jogot tanult, és 48 évig volt a Rádayak jószágigazgatója. Az őt követő nevelőkkel nem volt Rádayéknak szerencséje. Bél Mátyás 1725 szeptemberében azt írta barátjának, hogy Gedeon jelenlegi praeceptora nyomába sem ér Fatavitsnak.⁹⁴ Ráday Pál Losoncra 1726 októberében kérte feleségét, hogy ő is figyelmeztesse kötelességeire fiúk nevelőjét: „Íme az Gedeon praeceptorának meg irván a levelet, meg küldöttem (...) magad is írnéki, hogy jól viselje magát, kivált az oskolat el ne mulassa, az rossz tarsaságot pedig el tavoztassa”.⁹⁵ Gedeon eközben folytatta tanulmányait Pozsonyban, az 1727/28-as és az 1728/29-es tanévben már a secundát, a poétikai-retorikai osztályt végezte⁹⁶. A kamaszodó Gedeon egy alkalommal verekedésbe keveredett,⁹⁷ és Bél Mátyás is panaszkodott az apának, hogy a pénzt könnyelműen kezeli, alszik az istentiszteleteken, nem jár templomba.⁹⁸ A Ráday fiú magatartásával az említett eseteken kívül nem volt baj. Ebben az időszakban

új élmények, hatások is érték. A fiatalember sok időt töltött Mátyóki Ádám festővel, apja barátjával,⁹⁹ látogatta az országgyűlést, ahol tanúja lehetett a protestánsok küzdelmeinek.¹⁰⁰

1729 márciusában Ráday hazavitte a fiát, hogy betekintszen a család ügyeibe.¹⁰¹ Egy hónap múlva Gedeon saját kívánságára ismét Pozsonyban volt.¹⁰² Gálos Rezső feltételezése szerint¹⁰³ a következő, az 1729/30-as tanévet a fiatal Ráday már valóban otthon töltötte, apja mellett tanulta a gazdálkodást, mielőtt külföldi tanulmányútra indult. Gedeon 1730. február 16-án, édesanyjának írt levelében Pozsonyból való hazautazásához kérte a kocsfi felkűdését Győrig.¹⁰⁴ E dokumentum alapján egyértelmű, hogy a Ráday fiú nem jövendő földesúri feladataival ismerkedett ezidőtájt, hanem folytatta gimnáziumi tanulmányait. 1730 nyaráig feltehetőleg elvégezte a következő osztályt, a prima első évét is. Beer Frigyes Vilmos már említett tanterve szerint a következő tárgyakat tanulhatta Gedeon a szintaxistól kezdve: hittant, (később rendszeres és polémikus hittant), latint, szépírást és ortográfiát hallei formák alapján, számtant: a négy alapművelet egyszerűbb és bonyolultabb példákkal, földrajzot, poétikát, retorikát, egyetemes történelemből egyházi, világi, politikai és irodalmi történelmet, államtant, retorikát, ó- és újkori földrajzot, kapcsolatban az európai államok ismertetésével, logikát, aritmetikát és geometriát, polgári építészetet.¹⁰⁵

1727-1729 között Ráday Pál már Gedeon külföldi tanulmányútját tervezte.¹⁰⁶ Leveleivel kereste fel barátait, Bél Mátyást, Daniel Ernst Jablonski porosz udvari lelkészt, Gyöngyösi Pál száműzött magyar lelkészt, Odera-frankfurti professzort, valamint külföldi egyetemeken tanuló, általa patronált diákokat: Kármán Andrászt és Varga Istvánt.¹⁰⁷ Bél Mátyás a peregrináció céljaként természetesen Hallét, a pietizmus fellegvárát javasolta. Kísérőül Kármán Andrászt ajánlotta. 1728-ban azonban még a fiút testileg gyengének, az elsajátított tudományokban pedig még kevésnek ítélte a peregrinációra. Hasonlóan fiatalnak tartotta a külföldi tanulmányútra a 14-15 éves Gedeont Kármán András is. Leiden, Halle, Marburg és Odera-Frankfurt egyetemeit ajánlotta Ráday Pál figyelmébe. A németországi egyetemek előnyéül a német nyelvtudás elmélyítését és a francia nyelv elsajátításának lehetőségét jelölte meg. Gedeon kíséretét nem vállalta, mert a hollandiai peregrinus évek után ő is németországi

egyetemekre készült tökéletesíteni tudását. Odera-Frankfurtot ajánlotta Jablonski is, akinek fia, Paul Ernst Jablonski¹⁰⁸ az egyetem teológia professzora volt. Itt tanított Ráday másik barátja, Gyöngyösi Pál is, aki Jablonskival együtt kísérte Gedeont. Mindketten részt vettek neveletésében a peregrináció idején ugyanúgy, mint Bél Mátyás a gimnáziumi éveiben.

Ráday Pál a felső-magyarországi művelt, protestáns köznemességhez tartozott, aki képzettsége, tehetsége révén szerzett megbecsülést politikusként, később egyházipolitikusként a korabeli magyar közéletben. Kiváló tudósokat, politikusokat, lelkészeket, a protestáns értelmiség jeleseit tudhatta barátai között. Ráday Pál az ő segítségüket, tanácsaikat is kérte fia nevelésével, taníttatásával kapcsolatban. Gedeon az ország egyik legjobb, modern pedagógiát képviselő iskolájában alapozta meg azt a tudást, amely őt művelt emberré és képzett közéleti férfivá tette. A pozsonyi evangélikus líceum volt az egyik legjelentősebb olyan középfokú intézmény a 18. században, amely a külföldi egyetemjárásra készítette föl a diákokat.¹⁰⁹ Ráday Pál szeretetteljes, tudatos és felelősségteljes apaként tűnik föl a dokumentumokban. Gondosan választotta ki fia nevelőjét, írásos utasításában a test, lélek és az értelem együttes nevelését hangsúlyozta Francke, Locke szellemében. Nem erőltetett Gedeonra semmit, amelyre még nem érett meg a fia. Ráday Pál saját elképzeléseit, fiával kapcsolatos terveit is alárendelte ennek a szempontnak. A családjából tízéves korában kiszakadt Ráday fiú otthonra talált Bél Mátyás házában, de részt vett a rektor, Beer Frigyes Vilmos szüretén is. Pozsony szellemi élete, a tudós tanárok társasága sem maradt hatástalan a tehetséges Gedeonra. A pozsonyi évek alapvetésének is köszönhetően Gedeon felkészültségéről így írt barátja és tanulótársa, Szilágyi Sámuel¹¹⁰ patrónusának, Teleki Sándornak 1732. május 6-án: „(...) igen jeles Úrfi, én bizony meg vallom, oly ifju aetasu Urfiban ritkán láttam oly jeles kvalitásokat, ugy látszik a Haza szolgáltyára született, dignus tanto Patre filius”,¹¹¹ vagyis ez az igen kiváló, apjához méltó fiú.

- ¹ A Ludányhalásziiban 2013. szeptember 27-én elhangzott előadás átdolgozott változata.
- ² Ráday I. Gedeon (1713-1792) életére, munkásságára, köztük könyvgyűjtő tevékenységére vonatkozó irodalomról bővebb tájékoztatást a Rádayakkal foglalkozó, utóbbi időben megjelent, frissebb szakirodalom bibliográfiái adnak: BEREZ Ágnes, LÁNGI József, *Aranyidők a péceli Ráday-kastélyban*, bibliogr. TASNÁDINÉ KULCSÁR Zsuzsanna, MOLNÁR Anna, Bp., Műemlékek Állami Gondnoksága, 2003, 133-140.; BORVÖLGYI Györgyi, *Ráday Pál (1677-1733) könyvtára*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2004 (A Kárpát-medence Koraujkori Könyvtárai, 7), 250-259.; SEGESVÁRY Viktor, *A Ráday könyvtár 18. századi története*, Bp., Ráday Gyűjtemény, 1992 (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai, 4), 319-321. + 1 mell.; Válogatott, folyamatosan bővülő bibliográfia található a Ráday Gyűjtemény honlapján: www.radaygyujtemeny.hu; BEREZ Ágnes, *Ráday (I.) Gedeon, gr. (Ludány, 1713.okt. 1. - Pécel, 1792. aug. 6.) = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. Kőszeghy Péter, IX, Bp., Balassi, 2009, 340-341. (a továbbiakban: *MaMűL*).
- ³ Ráday I. Pál (1677-1733) politikus, diplomata, egyházpolitikus, költő, politikai író. II. Rákóczi Ferenc bizalmi embere: BEREZ Ágnes, DIENES Dénes, *Ráday (I.) Pál (Losonc, 1677. júl. 2.- Pécel, 1733. máj. 20.) = MaMűL*, IX, i.m., 342-343.; lásd. az előző jegyzetet.
- ⁴ Bél Mátyás (1684-1749) polihisztor, pietista szellemben működő evangélikus lelkész: SZELESTEY N. László, *Bél Mátyás (Ocsova, 1684. márc. 22. – Pozsony, 1749. aug. 29.) = MaMűL* I, 2003, 327-328.; Kincses Katalin Mária szakirodalmi áttekintése: KINCSES Katalin Mária, „*Mores et consuetudines... variant*”: *A nyugat-dunántúli népek Bél Mátyás leírásában* = K. K. M., *Kultusz és hagyomány: Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóján*, Bp., Argumentum, 2003, 34-35.; Néhány, művelődéstörténeti szempontú publikáció a teljesség igénye nélkül: BÉL Mátyás, *Hungariából Magyarországra felé*, kiad., bev. tan. TARNAI Andor, Bp., Szépirodalmi, 1984 (Magyar Ritkaságok), 7-33.; BÉL Mátyás, *Magyarország népének élete 1730 táján*, vál., sajtó alá rend., bev. tan. WEHLMANN Imre, Bp., Gondolat, 1984. (Történetírók Tára), 5-32.; SZELESTEI N. László, *Bél Mátyás, a tudományszervező = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1984-1985*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1992. 267-281.; SZELESTEY N. László, *Bél Mátyás és a magyar*

nyelvű pietista irodalom művelői = Pozsony-Pressburg-Bratislava, a 700 éves város – Die 700 Jahren alte Stadt – 700-ročné mesto, szerk. GYURCSÍK Iván, JÉGH Izabella, PAPP Zsuzsanna, Pozsony-Bp., Kalligram-Regio, 1994 (Regio könyvek, 12, Pozsonyi könyvtár), 77-86.; *Ua.* = SZELESTEI N. László, *Eszmék és arcok a 18. századi Magyar-oroszról*, Bp., Universitas, 2010, 18-24.; TÓTH Gergely publikációi

- ⁵ Jablonski, Daniel Ernst (1660-1741) német református teológus, hebraista, tudományszervező, diplomata, porosz udvarilelkész: Christian Johann JÖCHER, *Allgemeines Gelehrten Lexicon* II, Leipzig, 1750, 1800-1801.; RÉVÉSZ Imre, *Comenius unokája: Daniel Ernestus Jablonski születésének háromszázados évfordulójára*, Száz, 1962, 1-24.; Jan KVACALA, *II. Rákóczi Ferenc porosz összeköttetéseinek történetéhez*, Száz, (32) 1898, [577]-597.; *Pápai Páriz Ferenc európai peregrinációjának emlékkönyve, 1711-1726*, életr. ROZSONDAI Béla, *ppf.mtak.hu*; BORVÖLGYI Györgyi, *Válogatás Ráday Pál kapcsolatrendszeréből*, www.radaygyujtemeny.hu/Prez/flash.html
- ⁶ Gyöngyösi (Árva) Pál (1668-1743) száműzött magyar lelkész, az Odera-frankfurti egyetem professzora: *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai, 1994, I, 724.; ZOVÁNYI Jenő, RÉVÉSZ Kálmán, PAYR Sándor, *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Monographiák*, Bp., Hornyánszky, 1898, (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai), I, 59-94.; PAIKOS Endre, *Néhány adat Gyöngyösi Pál, ev. ref. lelkész élet-történetéhez. 1668-1743.*, SpL, 5(1886), 135-137, 168-170, 188-192.; BORVÖLGYI, *Válogatás Ráday Pál...i.m.*, www.radaygyujtemeny.hu/Prez/flash.html. – Ráday Pál közbenjárásának köszönhetően változtatta az uralkodó a prédikátor halálos ítéletét száműzetésre.
- ⁷ Beer Frigyes Vilmos (1691-1764) pietista evangélikus lelkész, pedagógus, a pozsonyi evangélikus líceum rektora: SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I, Bp., 1891, 751.; *Magyar Életrajzi Lexikon*, I, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai, 1967, 157.; zope.lutheran.hu/honlapok/protesrans/felvidek/poszony/lelkeszek; BORVÖLGYI, *Válogatás Ráday Pál...i.m.*, www.radaygyujtemeny.hu/Prez/flash.
- ⁸ Mányoki Ádám (1673-1757) II. Rákóczi Ferenc udvari festője, diplomatája, a magyarországi barokk festészet egyik legjelentősebb alakja: *MaMűL* VII, 2007, 275- 278.; LÁZÁR Béla, *Mányoki Ádám (1673-1757) élete és művészete*, Bp., Légrády Testvérek, 1933.; BUZÁSI Enikő, *Mányoki Ádám (1673-1757) monográfia és oeuvre katalógus*, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2003.; Ráday Pál és Mányoki kapcsolatához lásd ZSINDELY Endre,

Mányoki Ádám levelei Ráday Pálhoz, MűvtÉrt 3(1954), 270-276.; BORVÖLGYI, Válogatás Ráday Pál...i.m., www.radaygyujtemeny.hu/Prez/flash.

⁹ FEHÉR Katalin, *Ráday Pál ismeretlen kéziratot utasítása fia nevelőjének*, MKSz, (113) 1997, 220-225.; Eredeti dokumentum: *Oktatás Miképen az paedagogusnak a reá bízott Gyermekeknek mind erköltsére, mind pedig egészség s tanulására gondot kellyen viselnie és vigyáznia*. H.n. (1720-as évek), *Ráday család levéltára* (a továbbiakban RL), *Ráday I. Pál iratai*, C64-4.h. 12.. – Fehér Katalin kísérő tanulmányában arra hívta fel a figyelmet, hogy a nevelőnek írt utasítás alapján elképzelhető, Ráday Pál ismerte John Locke *Gondolatok a nevelésről* c. munkáját. – Könyvtárának eddig ismert kötetei között nem található Locke pedagógiai műve. Ráday Pál könyvtárának rekonstrukciója: BORVÖLGYI, *Ráday Pál (1677-1733)...*, i.m.

¹⁰ Erre az instrukcióra Ráday Pál többször is hivatkozott fiához írott leveleiben. Lásd. *Ráday I. Gedeon levelezése szüleivel*, RL C64- 4c2-2., 34., 35., 41., 43. – „De valamint Instrukcióban adtam, mostis intelek, hogy szépen bány a pénzzel, és haszontalanságokra ne kölcsed, sőt könyveketis most ne végy egyebet, hanem a ’ mellyek ahoz szüksegősek, a’ mit tanulsz...” írta az apa a Berlinben tanuló Gedeonnak Pécelről 1731. augusztus 8-án. Lásd *Ráday I. Gedeon levelezése szüleivel*, RL C64-4c2-2. 34.

¹¹ R. VÁRKONYI Ágnes, *Ismeretlen kuruc vers és politikai háttere*, ItK, (83)1979, 81.; Uő., *Ráday Pál a politikus = Ráday Pál 1677-1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, szerk. ESZE Tamás, Bp., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980, 21-22.; Szirmay András feljegyzéseiről írt tanulmánya egy Ráday Páléhoz hasonló köznemes arcképe: Uő., *Gazdaság, műveltség, mentalitás a XVII-XVIII. század fordulójának köznemesi rétegeiben és a hosszú távú társadalomtörténeti fejlődés kérdései = A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VII.*, Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1981, 15-39.; Uő., *Gazdaság és mentalitás: Szirmay András feljegyzései 1688-1718 = Gazdaságtörténet – könyvtártörténet: Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*, szerk. BÚZA János, Bp., 2001 (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 1), 477-501.

¹² *Ráday I. Pál levelezése 1711 után*, RL C64-4a-c2-1.; *Ráday I. Gedeon levelezése szüleivel*, RL C64-4c2-2.; *Ráday I. Pál levelei*, RL C64-4c2-4.; *Egyházi-és iskolai iratok*, RL C64-7.. - Ráday borának értékesítését segítették mások mellett Bél Mátyás, Mányoki Ádám, Daniel Ernst Jablonski., Fatavits Ferenc, Gedcon nevelője

¹³ Szirmay András (1656-1723) felvidéki köznemes, hadmérnök, emlékiró: *MaMŰL* XI, 2011, 236-237.

- ¹⁴ Szirmay András könyvtáráról: Könyvjegyzékét kiad.: *Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588-1721*, sajtó alá rend. FARKAS GÁBOT, VARGA ANDRÁS, KATONA TÜNDE, LATZKOVITS MIKLÓS, szerk. MONOK ISTVÁN, Szeged, Scriptum, 1992 (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 13/2.), 168-174.; R. VÁRKONYI, *Ismeretlen kuruc vers...*, *i.m.*, 80.; Uő., *Gazdaság, műveltség, mentalitás...*, *i.m.*, 30.; Uő., *Gazdaság és mentalitás...*, *i.m.*, 487-488.; KINCSES KATALIN MÁRIA, „Magamat megh fegyveresítvén...”: *Egy felvidéki középnemes, Szirmay András hagyatéka*, = K. K. M., *Kultusz és hagyomány...*, 28.; MONOK ISTVÁN, *A művelt arisztokrata: A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI-XVII. században*, Bp.–Eger, Kossuth-EKF, 2012, 263-266.; Ráday Pál könyvtáráról: *Latin nyelvű könyvjegyzékét kiad. GORZÓ GELLÉRT, Rádai Ráday Pál*, Bp., Athenaeum, 1915, 161-165.; CSIKÓS JÚLIA, *Ráday Pál könyvei a Székely Mikó Kollégiumban = Örökség és feladat: Tanulmányok a romániai magyar könyvekről, könyvtárakról*, szerk. KISS JENŐ, SEPSISZENTGYÖRGY, EMKE KÖNYVTÁRI SZAKOSZTÁLYA, 1995, 63-69.; Ráday Pál könyves műveltsége, kiadatlan könyvjegyzékei: BORVÖLGYI, *Ráday Pál (1677-1733)...*, *i.m.*
- ¹⁵ R. VÁRKONYI ÁGNES, *Értelmiség és államhatalom Magyarországon a 17-18. század fordulóján = A magyarországi értelmiség a XVII-XVIII. században*, szerk. ZOMBORI ISTVÁN, Szeged, Csongrád megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984, 77-79...; Uő., *II. Rákóczi Ferenc államáról = Az államiság megőrzése: Tanulmányok a Rákóczi –szabadságharcról*, szerk., előszó, CZIGÁNY ISTVÁN, Bp., Zrínyi, 2002, 244-245.;
- ¹⁶ R. VÁRKONYI, *Ráday Pál, a politikus = Ráday Pál, (1677-1733)...*, 22.; Uő., *Gazdaság, műveltség, mentalitás...*, *i.m.*, 33.; Uő., *Gazdaság és mentalitás...*, *i.m.*, 492.
- ¹⁷ R. VÁRKONYI, *Gazdaság, műveltség, mentalitás...*, *i.m.*, 30.; Uő., *Gazdaság és mentalitás...*, *i.m.*, 487. - Ráday Pál Sárospataki Református Kollégiummal való kapcsolata az említettnél sokrétűbb volt: CZEGLE IMRE, *Ráday Pál és a Sárospataki Kollégium = Ráday Pál (1677-1733)...*, 197-233.
- ¹⁸ Szirmay András tanulmányaira lásd: R. VÁRKONYI, *Gazdaság, műveltség, mentalitás...*, *i.m.*, 19.; Uő., *Gazdaság és mentalitás...*, *i.m.*, 481.
- ¹⁹ Szirmay András fiai taníttatásával kapcsolatos feljegyzéseiről lásd: R. VÁRKONYI, *Gazdaság, műveltség, mentalitás...*, *i.m.*, 30.; Uő., *Gazdaság és mentalitás...*, *i.m.*, 487.
- ²⁰ Ráday Pál sajátkezű önéletrajzát a következő Bibliába kötötték be: *Novvm Testamentvm Domini nostri Jesv Christi*, Interprete Theodoro BEZA, Amsterodami, apud Johan. et Cornet. Blaeu, 1639. Lelőhely: *Országos Szé-*

chényi Könyvtár Kézirattára, Oct. Hung. 575. – Ez a Béza-féle Biblia még a Ráday Könyvtár állományában volt, amikor a kézirat forrásaként először leírták: *Ráday Pál följegyzései*, ItK, 3(1893), 109. – Gorzó Gellért könyve megjelenésének idején a kötet már a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona volt: *GORZÓ, Rádai Ráday Pál, i.m., 55.* – Ráday *Önéletírásának* kiadásai: *Rákóczi tár*, I, szerk. THALY Kálmán, Pest, Lauffer, 1866, 399-403.; *Ráday Pál följegyzései, i.m., 106-109.*; *Ráday Pál iratai: 1703-1706.* sajtó alá rend. BENDA Kálmán, ESZE Tamás, MAKSAY Ferenc, PAP László, I, 36-42. (A továbbiakban: RÁDAY, *Önéletírása.*)

- ²¹ FABINY Tibor, *Ráday Pál iskoláztatása = Ráday Pál (1677-1733)...*, 266.
- ²² Ráhón Jánoky Gáspár, Losoncon Bulyovszky Ferenc szervezett magániskolát. – RÁDAY, *Önéletírása.*; FABINY, *i.m.*, 268-274; NAGY József Zsigmond, *A nemesi udvarház, mint a nemesi műveltségteremtés színtere (Adatok a fel-földi evangélikus nemesség művelődéstörténetéhez a XVII. század végén = A magyarországi értelmiség...*, 96.
- ²³ Braxatoris János (17. sz-1687) evangélikus pedagógus.: SZINNYEI, *im.*, 1329.; *Ráday Pál iratai:1703-1706*, I, *i.m.*, 37.
- ²⁴ Missovitz Mihály (Missovic, Missovicz; 17.sz.-1710) evangélikus pedagógus, drámaíró: SZINNYEI, IX, 1903. 34-36.; *Ráday Pál iratai:1703-1706*, I, *i.m.*, 37.; *MaMűL*, VII, *i.m.*, 434.; BORVÖLGYI, *Válogatás Ráday Pál... i.m.*, www.radaygyujtemeny.hu/Prez/flash.html
- ²⁵ RÁDAY, *Önéletírása*; FABINY, *i.m.*, 274-277.
- ²⁶ *Ráday I. Pál levelezése 1711 után, RL C64 4c2-1.; Ráday I. Gedeon levelezése szüleivel, RL C64- 4c2-2; Ráday I. Pál levelei., RL C64-4c2-4.; Egyházi és iskolai iratok, RL C64-7.*; Ráday I. Pál feleségéhez írt néhány levele: *C64-4c-a. 129., 131., 133., 134., 140.* – Ráday Bél Mátyással folytatott levelezése nyomtatásban megjelent: *Bél Mátyás levelezése*, sajtó alá rend., bev., jegyz. SZELESTEI N. László, A Hynóczi Dánielnek címzett leveleket sajtó alá rend., GRÜLL Tibor, Bp., Balassi, 1993 (Commercia litteraria eruditorum Hungariae. Magyarországi tudósok levelezése, 3)
- ²⁷ Ludányhalásziiban tartott előadásomban – amelynek célja egy általános kép megrajzolása volt – beszéltem a külföldön, Berlinben, Odera-Frankfurtban végzett tanulmányokról is.
- ²⁸ GÁLOS Rezső, *Levéltári adatok Ráday Gedeon diákkoráról*, ItK, 57 (1953), 268-272.
- ²⁹ Kármán András (?-1761) Ráday Pál familiárisa, könyvbeszerzője, református tanár, a losonci gimnázium rektora: SZINNYEI, V, 1897, 1049-1050.; ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁ-

- NYI Sándor, Bp., A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977², 295; BORVÖLGYI, *Válogatás Ráday Pál...*, i.m., www.radaygyujtemeny.hu/Prez/flash.html; Idézett levelek Gedeon taníttatásával kapcsolatban: Bél Mátyás levelei Ráday Pálhoz: Pozsony, 1728. október 16., *Egyházi és iskolai iratok, RL C64-7. 250.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.* 199.; Pozsony, 1729. március 20., *Egyházi és iskolai iratok, RL C64-7. 251.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 203-204.; Pozsony, 1729. április 17., *Egyházi és iskolai iratok, RL C64-7. 253.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 205.; Kármán András levele Ráday Pálhoz. Utrecht, 1727. november 25., *Egyházi és iskolai iratok, RL C64-7. 242.*; Gyöngyösi Pál levele Ráday Pálhoz. Odera-Frankfurt, 1727. október 28., *Egyházi és iskolai iratok, RL C64-7. 241.*
- ³⁰ Fatavits Ferenc (?-?) Ráday Pál familiárisa, Gedeon nevelője Pozsonyban (1723-1725), könyvbeszerző, majdnem ötven évig volt a Rádayak jószágigazgatója: BORVÖLGYI, *Válogatás Ráday Pál...*, i.m., www.radaygyujtemeny.hu/Prez/flash.html
- ³¹ *Ráday I. Pál levelezése 1711 után, RL C64-4c2-1. 241-272.*
- ³² GÁLOS, i.m., 268.
- ³³ ZSINDELY Endre, *Ráday Gedeon élete és munkássága = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 1955.* Bp., Ráday Gyűjtemény, 1956, 36-45. – Tanulmányának forrásaként főként a Ráday család levelezését és az Egyházi és iskolai iratok anyagát használta. – Ő publikálta először, hogy Gedeon már tíz éves korában pozsonyi diák volt: *Uo.*, 37.
- ³⁴ *Oktatás...*, 9. jegyzetben i.m.
- ³⁵ FEHÉR, *Ráday Pál ismeretlen kéziratok...*, 9. jegyzetben i.m.; Uő., *Ráday Pál nézetei a gyermeknevelésről*, *Studia Caroliensia*, 2000/1, 55-59.
- ³⁶ Gedeon első ismert levelét 1723. július 15-én írta Pozsonyból apjának. *Ráday I. Gedeon levelezése szüleivel, RL C64-4c2-2. 1.*; Ugyanezen a napon a nevelő is küldött tudósítást Ráday Pálnak: Fatavits Ferenc levele. Pozsony, 1723. július 15., *Ráday I. Pál levelezése 1711 után, RL C 64-4c2-1. 241.*; A fiatal Ráday utolsó pozsonyi levelének kelte: 1730. február 16., *Ráday I. Gedeon levelezése szüleivel, RL C64-4c2-2. 30.*
- ³⁷ Ráday feleségéhez írt néhány hivatkozott levél kivételével lásd a 26. jegyzetet. – Beer Frigyes Vilmos levelei Ráday I. Pálhoz: Pozsony, 1727. október 13., *Ráday I. Pál levelezése 1711 után, RL C64-4c2-1. 54.*; Pozsony, 1729. szeptember 17., *Ráday I. Pál levelezése 1711 után, RL C64-4c2-1. 55.*; A *Bél Mátyás levelezése, i.m.* kötetben közölt 1721-1729. írott levelek lelőhelye: *Ráday I. Pál levelezése 1711 után, RL C64-4c2-1. 82-104*; *Ráday I. Pál*

levelei, *RL C64-4c2-4. 1-3.*; *Egyházi és iskolai iratok, RL C64-7. 213., 219., 251., 253.*

³⁸ Gedeon a pozsonyi évek alatt nem lakott folyamatosan Bél Mátyásnál. Szállással kapcsolatos változásokról Gedeon és Fatavits leveleiből tudunk. *Ráday I. Pál levelezése 1711 után, RL C64-4c2-1. 256., 261., 262., 263., 264.*; *Ráday I. Gedeon levelezése szüleivel, RL C64-4c2-2. 18., 29.*

³⁹ Bél Mátyás gondoskodásáról a saját, Gedeon és Fatavits levelei alapján alkothatunk képet: *Ráday I. Pál levelezése 1711 után, RL C64-4c2-1. 242., 248., 251., 252., 258., 264., 272.*; *Ráday I. Gedeon levelezése szüleivel RL C64-4c2-2. 8.*; Bél Mátyás levelei Ráday I. Pálhoz. Pozsony, 1723. szeptember 7., *RL C64-4c2-1. 86.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 111.; Pozsony, 1724. augusztus 23., *RL C64-4c2-1. 90.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 131.; Pozsony, 1725. április 26., *RL C64-4c2-1. 91.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 139.; Pozsony, 1725. szeptember 20., *RL C64-4c2-1. 92.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 145.; Pozsony, 1729. március 20., *Egyházi és iskolai iratok, RL C64-7. 251.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 203-204.

⁴⁰ Bél Mátyás levelei Ráday I. Pálhoz: Pozsony, 1723. július 29., *RL C64-4c2-1. 84.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 107.; Pozsony, 1723. szeptember 7., *RL C64-4c2-1. 86.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 111.; Pozsony, 1723. december 9., *RL C64-4c2-1. 87.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 113.; Pozsony, 1724. február 3., *RL C64-7. 213.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 115.; Pozsony, 1724. április 27. *RL C64-4c2-1. 89.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 125.; Pozsony, 1724. augusztus 23., *RL C64-4c2-1. 90.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 131.; Pozsony, 1725. szeptember 20., *RL C64-4c2-1. 92.*, Pozsony, 1727. március 24., *RL C64-4c2-1. 97.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 173.; Pozsony, 1728. január 29., *RL C64-4c2-1. 103.*, *Bél Mátyás levelezése, i.m.*, 195.

⁴¹ *MaMűL, I, i.m.*, 327.

⁴² SZINNYEI, I. *i.m.*, 751.; *Magyar Életrajzi Lexikon, I, i.m.*, 157.

⁴³ MARKUSOVSKY Sámuel, *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház múltjával*, Pozsony, Wigand, 1896, 133.

⁴⁴ MIHALOVICSNÉ LENGYEL Alojzia, *August Hermann Francke pedagógiai öröksége*, Neveléstörténet, 2005/ 1-2., www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=archivum

⁴⁵ FINÁCZY Ernő, *Az újkori nevelés története. 1600-1800*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. 168.; MIHALOVICSNÉ, *i.m.*, www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=archivum

⁴⁶ MARKUSOVSKY, *i.m.*, 164-171.

- 47 *Uo.*, 165-166.
- 48 MIHALOVICSNÉ, *i.m.*, www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=archivum
- 49 *Uo.*
- 50 MARKUSOVSKY, *i.m.*, 226-235.
- 51 *Magyar Életrajzi Lexikon*, I, *i.m.*, 157.
- 52 SOLÁNUS Sámuel, *Házi és úti új kalendárium, Krisztus Urunk születése után 1722 esztendőre*, Lőcse, s.a.
- 53 Ráday I. Pál levelezése 1711 után, *RL C64-4c2-1. 82.*, Bél Mátyás levelezése, *i.m.*, 85-86.
- 54 Beer 1724-ben nyújtotta be írásban a konventnek a felső tagozatra kidolgozott, átalakított tantervét. MARKUSOVSKY *i.m.*, 228.
- 55 MARKUSOVSKY, *i.m.*, 230-231.
- 56 Bél Mátyás a földrajz oktatását a szintaxisban (*tertia*) kezdte meg: *Uo.*, 170.
- 57 Ráday I. Gedeon levele Ráday I. Pálhoz. Pozsony, 1723. november 7., *Ráday I. Gedeon levelezése szüleivel, RL C64-4c2-2. 8.*
- 58 Ráday I. Pál levelezése 1711 után, *RL C64-4c2-1. 252.*: „Az Atlasz meg hozzásában már T. Bél Uram fog adlaborálni.”
- 59 *RL C64-4c2-1. 241-272.*
- 60 Ráday I. Gedeon Pozsonyból írott levelei szüleikhez: *RL C64-4c2-2. 1-30.*
- 61 *Oktatás...*, *i.m.*; FEHÉR, *Ráday Pál ismeretlen kéziratok...*, *i.m.*, 222.; Uő., *Ráday Pál nézetei...*, *i.m.*, 57.- A testi, erkölcsi és értelmi nevelés együttes művelése nemcsak Locke, hanem Francke pedagógiájának is jellemzője volt: MIHALOVICSNÉ, *i.m.*, www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=archivum
- 62 Pozsony, 1723. november 7., *RL C64-4c2-2. 8.*
- 63 *Oktatás...*, *i.m.*, 1.; FEHÉR, *Ráday Pál ismeretlen kéziratok...*, Uő., *i.m.*, 220.; Uő., *Ráday Pál nézetei...*, *i.m.*, 56.
- 64 *Oktatás...*, *i.m.*, 3., 14., 17., 18.; FEHÉR, *Ráday Pál ismeretlen kéziratok...*, Uő., *i.m.*, 221-222.; Uő., *Ráday Pál nézetei...*, *i.m.*, 56-57.
- 65 Pozsony, 1723. július 25., *RL C64-4c2-1- 242.*
- 66 Pozsony, 1723. július 15., *RL C64-4c2-2. 1.*
- 67 Ráday I. Gedeon I levele Ráday Pálnéhoz. Pozsony, 1724. szeptember 7., *RL C64-4c2-2. 4.*
- 68 Pozsony, 1724. szeptember 10., *RL C64-4c2-1. 262.*
- 69 Pozsony, 1724. szeptember 24., *RL C64-4c2-1. 264.*
- 70 Fatavits levele: Pozsony, 1723. október 24., *RL C64-4c2-1. 249.*
- 71 Fatavits levelei: Pozsony, 1723. augusztus 26., *RL C64-4c2-1. 244.*; Pozsony, 1724. április 28., *RL C64-4c2-1. 257.*; Pozsony, 1724. május 7., *RL C64-4c2-1. 258.*; Pozsony, 1724. május 11., *RL C64-4c2-1. 259.*; Ráday I.

- Gedeon levelei: Pozsony, 1724. március 26., *RL C64-4c2-2. 14.*; Pozsony, 1724. május 11., *RL C64-4c2-2. 15.*; Pozsony, 1724. október 8., *RL C64-4c2-2. 17.*; Pozsony, 1725. március 29., *RL C64-4c2-2. 24.*; Pozsony, 1725. április 12., *RL C64-4c2-2. 25.*
- ⁷² *RL C64-4c2-1. 258.*
- ⁷³ *Oktatás..., i.m., 4. 15.*; FEHÉR, *Ráday Pál ismeretlen kéziratosa..., Uő., i.m., 222.*; Uő., *Ráday Pál nézetei..., i.m., 58.*
- ⁷⁴ *Oktatás..., i.m., 5.,6.*; FEHÉR, *Ráday Pál ismeretlen kéziratosa..., Uő., i.m., 222.*; Uő., *Ráday Pál nézetei..., i.m., 58.*
- ⁷⁵ *Oktatás..., i.m., 10.*; FEHÉR, *Ráday Pál ismeretlen kéziratosa..., Uő., i.m., 222.*; Uő., *Ráday Pál nézetei..., i.m., 58.*
- ⁷⁶ *Oktatás..., i.m., 16.*; FEHÉR, *Ráday Pál ismeretlen kéziratosa..., Uő., i.m., 223.*; Uő., *Ráday Pál nézetei..., i.m., 58.*
- ⁷⁷ *Oktatás..., i.m., 13.*; FEHÉR, *Ráday Pál ismeretlen kéziratosa..., Uő., i.m., 222.*; Uő., *Ráday Pál nézetei..., i.m., 58.*
- ⁷⁸ *Ráday I. Gedeon levele Ráday I. Pálhoz. Pozsony, 1724. szeptember 17., Ráday I. Gedeon levelezése szüleivel, RL C64-4c2-2. 16.*
- ⁷⁹ „Az Urfi mostis, nem érvén reá, el mulatta az levél iránt, hanem szóval köszönti a' T. Urakat kívánván Istentül mindennémü jókat megadatni...” *Fatavits Ferenc levele Ráday I. Pálhoz. Pozsony, 1724. szeptember 10., Ráday I. Pál levelezése 1711 után, RL C64-4c2-1. 262.* – Nem volt egyedi eset, hogy maga Fatavits mentette ki szülei előtt Gedeont.
- ⁸⁰ „El mulván a két hét, hogyKegyelmetek parancsolattyát be tölcsem...” *Ráday I. Gedeon levele Ráday I. Pálhoz. Pozsony, 1723. augusztus 8., RL C64-4c2-2. 2.*
- ⁸¹ Az 1724-es évben több levél témája Gedeon szüleinek pozsonyi látogatása: *Fatavits Ferenc levele Ráday I. Pálhoz. Pozsony, 1724. február 20., RL C64-4c2-1. 253.*, *Ráday I. Gedeon levele Ráday I. Pálhoz. Pozsony, 1724. október 8., RL C64-4c2-2. 17.*
- ⁸² *Oktatás..., i.m., 7., 8.*; FEHÉR, *Ráday Pál ismeretlen kéziratosa..., i.m., 223.*; Uő., *Ráday Pál nézetei..., i.m., 58.*
- ⁸³ *Oktatás..., i.m., 12.*; FEHÉR, *Ráday Pál ismeretlen kéziratosa..., Uő., i.m., 223.*; Uő., *Ráday Pál nézetei..., i.m., 58.*
- ⁸⁴ *Ráday I. Gedeon levele Ráday Pálnénak. Pozsony, 1730. február 16., RL C64-4c2-2. 30.*
- ⁸⁵ *C64-4c2-1. 252.*
- ⁸⁶ *Uo.,*
- ⁸⁷ *Uo.,*

- ⁸⁸ Fatavits Ferenc levele Ráday I. Pálhoz. Pozsony, 1724. szeptember 7., *RL C64-4c2-1. 261.*
- ⁸⁹ Fatavits Ferenc levele Ráday I. Pálhoz, *RL C64-4c2-1. 257.*
- ⁹⁰ *Uo.,*
- ⁹¹ Fatavits Ferenc levele Ráday I. Pálhoz. Pozsony, 1724. szeptember 7., *RL C64-4c2-1. 261.*
- ⁹² Beer Frigyes Vilmos levelei Ráday I. Pálhoz.: Pozsony, 1727. október 13., *Ráday I. Pál levelezése 1711 után, RL C64-4c2-1. 54.,* Pozsony, 1729. szeptember 17., *RLC64-4c2-1. 55.*
- ⁹³ Ráday I. Pál levele Fatavits Ferencnek. Pécel, 1725. március eleje, *RL C64-4c2-1. 270/a.*
- ⁹⁴ Bél Mátyás levele Ráday I. Pálhoz. Pozsony, 1725. szeptember 20., *RL C64-4c2-1. 92., Bél Mátyás levelezése, i.m., 145.*
- ⁹⁵ *Ráday I. Pál levelei feleségéhez, RL C64-4a. 140.*
- ⁹⁶ GÁLOS, *i.m., 269-270.*
- ⁹⁷ ZSINDELY, *Ráday Gedeon élete..., i.m., 37.*
- ⁹⁸ *RL C64-4c2-1. 97., 102., Bél Mátyás levelezése, i.m., 173., 195.*
- ⁹⁹ Mányoki Ádám levelei Ráday Pálhoz., *RL C64-4c2-1. 491-493., 495-498.; ZSINDELY, Mányoki Ádám levelei..., 8. jegyzetben, i.m.*
- ¹⁰⁰ ZSINDELY, *Ráday Gedeon élete..., i.m., 38.*
- ¹⁰¹ Bél Mátyás levele Ráday I. Pálhoz. Pozsony, 1729. március 20., *Egyházi és iskolai iratok, RL C64-7. 251., Bél Mátyás levelezése, i.m., 203.; GÁLOS, i.m., 270.*
- ¹⁰² GÁLOS, *i.m., 270.; Bél Mátyás levele Ráday I. Pálhoz. Pozsony, 1729. április 17., RL C64-7. 253., Bél Mátyás levelezése, i.m., 205*
- ¹⁰³ GÁLOS, *i.m., 270-271.*
- ¹⁰⁴ *RL C64-4c2-2. 30.*
- ¹⁰⁵ MARKUSOVSKY, *i.m., 231-235.*
- ¹⁰⁶ Bél Mátyás levelei: Pozsony, 1728. január 18., *RL C64-4c2-1. 101., Bél Mátyás levelezése, i.m., 193.;* Pozsony, 1728. október 16., *RL C64-7. 250., Bél Mátyás levelezése, 199;* Ráday I. Pál levelei Gyöngyösi Pálhoz, Daniel Ernst Jablonskihoz. *RL C64-4c2-4. 6., 8, 9.;* Gyöngyösi Pál levele Ráday I. Pálhoz. Odera-Frankfurt, 1727. október 28., *RL C64-7. 241.;* Kármán András levele Ráday I. Pálhoz., *RL C64-7. 242.; GÁLOS, i.m., 269-270.*
- ¹⁰⁷ Varga István levele már későbbi keltezésű, a tanulmányút tervezésének későbbi szakaszából való: Odera-Frankfurt, 1730. aug. 1., *RL C64-4c2-1. 938.*
- ¹⁰⁸ Paul Ernst Jablonski (1693-1757): *Peregrinuslevelek 1711-1750: Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*, szerk. HOFFMANN Gizella, Szeged,

JATE BTK, 1980 (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 6), 400.

¹⁰⁹ TAR Attila, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon: 1694-1789.* = *Ungarische Studenten an den deutschen Universitäten und Hochschulen: 1694-1789*, Bp., ELTE Levéltára, 2004 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11), 27. – A legtöbb diák Pozsonyból érkezett a német egyetemekre

¹¹⁰ Szilágyi Sámuel (?-1771) Ráday Gedeon könyvbeszerzője, barátja, tanultársa volt Odera-Frankfurtban.: ZOVÁNYI, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti...*, i.m., 605.

¹¹¹ *Peregrinuslevelek...*, i.m., 234.

Ráday (I.) Gedeon és a magyar irodalom intézményesülése

Ráday (I.) Gedeon irodalmi jelentőségének megértése alighanem csakis az irodalom intézményesülésében betöltött szerepének tisztázása révén lehetséges. Ráday esetében ugyanis nem esztétikai kiindulású újraértelmezésre van szükség, hanem egykorú társadalmi státuszának megértésére: a személye körüli irodalomtörténeti problémák elsősorban egy kontextualista vizsgálat révén válhatnak egyáltalán leírhatóvá, értelmezhetővé.¹ Abban a szemléleti keretben, amelyet jó tíz éve Kerényi Ferenc vázolt fel a Pest megye irodalmi életéről szóló monográfiájában, nem véletlenül Az író társadalmi státuszának és életmódjának változása című nagyfejezet élén.²

Ráday egész tevékenységének megítélésére hangsúlyosan egy utólagos perspektíva vetül rá. A legfeltűnőbb eleme ennek arisztokrata mivoltának, abból is grófi címének folyamatosan a nevéhez applikálása – pedig nem szabad arról elfelejkeznünk, hogy csak élete utolsó éveiben vált egyáltalán főrendűvé: Ráday (I.) Gedeon 1782-ben nyerte el előbb a báróságot, s ehhez képest aztán igen gyorsan (1790-ben) érte el a grófi címet is.³ Ráday kulturális gyakorlata (ideértve az irodalom művelése mellett műgyűjtői és könyvtáralapítói tevékenységét is) alapvetően tehát nem igazodhatott arisztokrata normákhoz, mi több, ilyen típusú

¹ A Ráday (I.) Gedeonról szóló, mindmáig egyetlen kismonográfia még arra sem nagyon alkalmas, hogy a problémát érzékeltesse: VAS Margit, *Ráday Gedeon élete és munkássága*, Sárkány-nyomda Részvénytársaság Műintézete, Budapest, 1932.

² KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Budapest, 2002 (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 3.), 157–161.

³ *A királyi könyvek: Jegyzéke a bennük foglalt nemesség czim, czimer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867*, összeállította Dr. ILLÉSSY János – PETTKÓ Béla, Budapest, 1895, 178.

példákhoz mérni nem is indokolt, hiszen ennek döntő része még a család köznemesi státuszához kapcsolódott. Ott persze szokatlanak és deviánsnak tűnhetett – ennek megítélésében egyfelől Kazinczynak az ebből az időszakból származó, Rádayt kiemelkedő személyiségként értékelő leveleire támaszkodhatunk, másfelől pedig azokra a – szintén Kazinczytól megörökített – anekdotákra, amelyek a család, s különösen a menyé ideges reakcióit mutatják a drága könyvgyűjtés kapcsán.⁴ Sajnos, módszeres és alapos vizsgálatok nem folytak a Ráday-család 18. századi gazdálkodásáról, így azt sem tudjuk, milyen összegek álltak rendelkezésre egyáltalán a kastélyépítésre, valamint a könyvek, festmények és érmek beszerzésére,⁵ s mennyire lehetett egyensúlyban tartani a bevételeket és a kiadásokat. A más típusú és kiindulású értelmezések adataiból⁶ azért annyi feltétlenül látszik, hogy ezek a költségek majdnem meghaladták a Ráday-család gazdasági teljesítőképességét. Megkockáztatható talán az a kijelentés is, hogy Ráday (I.) Gedeon számára nem az – egyéb kiadások után – fennmaradt összeg felhasználásának a mikéntje volt kérdéses, hanem a jövedelmének felhasználása volt alárendelve gyűjtőszenvédélyének, s még a kastélyépítkezésben megmutatkozó családi reprezentáció is ehhez igazodott – gondoljunk csak a könyvtár építészeti és belsőépítészeti

⁴ Kazinczy egy 1808-as feljegyzésében ezt rögzítette: „Mert a’ világ által nagyon elragadott Grófné sokszor tűzbe hozta az Öreget. Gondolatlan költései a’ házat nagy adóságokba merítették-el. Illykor a’ Grófné az Öregnek a’ maga könyvvásárlásait hozta pirotságúl elő. Jupiter, ha Júnó megharagitotta, záport öntött-le a’ Deucálion és Pyrrha nemzetére: Ráday néki állott a’ szép meny’ porcellánjainak ’s öszve meg öszve tördelte – epe nélkül, mint a’ gyermek.” KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. I. ORBÁN László, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009 (Kazinczy Ferenc művei. Első osztály. Eredeti művek. Kritikai kiadás) 32.

⁵ A gyűjtemény rétegeire lásd KOÓS Judith, *Ráday Gedeon könyv- és műgyűjteménye a XVIII. században*, Petőfi Múzeum, Aszód, 1994 (Múzeumi füzetek 43.).

⁶ A leginformatívabb összefoglalás: SEGESVÁRY Viktor, *A Ráday Könyvtár 18. századi története*, Budapest, 1992 (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 4.), 253–265.

kialakításának koncepciózusságára.⁷ Vagyis Ráday nem a korabeli irodalom mecénási szerepét vállalta (erre feltehetőleg sem személyisége nem tette alkalmassá, sem anyagi lehetőségei nem engedték volna): ő alapvetően könyvgyűjtő volt, akinek legfőbb szenvedélye könyvtárának gyarapítása,⁸ s emellé rendeződött el többi gyűjteményének a létrehozása éppúgy, mint egyéb, irodalomszervezésnek tekinthető tevékenysége is.

Ebből az irányultságából vezethető le talán legnagyobb hatású cselekedete, a magyar irodalom hagyományértelmezésének erőteljes módosítása. A könyvgyűjtésnek a régi magyar könyvekre kiterjedő jellege⁹ alapozta meg Ráday kánonbővítő igyekezetét, Zrínyi Miklós eposzának a felértékelését. Ráday könyvtárában megvolt a *Syrena*-kötet, s ő erre támaszkodva erőteljesen propagálta is ismeretségi körében a Zrínyi-eposz nagyszerűségét. Ehhez képest minőségileg más, mert a nyilvánosságot is elérő gesztusa volt az, amikor a Kassán megjelenő Magyar Museum című folyóiratban 1789–1790-ben közölt két, versbetétet is tartalmazó prózai átírást a Szigeti veszedelemből: az elsőt *Zrínyi harmadik éneke Sziget' veszedelméről*,¹⁰ a másodikat *Zrínyi, Sziget' veszedelméről. Ötödik könyv* címmel.¹¹ Ezek a szövegek abból a szempontból is igen tanulságosak, hogy Ráday itt a Szigeti veszedelem szüzséjét függetleníthetőnek gondolja a verses formájától – s ez az eljárás alighanem összefüggött azzal, hogy Gyöngyösihez képest Zrínyi nem számított a verselése szempontjából példaadónak. Erre utal az is, hogy az első parafrázisban Ráday jelentős bővítésekkel újraírta a török ifjú énekét, s ezt a következő kommentárral látta el: „Ezen Ének Zrínyi munkájába hasonló versek nemével van a' többivel, de én

⁷ Vö. LÁNGI József, *A péceli Ráday-kastély falképei* = BEREZ Ágnes – LÁNGI József, *Aranyidők a péceli Ráday-kastélyban*, Műemlékek Állami Gondnoksága, Budapest, 2003, 71–114.

⁸ A könyvtár történetéről mindmáig a legjobb elemzés a következő, megírásához képest 36 éves késéssel kiadott kötet: Segesváry Viktor i. m.

⁹ Uo. 229–251.

¹⁰ Lásd a folyóirat kritikai kiadásában: *Első folyóirataink: Magyar Museum*, I. Szöveg, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004 (Csokonai Könyvtár. Források 11.), 228–237.

¹¹ Uo. 289–296.

jobbnak ítéltém valóságos Ének formába önteni, 's nem tagadom, hogy itt kéntelen voltam, nem ugyan új gondolatokat, hanem a' Vers módgya' kedvéért bővebb le-írásokat hozzá tenni."¹² Mindazonáltal Rádaynak az itt summázott véleménye aligha fogható fel Zrínyi verselésének általános kritikájaként – részletesebben argumentált álláspontját egy 1788. július 8-i, Kovásznai Sándorhoz intézett levele alapján meggyőzően elemezte Szőrényi László¹³ –, viszont a Zrínyi-féle átértelmezett hexameter aligha bizonyult alkalmasnak a dal műfajára, s Ráday átíró gesztusa éppen ezt emeli ki saját vállalkozása létjogosultságát megindokolandó: vagyis Ráday számára az eposz kontextusától függetlenített dalbetét másféle versformába is átírható, s így önálló műalkotásként is megmutatkozhat. Ráday nem kívánta az egész művet felváltani egy másikkal, csupán az egyik, az eposzban felidézett műfaj verstani-retorikai intencióit akarta érvényesíteni. Ráday azonban nem állt meg itt: fontosnak tartotta volna Zrínyi eposzának újrakiadását, hiszen az az 1651-es publikálás óta soha nem jelent meg. Kazinczy ennek a tervnek az ötletét Rádaytól kapta, nem csoda, hogy 1787-ben őt kérte meg arra is, hogy vegyen számára egy példányt valahogyan, de Ráday inkább a tulajdonában lévő két kötet egyikét ajándékozta neki.¹⁴ Ez a példány szolgálhatott aztán alapul a sajtó

12 Uo. 232.

13 SZŐRÉNYI László, *A szerkesztett verseskötet mint a szerző ifjúkori önarcképe = A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, főszerkesztő SZEGEDY-MASZÁK Mihály, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Gondolat, Budapest, 2007, 470–472.

14 „A mi Zrínyi Miklós Syrénáját illeti, igyekeztem ugyan azt meg venni, de minthogy azt éppen 6 pf. 50xrig verték fel, annyit érette igérni annyival inkább sokallottam, hogy magamnak ezen Munkája Zrínyinek két exemplárban vagyon meg, mellyek közül edgyikével, ha kedveskedhetem, szerentsémnek fogom tartani, és ha iránta az Úr, valamely rendelést tesz, annak kezében adom, az kire az kézhez való vétel fog bizattatni.” Ráday (I.) Gedeon Kazinczynak, Pest, 1782. dec. 2. = KazLev I. 151. A feltételezhetően Kazinczy tulajdonában lévő, majd a londoni British Library tulajdonába került példányról lásd V. ECSEDY Judit, *Egy ismeretlen „Syrena”-variáns és Kazinczy: Adalékok Zrínyi Miklós „Adriai tengernek Syrenaia” c. művének kiadástörténetéhez*, ItK, 1991, 235–251.

alá rendezéshez, s így jelenhetett meg, már jócskán Ráday (I.) Gedeon halála után, 1817-ben a Zrínyi-kiadás.

Figyelemre méltó, hogy Ráday milyen szerepet játszott a Zrínyi-hagyomány fönntartásában.¹⁵ Mondhatni: mennyire eltérőt, mint gróf Festetics György. A Festetics-család (nemcsak György, hanem Lajos) megőrizték és propagálták is a birtokukon lévő Zrínyi-emlékhelyeket – ezt Csokonai egyik levele bizonyítja¹⁶ –, s becsben tartották a halála színhelyét a kursaneci erdőben, amelyet már korábban emlékoszloppal s rajta latin nyelvű költeményekkel örökítettek meg az Althan-grófok. Festeticsnél a Zrínyi-kultusz fenntartása tradícióteremtő igyekezet volt, s voltaképpen a nem folytonos családi kapcsolat reprezentatív újjáépítése motiválta (nem utolsósorban azért, mert olyan újsütetű arisztokrata családról volt szó, amely megszerzett egykori Zrínyi-birtokokat).¹⁷ Ráday esetében alapvetően másról van szó: az ő érdeklődése kulturális, mi több, irodalmi kiindulású, csak a költő Zrínyi Miklóstra irányul.

Rádaynak ezt a tevékenységét azonban nem szabad összetéveszteni a mecénatúra bevett formáival. Tanulságos adalék az eltéréshez az Uránia folyóirat története. A Rádayak és a Kármán-család között az 1720-as évekre visszanyúló családi kapcsolat volt, már Ráday Pálnak, (I.) Gedeon apjának és Kármán Andrásnak, Kármán József nagyapjának a levelezése és ismeretsége dokumentálható, s ettől kezdve egészen az 1790-es évekig folyamatos ez a szinte familiárisi viszonynak tekinthető ismeretség. A jómódú, Nógrád megyei, majd Pest megyében birtokközpontot kiépítő köznemesi család és a református lelkész-

15 Erről lásd még SZILÁGYI Márton, *Adalékok Kazinczy Ferenc Zrínyi-kiadásának jelentőségéhez: Zrínyi Miklós rekanonizációja a 18. század végi, 19. század eleji magyar irodalomban*, Széphalom, A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 22. kötet, 2012, 85–91.

16 Lásd a következő levelet: Csokonai Vitéz Mihály Kazinczynak, Debrecen, 1804. jún. 14. = CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Akadémiai, Budapest, 1999 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 299–301.

17 Festetics György 1791-ben vásárolta meg a gróf Althan család – egykor a Zrínyiek uradalmának részét képező – muraközi birtokát: KURUCZ György, *Keszthely grófja: Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013, 137.

pályán mozgó, nógrádi honorácior familia összefonódó története még abban is párhuzamosságot mutat, hogy a Kármán-család nemesítése alig valamivel később történt meg, mint ahogy Rádayak megszerezték a grófi címet.¹⁸ S ugyan az 1794–95-ben megjelent folyóirat alapítása már (I.) Gedeon halála után történt meg, s így neki semmi szerepe nem lehetett benne, az összekapcsolódó családtörténet alapján teljesen logikusnak tűnt Gálos Rezső következtetése, amely szerint az Uránia megjelenését lehetővé tevő „hazafi” valamelyik Ráday lehetett.¹⁹ A függőben levő kérdést azonban végleg eldöntötte Kostyál István levélközlése, amelyből kiderült, hogy a szerkesztők, Kármán József és Pajor Gáspár gróf Festetics Györgynek mondtak köszönetet a támogató adományért.²⁰ Nincs okunk feltételezni, hogy ez csak a véletlenül múlt, pontosabban azon, hogy az idős (I.) Gedeon ekkorra már halott volt: a szituáció teljesen megfelelni látszik az ő, egész életében követett gyakorlatának. Festetics mecénási gyakorlatába minden további nélkül beleférhetett az, hogy egy segítségkérő, kulturális kezdeményezést megfogalmazó levélre akár személyes ismeretség nélkül is hajlandó legyen bizonyos összeget küldeni (igaz, ebben az esetben lehetett referencia számára a Kármánéknál s nála is meglévő szabadkőműves háttér), ehhez számára

¹⁸ A Rádayak és Kármánok kapcsolatára és párhuzamos történetére lásd a következő alapvető összefoglalást: GÁLOS Rezső, *Kármán József*, Művelt Nép, Budapest, 1954, 141–150. Ráday (I.) Gedeon és a Kármán-család ismeretségének gyökereiről vö. még: GÁLOS Rezső, *Levéltári adatok Ráday Gedeon diákkoráról*, ItK, 1953, 268–272.

¹⁹ „Az eddig tudottak alapján azonban talán nem merész az a föltevésem, hogy az »ismeretlen hazafi« ifj. Ráday Gedcon, a szeptemvir, vagy fia, Ráday Pál volt.” GÁLOS Rezső i. m. 62. Az Uránia első számának Bé-vezetése említi egyébként a titkos támogatót: „Eggy Hazafi, a* ki *titkossan* és Rejtekbe summás Adakozásával Lételét tsetsemő *Urániánknak* fel-tartotta, el-vonta magát Háládatosságunk elől...” *Első folyóirataink: Uránia*, szerk. SZILÁGYI Márton, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999 (Csokonai Könyvtár. Források 6.), 17.

²⁰ KOSTYÁL István, *Kármán József levele gróf Festetics Györgyhez az Urániáról* = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1959, felelős szerkesztő DEZSÉNYI Béla, Budapest, 1961, 316–320.

jóval nagyobb vagyon, s ebből a mecenatúrára fordítható jóval nagyobb összeg állt rendelkezésre.²¹ Ez Ráday (I.) Gedeon gyakorlatától teljesen idegen volt. Az Uránia története kapcsán tehát egy arisztokrata mecénási gyakorlat és egy gyűjtői magatartás közötti különbség sejlik föl – még akkor is, ha arra persze semmi adatunk nincs, hogy Kármánék próbálkoztak-e egyáltalán a Ráday-család támogatásának elnyerésével. Ám ehhez érdemes azt is hozzászámítani valószínűsítő adatként, hogy néhány évvel később Csokonai Vitéz Mihály számára mecénáskeresése közben föl sem merült a Rádayak felkeresése: miközben a költő levélben fordult Festetics Györgyhöz, Széchényi Ferenchez, mi több, még Koháry Istvánhoz is, s az arisztokraták mellett még az ekkor köznemes Rhédey Lajossal is kapcsolatba lépett, nem látszott eszébe jutni a Ráday-család. Az eddigiek alapján nem véletlenül: nemcsak az akkor elérhető Rádayak, de már (I.) Gedeon sem volt komoly mecénásként megszólítható, legalábbis nem valamely, tőle nem ismert személy számára.

S ha már ezen a ponton, a feudális mecenatúra elhárításában (I.) Gedeonnak és utódainak a közös vonását hangsúlyoztam, hadd említsem meg röviden a módosulást is: az örökösök inkább a magyar nyelvű színjátszás ügyét támogatták, mellesleg nem függetlenül (I.) Gedeon érdeklődésétől sem, aki 1789-ben egy Aranka Györgyhöz intézett levelében a magyar nyelvű színjátszás fejlesztéséről is kifejtett egy nagyívű koncepciót,²² s akinek színházba járási szenvedélyéről Kazinczy különböző anekdotákat is feljegyzett. Mindazonáltal (I.) Gedeon számára ez csupán mellékes érdeklődés volt. Utódai nem folytatták a költséges (s persze komoly felkészültséget és ízlést igénylő) gyűjtést, s számukra ez a terület maradt centrális kulturális törekvésnek. (II.) Gedeon és felesége darabokat fordítottak a műsor választékának gyarapítására, sőt, (II.) Gedeon 1785-ben megszervezte Pest-Budán a Magyar Játsszók társaságát. Igaz, ez az aktivitása elapadni látszik a királyi tábla ülnökévé,

²¹ KURUCZ György i. m. 253–296.

²² Erről a kritikai kiadás kíséret tanulmányában BORBÉLY Szilárd hoz adatot: *Ráday Gedeon és Földi János összes versei*, s. a. r. Borbély Szilárd, Universitas, Budapest, 2009 (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. század XI.), 304.

majd szeptemvirré való kinevezése után.²³ Az unoka, Ráday (III.) Pál az 1790-es években az Első Magyar Játékszíni Társulat igazgatójaként is tevékenykedett (vicedirektorként ekkor Kármán József volt a segítségére), s a későbbiekben is a színház büvkörében maradt, ám számára a színház már nem elsősorban morális tartalmú és nyelvfejlesztő jellegű nemzeti intézmény volt, hanem inkább a szórakozás színtere.²⁴

Ráday (I.) Gedeon íróként a műkedvelő irodalmiság példája. Műveinek egy része kifejezetten a használati irodalom körébe tartozik (mint például a felesége sírfelirata vagy a péceli falfestményekre írott epigrammák), de nem elsősorban ez teszi méltóvá a „féldilettáns vagy ál-dilettáns” minősítésre.²⁵ Sokkal inkább az, hogy látványosan hiányzik belőle a nyilvánosság elé lépés szándéka: lírája kifejezetten saját maga szórakoztatására születik. Költészetének lényegéhez akkor juthatunk közelebb, ha azt nézzük meg, miről mond le vagy mely poétikai funkciók betöltésétől tartózkodik, s nem azt, minek a követője. Hiszen feltűnő, hogy mennyire nem kapcsolódott a református kegyességi irodalom hagyományához, noha ennek lettek volna számára akár családi előképei is (gondoljunk csak apja, Ráday Pál irodalmi működésére). Nem felelt meg a közösségi mulattatás közköltészeti jellegű funkciójának sem (ahogyan ez például Amade Lászlónál megfigyelhető). Tanulságos, hogy noha igen korán, feltehetőleg még az 1740-es években felfigyelt az Anonymus gesztájának kiadásában (1746) benne rejlő eposzi magra, töredékben

²³ KERÉNYI Ferenc i. m. 161.

²⁴ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, *A Rádayak és hazai színjátszásunk = A Ráday Gyűjtemény évkönyve 1955*, Budapest, 1956, 72–80.; ennek részleges korrekciójául: BERCZ Ágnes, Középnemesi barokk életmód a Ráday-család levelezése alapján (1750–1779) = BERCZ Ágnes – LÁNGI József i. m. 65–70.; valamint: KERÉNYI Ferenc i. m. 161–162.; SZILÁGYI Márton, *Adalékok Kármán József és az Első Magyar Játékszíni Társulat kapcsolatához: Ismeretlen Kármán József-szöveg Sehy Ferenc hagyatékából = Kolligátum: Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére*, szerk. DEVESCOVI Balázs, Szilágyi Márton, VADERNA Gábor, Ráció, Budapest, 2007, 412–423.

²⁵ Ez Mezei Márta kifejezése: MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Akadémiai, Budapest, 1974 (Irodalomtörténeti Könyvtár 30.), 84–85.

maradt az elkezdett, Árpádról szóló „bajnoki éneke” – pedig ezzel egy műfaji innováció, a honfoglalási eposz küszöbére jutott el. Fennmaradt (azaz leginkább: az egykorúan publikált) verseire pedig érvényes Mezei Márta megállapítása: „elsősorban interpretációkra vállalkozik”, vagyis fordít és magyarít (pl. Anakreónt, Vergiliust, Horatiust, Gellertet, La Fontaine-t), illetve átírásokat készít (Zrínyi eposzából).²⁶ A sajtónyilvánosságba való, kései bekerülése nem saját, feléledő ambíciójára mutat: ez nem volt független Kazinczy nyilvánosságteremtő törekvéseitől. Igaza van Kerényi Ferencnek, amikor a következőt írja: „Egyszerre az irodalmi vezér szerepében lelte magát – rangos, publikált életmű nélkül; patriarchális műkedvelését kezdődő kultusz övezte, miközben már megkezdődött (folyóiratok köré szerveződve) a tényleges vezető szerepért vívott harc Kazinczy Ferenc és Batsányi János között.”²⁷ Csakhogy ennek a paradoxonnak mélyén igazából az húzódik meg, hogy Rádaynak a nyilvánosság előtti, költőként való megmutatkozása éppen ez utóbbi jelenség felől értelmezhető: Kazinczynak szüksége volt Ráday személyére és irodalmi jelenlétére, s voltaképpen folyóiratában, az Orpheusban (s majdani későbbi emlékező írásaiban)²⁸ ő teremtette meg az író Ráday – erőteljesen a saját céljaihoz igazított – alakját. Ráday eruditív, a magyar nyelv retorikai-esztétikai teljesítményét demonstráló költői törekvései – azaz a korábbi magyar vagy éppen idegen nyelvű verses szövegek átírásai – pontosan beillettek Kazinczy Orpheusának koncepciójába.²⁹ Ám Kazinczynak nem csak ezért, s nem csak általában volt szüksége Rádayra mint szerzőre: neki felmutatható, propagálható formában igénye volt a vers-szerzőként megmutatkozni hajlandó arisztokratára is.

²⁶ Uo. 87.

²⁷ KERÉNYI Ferenc i. m. 157.

²⁸ Mint például: KAZINCZY Ferenc: *A' Rádayak, Felső Magyar-országi Minerva*, Hatodik füzet, 1827, június, 1225–1233.

²⁹ Az Orpheus programjáról alapvetően: DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Universitas, Budapest, 2009, 369–428.

Ennek a törekvésnek szinte szimbolikus mozzanata a Rádayról készült portré története. Ennek készülését utólag Kazinczy így fogalmazta meg: „Az Első Gedeont nekem crayonozta Klímes Tamás 1788., melyet osztán Mark Quirín Orpheusom’ II. Kötete elébe metszett...”³⁰ Az ily módon nyilvánosságra hozott, kurtára fogott keletkezéstörténet voltaképpen azt a körülményt fedi el, hogy Kazinczy már eleve egy metszet elkészítése érdekében konspirált: a saját magát lefestetni nem óhajtó Rádayval azt hitette el, hogy a vele Rádayhoz látogató festő, Thomas Klimesch saját elhatározásából szeretné lerajzolni Rádayt, noha ezzel Kazinczy bízta meg. Az így elkészült rajz alapján pedig ugyancsak Kazinczy készítette el a metszetet, eleve azzal a céllal, hogy az Orpheus mellékleteként publikálhassa.³¹ Ez a keletkezéstörténet magyarázhatja azt, hogy Ráday miképpen hagyhatta azt, hogy ne a nyilvános reprezentációnak megfelelő attribútumokkal és öltözékben készüljön róla a kép: hiszen ő úgy tudta, legföljebb a család számára készülő ábrázolásról lesz szó, esetleg a festő modell iránti érdeklődésének kielégítéséről.³² Az intim szférát megjelenítő festmény alapján készülő metszet azonban Kazinczy jóvoltából a sajtónyilvánosság terébe került át, s így sajátos kettősséget mutat. Ami a készülés esetlegességéből következik, a funkcióváltás miatt Ráday önszemléletének tűnik, noha a metszet inkább jellemzi Kazinczy imázsteremtő törekvéseit, mint Ráday

³⁰ KAZINCZY Ferenc i. m. (1827) 1231.

³¹ A metszet készüléséről lásd összefoglalólag: *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001 (Csokonai Könyvtár. Források 7.), 397–398.

³² Ezért szerintem félreértésen alapul Rózsa György következő interpretációja, mert bár az ábrázolás bizonyos elemeit – a Kazinczy-levelezés tanúsága szerint is – Ráday választotta, de annak nyilván más funkciót szánt: „Amint a kép Kazinczy által megörökített keletkezéstörténetéből tudjuk, ezt a megoldást maga az ábrázolt választotta, kifejezésre juttatva, hogy sokszorosításra szánt portréját nem reprezentatív képmásnak szánta, hanem mint a felvilágosodás gondolatvilágával ismerős alkotó kívánt rajta megjelenni.” RÓZSA György, *Arcképfestészet = Művészet Magyarországon 1780–1830*, Katalógus, szerk. SZABOLCSI Hedvig – GALAVICS Géza, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest, 1980, 77–78.

magáról kialakítani kívánt képét. A familiáris viselet – a házisapka, a paróka nélküliség, a begombolatlan felsőruházat, az elforduló testtartás – feszültségben állt azokkal a képi elemekkel, amelyek a barokk portrék hagyományából következően kerültek az arckép köré, mint a költészetet jelző lant és pánsíp, a tölgyfaág, különösképpen pedig a nevet és rangot jelző latin körirat („Gedeon Liber Baro a Rada”), amely a társadalmi státusznak megfelelően báróként határozta meg Rádayt. Az így előálló helyzet erősen zavarta Rádayt, ahogyan ezt egyik, 1790. április 9-i, Kazinczyhoz írott levelének saját kezű utóirata bizonyítja³³ – s voltaképpen teljes joggal. Kazinczy ezzel az eljárással a reprezentatív portré formai keretét felhasználva egy azzal egyáltalán nem harmonizáló személyes pillanatképet avatott az örökkévalóságnak szóló ábrázolássá.³⁴ S ezzel világossá tette azt is, hogy mire is akarta fölhasználni Ráday képi ábrázolását: nemcsak egyszerűen a folyóirata szerzőjeként való prezentálására volt szüksége, hanem vizuális módon is megjelenítette az arisztokrata irodalmi működést, amely az Orpheus szövegkörnyezetében az irodalom magas (vagy legalább: nem annyira alacsony) társadalmi státuszának jelévé válhatott.³⁵ S ha erre más mód nem kínálkozott, akkor ezt egy erre voltaképpen nem alkalmas, s morális értelemben nem tisztességesen megszerzett ábrázolással kívánta elérni. Tanulságos, hogy a Rádaynak tulajdonított eszközszerep miképpen

³³ A levelet Ráday diktálta, ezért csak a saját kezű utóiratban fejezte ki részletesebben rosszsallását. A levélben aláhúzott sorok ezt tartalmazzák: „Volna még ezen kívül kedvem valami iránt az Urral veszekedni; de ezt csak magam írom bé a Postscriptumba.” Az utóirat pedig: „P. S. Az subducált lineákban értem azt az mesterséges fortéllyal végben vitt le rajzoltatásomat, mintha azt csak a Kép-író kívánta volna, az már most végben ment Szándéknak el halgatásával.” Ráday (I.) Gedeon Kazinczynak, Pécel, 1790. ápr. 9. = KazLev II. 56.

³⁴ A reprezentatív portré szokásos jellemzőinek részletes leírását lásd Rózsa György i. m. 76–77.

³⁵ A Rádayt ábrázoló metszet az Orpheus második kötetének első számával együtt küldetett szét. A képet lásd *Első folyóirataink: Orpheus* i.m. 305. Figyelemre méltó a kontraszt a mellette látható, az első kötethez tartozó másik portréval, amely gróf Pálffy Károlyt ábrázolja.

módosult, amikor Kazinczy később más szövegkörnyezetbe illesztette bele az egyébként módosított portrét: a gyűjteményes kiadásnak szánt Szépliteratúra kötetek ötödik darabjának az élére szintén a Ráday-portré került, feltehetőleg ugyanazon Klimesch-rajz alapján – a lopva készített portré ekkorra immár végzetesen betölteni látszik a reprezentatív arckép funkcióját, nem lévén más felhasználható mű.³⁶ Ám itt már más metsző, nevezetesen Mansfeld készíti el a metszetet, s innen elmaradnak a portré keretében korábban szereplő, kulturális felhatalmazottságot hangsúlyozó attribútumok, a latin nyelvű körirattal együtt. Marad egy magyar nyelvű aláírás, amelyben persze a grófi cím is szerepel, de együtt bizonyos életrajzi alapadatokkal – s így a házisapkás kép egészében már nem a korábban elemzett feszültséget mutatja, hanem annak csak egy erősen tompított változatát. Egy kedves öregember képét látjuk, akinek íróságára és művelődési érdemeire semmi nem utal – s ez már csak ezért sem feltűnő, mert a Szépliteratúra köteteinek többi portré-metszete együtt nem is egy írói panteont akar felrajzolni. Kizárólag a szerző, azaz Kazinczy személyes érzéseinek és írói múltjának egy darabjaként fogható fel Ráday jelenléte – ennél többet itt már nem látszik jelenteni.³⁷

Ráday költői teljesítményének az összemosása ezzel, az irodalmi nyilvánosság 1790-es évekbeli állapotához kötött irodalomszociológiai státusszal már nem sokkal Ráday halála után is ellenérzéseket szült. Földi János Kazinczyhoz írott levele ezt fogalmazza meg igen élesen, igaz, elsősorban verstani, prozódiai kérdések kapcsán: „Ugyan Barátom, hogy vakithatott meg annyira a’ boldog emlékü Gróf Ráday dibdáb sánta verseivel némellyikötöket és hogy ronthatta úgy el füleiteket, hogy hidjete az ő hitván, fundamentom nélkül való Reguláinak, [...] Az öreg Gróf Rádaynak eltűrtük azt életében, mert öreg, mert Báró, mert

³⁶ A képet és pozícióját lásd újabban KAZINCZY Ferenc, *Szép Literaturá*, s. a. r. BODROGI Ferenc Máté, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012 (Kazinczy Ferenc Művei. Második osztály. Fordítások. Kritikai kiadás), 480.

³⁷ Vö. még BODROGI Ferenc Máténak az itteni metszetre vonatkozó összefoglalásával: uo. 1071–1076.

Gróf volt, 's kivántuk, hogy dolgozzon, a' mint tud; és senki nem merte megkedvetleníteni, 's kár is lett volna; de érdemel e a' hiba követőket? [...] Én ezt ugyan Tenéked tsak sugva mondom és tartsd magadban: hogy én soha egy Versét sem szerettem az öreg Rádaynak, és többet nyert volna Poésisünk, ha ő nem írt volna, mint hogy írt, mert tovább kell Poétai reguláinknak megállítással küszködni. Hogy pedig követőket talált, tsudáalom is, sajnálom is!!!"³⁸ Ugyanezen folyamat keretében válik érdekessé Kölcsey Ferenc eljárása, aki a Nemzeti hagyományok című értekezésében a magyar irodalom történelmi fejlődésrajzába szintén beilleszti Rádayt. Ez első pillantásra persze tűnhetik ez erős kánoni pozíciónak (a tanulmány hatástörténetében meglehetősen stabil ez az olvasati hagyomány), csakhogy Kölcsey gondolatmenetéből világosan kitűnik, hogy számára a vezérelv a költői formateremtés történeti alakulása, s Rádaynak voltaképpen csak ebben jut ennyire hangsúlyos jelenlét.³⁹ Arany János Ráday-tanulmányának finom elhatárolódása is ennek a kettősségnek az érzékelését bizonyítja: „1792-ben halt meg a majdnem nyolcvanéves agg, de ha e hosszú életpálya irodalmi eredményét keressük: töredékre, apróságra találunk, melyek elegendők ugyan, hogy költészete s technikája mivoltára egy pillantást vethessünk, de nem hogy törekvéseit minden oldalról méltányolhassuk, különösen arra, hogy megfejthessük ama nagy tiszteletet, melylyel Kazinczy és ügytársai e név iránt viseltettek.”⁴⁰

Ráday (I.) Gedeon irodalmi megítélésének, kánoni helyének azóta is tartó bizonytalansága sok szálon függ össze ezzel a hagyománnyal. A problémák újraértéséhez az vezethet el, ha az utóbbi évek jelentős

³⁸ Földi János Kazinczynak, [Hajdú]Hadház, 1793. aug. 12. = KazLev II. 305–306.

³⁹ Vö. még saját korábbi tanulmányommal: SZILÁGYI Márton, *A „pórdal státusza a Nemzeti hagyományokban* = FÖRIZS Gergely (szerk.), *Szívből jövő emlékezet: Tanulmányok Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című írásáról*, reciti, Budapest, 2012, 95–113.

⁴⁰ ARANY János, *Ráday Gedeon* = Uő., *Prózai művek* 2. 1860–1882, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Akadémiai, Budapest, 1968 (Arany János Összes Művei XI.), 507.

eredményeit (szövegkiadásokat és elemzéseket) határozottabban kapcsoljuk hozzá az irodalomról való korabeli gondolkodásnak keretet adó intézményrendszer társadalomtörténeti érzékenységű értelmezéséhez. Ez a tanulmány ennek csupán jelzésszerű felvillantására vállalkozhatott.

Ráday programja

Amikor Bíró Ferenc valamikor 1998 táján felvetette, hogy az általa szerkesztett Régi Magyar Költők Tára XVIII. századi sorozata számára készítsem elő Ráday Gedeon verseinek kiadását, akkor mindjárt hozzácsapta Földi Jánost is, mivel mindkettő ismert életműve vékonykának tűnt egy csinos kötet számára, másrészt közre játszhatott ebben az is, hogy az irodalomtörténeti kánon valamiképpen, leginkább tipologikus jegyek alapján, egymás közelébe helyezte őket. Mindkettejük életműve a kritikus tömeg alatt van, műfaji-poétikai szempontból decentrált, az életrajzi kódoknak ellenáll és megmarad olyan retorikai alkotásnál, amely nem vonható referenciális kapcsolatba a „valósággal”. Mindazok az írók, akik ezekből a szempontokból elmaraszthatók, a kései 18. századból nem jutottak át a 19. századi kánonalkotók, Toldy és az utána következő olvasók kiemelt szerzői közé. Ezt a versenyhátrányt azóta sem sikerült nekik ledolgozni, munkásságukat egy évszázadon keresztül pusztán archiválási szempontból vette figyelembe az utókor, elsősorban Váczy János és Mixich Lajos tevékenysége által.

Lehetne még sorolni a példákat a 18. század végéről, akik esetében csak a rendszerváltás utáni rekanonizációs érdeklődés, a kanonizáció hatalmi és kulturális jegyeit tudatosító posztszemiotikai és újfilológiai érdeklődés vezetett el a szövegek megtisztításához, a kommentárok újraírásához, a filológiai hipotézisek ellenőrzéséhez, a tények rangjára emelkedett fikciók kritikai feltárásához. Az elmúlt jó húsz év alatt elvégzett munka nem kevés, a részeredmények összekapcsolása, a szemlélet és a kánont kimozdító hatások azonban még folyamatban vannak, hogy hatásukat kifejtsék. A kép átrendezése azonban már megkezdődött, és bizonyos végbe fog menni.

A Kazinczy kritikai kiadás folyamata során az információk sűrű hálózata jön létre, az adatok és a szövegek rétegei között feltáruló rések

mögött a korszak egy eddig nem ismert, másik képe formálódik. Ennek a képnek is fontos része az idős Ráday Gedeon alakja, melyet a történesek idejéhez képest jóval későbbi szövegekben formált véglegessé a korai kezdemények után a széphalmi mester. Figyelmet érdemel talán az is, hogy az aggastyán képét nem a fiatal Kazinczy, hanem a már maga is aggastyánkor felé haladó, fáradt irodalmi harcos rögzíti máig ható alakjában. A belső időbeli távolság, amely az emlékezésben a történet idejét és a megírás idejét, a szöveg időbeli horizontját elválasztja az eseményektől, az írás által a megértés alakzatává változtatja át: az *aggastyán* Kazinczy érti és értelmezi az *aggastyán* Ráday alakját. Ennek köszönhetően az olvasó és a kései utókor elé állított Ráday-kép nem az egykor létezett személy visszahozatalát szolgálja, hanem rajta értelmezések munkáját hajtja végre. Nem arra a Rádayra emlékszik, aki egykor volt, hanem felmutatja azt, ahogyan emlékezésének tárgya, Ráday Gedeon alakja emlékezetre méltó. Rádayt, az idealizált képet. Vagyis Rádayt, mint képet.

A fogalmazás nem véletlen, hiszen Kazinczy Rádayról beszélve anekdotákat fűz össze, ezekből az anekdotákból kívánja megalkotni a karaktert. De Ráday esetében nem csupán egy karakterről van szó életének számos szereplője közül, akik azon a színpadon átvonultak, amelynek rendezője az öregedő és visszaemlékező Kazinczy. Lassan tisztul ki a kép és válik láthatóvá magának Kazinczynak is, hogy önarcképet készít, amikor Rádayról beszél. Az emlékező Kazinczy számára korlátot jelent az időbeli elcsúszás, hogy kettejük korkülönbsége miatt neki emlékei csak az idős, pontosabban az aggastyán Rádayról lehetnek. Azok is, ha jobban meggondoljuk, meglehetősen fakók lehetnek ekkorra már, közel fél évszázaddal a kevés számú találkozás után. Kazinczy ugyanis csak levelekben érintkezett Rádayval, kevés alkalommal találkozott vele. Ezeknek a találkozásoknak inkább csak a felvillantása történik meg, de a tényleges beszélgetésükről, ami akkor és ott elhangozhatott, nem számol be. Kazinczy az öreg Rádayt, a vándorló, formaként működő anekdoták egymással kicserélhető alakjaként mutatja fel ezekben az írásokban. A tényleges beszélgetések helyett ezeket az anekdotákat fűzi össze, alakítja, formálja, keresi bennük saját vonásait. És mintha a fiatal és a férfi Ráday hiánya miatt (hiszen nem láthatta Rádayt fénykorában) mind-

az homályban marad, ami Ráday 1780-as évek előtti életét jelenthette. A lehetőségek helyett csak a romok maradtak.

Kazinczynak egy olyan életről kellett elgondolkodnia, amely nem teljesedett ki, amelyben a lehetőségek tervek maradtak, a sikerek pedig a lemondás gesztusává változtak át. A fiatal, ambiciózus Kazinczy a bölcsé öregedett, terveit feladó, életét befejezetlenségben, ambícióit másokra testálva megélő, a világtól lassan búcsút vevő atyai mestert jelenítette meg. Azt az alakot, melyet Toldyék nemzedéke számára Kazinczy jelenthetett. Péczel helyére Széphalom kerül, amely egyébként is, mint építészeti és kulturális program, egyértelműen Péczelről vette a mintáját. Kazinczy Ráday programját vitte tovább és próbálta megvalósítani. De Kazinczy élete is éppen olyan kudarc, torzó: befejezetlen tervei valójában eleve megvalósíthatatlanok voltak, s a világ és saját családja számára is eszelős, de legalábbis hóbortos mániáknak tüntek. Egy élet, amely kudarcnak látszik a világ szemében. Erről a kudarcról hallgat Kazinczy, amikor Rádayra emlékszik, csak anekdotákat idéz fel. A beszélgetésüket, amelyben a tervek, remények és kudarcok szavakat ölthettek, elhallgatja. Ehelyett felmutat egy képet, Ráday képét. De nem azt, amelyet csak Kazinczy ismerhetett, hanem azt, amelyet mindenki ismerhet. Kazinczy becsben tartotta ezt a képet. Azt, amelynek a keletkezését is elmondja. Ráday hálóság képéről van szó, arról a képi ábrázolásról, amely Rádayról fennmaradt.

Ezen az arcon a dévajtság csillan meg, amely az aggság és a kedélyesség mellett élővé és személyessé teszi ma is. Az ünnepélyes és merev portréarcok uniformizáltságának korabeli vizuális kódjai közepette Ráday arcképe épp ezért üdítő és a személyesség hatását kelti ma is. Kazinczy arcképei is a személytelenség ikonológiájától haladtak az aggastyán Kazinczy személyes vonásokat megmutató arcai felé. Ráday fogatlan aggkori arca és Kazinczy manósrú, aggastyán arca hasonlóképpen a dévajtság jeleiben közös.

De mi is volt az a program, amely Ráday és Kazinczy néhány beszélgetésén, leginkább talán az első péceli látogatása alkalmával elhangozha-

tott? Amelyről Kazinczy nem beszélt, inkább saját előképeként rajzolta meg Ráday arcképét, amelyen átsejlik saját öregkori arcképe? Kazinczy a hálósipkás öregre emlékező anekdoták mögé rejti el Rádayt. Az általa közismertté tett metszet ikonikus képével takarja ki Ráday szellemi arcképét, amelyet nem vázol fel, csak épp utal rá. Tisztelettel beszél róla, de mégis komikus figurává inszenírozza az idős Ráday társasági szerepét, közösségi megjelenését, szerethetővé, de nem fenségessé. A tiszteletet előfutárként hajlandó csak megadni neki. A nyugat-európai verselés módját, a „Ráday-nemet” mint újítást kapcsolja csak a nevéhez, a rím és az időmérték összekapcsolását, hangsúlyozva ugyanakkor a klasszikus strófaképletek megímelésének, a leoninusnak a tabuját, amelyet szintén Ráday nevéhez köt. Egyszerre kap ezzel Ráday újító szerepet és tabu alá helyező szigort. Pedig a valóság egészen más: Ráday az egykori Gyöngyösi-epigon, a leoninus művelője, a barokk reprezentációs rendszer sok ágának működtetője (lásd építészeti, képzőművészeti és gyűjteményalkotó programját) merész átalakítás árán vált, válhatott csak Kazinczy öregkori arcképét is hordozó előképpé, prefigurációvá.

Egy rövid, és a háromszáz éves forduló okán inkább ünnepélyes, mint tudományos előadásban mindezekre a részletekre kitérni nincs mód. Előadásom zárásaként csak azt szeretném még elmondani, hogy lassan értettem meg, és ez a folyamat még mindig tart, hogy nem úgy van, ahogy Kazinczy és nyomán az irodalomtudomány élénk állította ezt a történetet. Minden másként volt. Erre már akkor is gyanakodtam, amikor valamikor 1999 táján ellátogattam a Ráday Gyűjtemény Levéltárába, ahol a családi iratok dobozainak zárlataként, két dobozban, akkor még rendezetlenül, olyan Ráday- vagy jó okkal Rádaynak tulajdonítható kéziratokat találtam, amelyekkel az addigi Ráday-kutatás nem számolhatott. Mindez akkor még nem tűnt különösebben jelentős felfedezésnek, hiszen nem volt köztük semmilyen kész, befejezett, lezárt mű, csak töredékek, vázlatok, feljegyzések.

A „mű” maga hiányzott, ahogy Ráday fennmaradt munkáival kapcsolatban mindig is felvetődik ez az előítélet, hogy a „mű” státuszú alkotás, mint pl. az Árpád-eposz, egy koherens ciklus, egy nagyobb koncepció

nem található sehol, csak elkezdett, de soha be nem fejezett tervek, nagy ívű vázlatok, biztató, ám meg nem valósult elképzelések, ösztönző, de soha ki nem vitelezett példák – mások számára. A dobozból kiderült, hogy Ráday valamikor kijegyzetelte Eschenburg poétikai könyvét, tudott az irodalom mediális átrendeződéséről, hamar tisztában volt a folyóiratok, hírlapok jelentőségével, a színház fontosságával, a nyelvújítás kérdései mélyen foglalkoztatták, a fordítás jelentősége világos volt számára és elveit kritikai figyelemmel illette, az irodalom intézményrendszerének felépítése, a filológia, a forráskiadások és az archívumok létrehozásának kulturális jelentősége is fontos volt számára. A társművészetekkel folytatott párbeszéd pedig a nyelvi jelek megújításának tárházaként, az értelmezést megtermékenyítő, azt kihívás elé állító jelentősége miatt döntő fontosságú egy nyelvi közösség számára...

Ha jobban odafigyelünk, csupa olyan téma, melyek egyben Kazinczy hosszú életének is témái, amelyeknek a forrását Rádaynál lelhetjük jórészt fel. Talán épp azokon a beszélgetéseken hangoztak el, amelyekről az idős széphalmi mester nem számolt be, de azért látjuk átsejleni Ráday sipkás profilképén Kazinczy öregkori arcát. Nem homályosítja el ezt a képet az sem, ha Ráday alakja mögött megpillanthatjuk a tudós Bod Péter, Ráday férfikora szellemi partnerének gondolatait és programját. És ha egy kicsit hátrébb lépünk, és távolabbról pillantunk rá erre a két arcképre, akkor egymásba áttűnni látszanak, hiszen még egy korszakhatáron innen vannak mindketten, a modern magyar irodalom előfutárai mindketten. Bár Kazinczy 46 évvel volt fiatalabb Rádaynál, mind Ráday, mind Kazinczy programja a barokk reprezentációs rendszerből a modern korba vezető irodalmi működés megteremtését tűzte ki célul. Az agg Ráday az öregkor derűjével és széksziszével nézte fiában, ifjabb Gedeonban családjá megvalósuló társadalmi felemelkedését, amely azonban már az ő szeme előtt is a bukást, a széthullást, élete elért eredményeinek pusztulását, a birtok szétzilálódását, a növekvő eladósodást, a gyűjtemények kényszerű értékesítésének kényszerét előzte meg. A bárói, majd grófi rangra emelt család reprezentációja mögött a kiüresedés és a széthullás fenyegető képe bukkant elő. A hálósipkás portré mögött ez a kaján, belenyugvó és derűs mosoly villan fel. Maga a gesztus is az elvárt

társadalmi reprezentáció megtörése volt, a kívülállás és a búcsú öntudatlan jelzéseként. A rendi-társadalmi státuszon kívüli önmeghatározás igényének a bejelentése, amelyben – Kazinczy szavával élve – az *artista*, a *művész* jelenti be az ön-reprezentáció iránti igényét. A portrékészítési jelenet Kazinczy általi elbeszélései ezt az ellenállást, a konvenciókkal szembeni ellenállás megértését kutatják.

Kazinczy életében sem a sikerek és a befejezett, teljesedésbe vitt tervek vezetnek el az agg kor küszöbére. A próbákkal és szenvedésekkel teli élet Kazinczy számára is elvezet a Ráday-féle végső tanulsághoz, amely a poétikailag megformált szöveg korábbi társadalmi státuszát is átrendezi. A *Pályám Emlékezete* átírásai ennek a belátásnak a letisztulását, megformálását, a személy ábrázolhatóságának új kereteit alakítják ki. Az elszegényedő, anyagi gondokkal küzdő agg Kazinczy már rég nem „vezér” ekkor. Az irodalom társaságának egy polgára, sokakkal együtt. Ráday és Kazinczy programja tehát megvalósult: a poétikai szöveg kívül került a társadalmi reprezentáció rendszerén. A *művészről* lefoszlanak a kellékek, a paróka, a metszetről a jelképekkel teli díszes keret, az attribútumok, az ikonográfiai jelek. Az arc ugyanaz a beesett, öreg arc, mint a Rádayt ábrázoló metszeten. A konok, pengeélesre szorított száj és a tekintet tüze azonban a személyt magát jeleníti meg, függetlenül társadalmi státuszától.

És mindjárt beszélni fog, mert még van mondandója, ezért magához ragadja a szót. Ahogy Ráday, úgy Kazinczy programja is ez volt...

Kazinczy Ráday-portréja (kapcsolattörténeti kérdések)*

A kapcsolat lehetősége: az eredet

Kazinczy Ferenc a dédszüleitől örökölte a Rádayak ismeretségét. Ráday Gedeon a Rákóczi-szabadságharc egyik vezető diplomatájának, Ráday Pálnak a fia. Kazinczy dédapja, Kazinczy András Ung vármegyei alispán pedig a kezdetektől részt vett a felkelésében. Feltehetjük, hogy Ráday Gedeon gyakran hallhatta a Kazinczyak, Kazinczy Ferenc a Rádayak nevét. Nem lehetett mellékes az sem, hogy Kazinczy dédanyjának az unokahúga, Róth Johanna Teleki József felesége volt, Teleki pedig Ráday Pál unokája, Ráday Gedeon unokaöccse.

Más családi kötődésű szál is összekapcsolta Rádayt és Kazinczyt. Eszerint Koros Imre piarista szerzetes volt a nevelője Kazinczy két unokatestvérének, Lajosnak és Istvánnak, „Igy érthető aztán [jegyzí meg Váczy János], hogy Koros Imre oly buzgón játsza a közbenjáró szerepét a mester és ifjú tanítványa – Ráday Gedeon és Kazinczy – között.”¹

E gyengének látszó kapcsolatok valójában igen hatékonyak: Kazinczy bejárást nyer a Ráday-házba, és Teleki József is egyengeti pályáját. Utóbbi küldi Kazinczyt a királyi audienciára hivatalt kérni, miután elvesztette a tanfelügyelői állását.

A kapcsolat lehetőségének aktualizálása: találkozások

Úgy tudjuk, hogy 1773-ban Beleznay Miklós bugyi kastélyában, a négy református egyházkerület konferenciáján látta először a bárót Kazinczy: „Niczky Christóf [...] jelen volt igen sok uraságokkal, 's a' Pataki Múzsák' fijaiból hangot akart kivenni: de a' kis tökéek hangot nem adtak. Ezt cselekvé a' Pataki illiberális nevelés. Jelen vala Ráday is. Ekkor

¹ Váczy János jegyzete a KazLev, 3/705. sz. levélhez, 535.

nap láttam ötet elsőben.” – írta erről később, 1808-ban Kazinczy.² A „kis töké” a sárospataki kollégium diákságát képviselő Kazinczy és testvére, Dienes volt. A látogatást Kazinczy apja szervezte meg.

A második találkozásra egy diákkori munka adott alkalmat: „a’ legnagyobb titkolozások közt készítettem Magyar-Országi Geographiámat az 1775diki examenre. Ez’ esztendőben Júl. v. Aug. holnapokban lementem Péczelre a’ Geographiával, ’s ekkor láttam Rádayt másod ízben.”³

A következő találkozások Kazinczy pesti joggyakornokságának idejére esnek: „Jurátus koromban, 1782 és 83., sokat forogtam Ráday körül. Ő nagy barátja volt a’ theatrumnak ’s ha Pesten volt, ritkán mulasztotta el a’ Játékokat. A’ Parterren fogott mindég helyet, nem soha lózsiban. A’ ki vele szóba akart eredni, háta megett fogott helyet, ’s a’ szomszédjához a’ darabnak vagy játszásnak helyes vagy hibás volta felől ejte szót, ’s bizonyos lehetett felőle, hogy az Öreg részt fog venni beszédében. Én igen gyakran voltam a’ theatrumban szomszédja, ’s sokszor csak az ő kedvéért mentem oda.”

A kapcsolat letisztítása: retusálás

Kazinczy időnként alacsonyabb társadalmi rangú társakat is elvitt bemutatni Rádayhoz:

„Novemberben 1789. egygy útat tevék Bécsbe. A’ szegény Aszalaít (mh. Grátzi fogságában 1796. Oct. 12kén) magammal vittem. Ennek fő vágyása az volt, hogy Rádait láthassa, mint Vályi látta volt [...]” – írta Kazinczy a *Gróf Ráday Gedeon, az Első...* c. 1808-as életrajzában.⁴

A kései önéletrásaiban már ezt olvashatjuk:

„Midőn én 1789. Novemb. ismét egygy útat tevék Bécsbe, Pestre ér-

² KAZINCZY Ferenc, *Gróf Ráday Gedeon, az Első...* = KAZINCZY Ferenc művei, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, 2009, 27. A kötet a továbbiakban: KAZINCZY, *Pályám* 2009.

³ KAZINCZY Ferenc, *Gróf Ráday Gedeon, az Első...*, 28–29.

⁴ KAZINCZY Ferenc, *Gróf Ráday Gedeon, az Első...*, 34.

vén, megszállottam a' Fejér-Farkas fogadóban (illy fogadó ma nincs) 's cselédemre bízám, válasszon szobát; *magam* mentem Rádayhoz.”⁵

Szegény Aszalai fő vágyása csak egy Ráday-életrajzban teljesülhet, a *Pályám emlékezetében* már nem. Hogy egy önéletrajz főhőse kellő súlyt kapjon, az őt kísérő és segítő mellékszereplőket vagy különleges tulajdonságokkal kell felruházni (Ráday), vagy ki kell írni a történetből (Aszalai). Ugyanígy retusálódik ki az önéletírások átírása során Kazinczy gyerekkorából és diákéveiből testvére, Dienes is.⁶

A kapcsolat haszna: kultusz és kánon

Kazinczy és Ráday a levelezés és az emlékezés szövegei szerint kölcsönösen kedvelték egymást és elismerték a másik irodalmi tevékenységét. A mester–tanítvány viszony helyett azonban bizonyára pontosabb Borbély Szilárd fogalom pártját használni: a patrónus–klienst.⁷ Mindkét viszonyrendszerben helyet kaphat azonban a kultikus beszédmód.

Amikor⁸ Baróti Szabó Dávidról egy életrajzot jelentetett meg a Magyar Hírmondó 1786. nov. 25-i számában Kazinczy, így alapozta meg írását:

⁵ KAZINCZY Ferenc, *Pályám' Emlékezete [I.]* = KAZINCZY, *Pályám* 2009, 510 (kiem. O. L.); hasonlóképpen a [*Pályám emlékezete III.*]-ban is, *uott*, 619.

⁶ „Lassan eltűnik Kazinczy mellől testvére, Dienes is, akivel Kazinczy hétéves korától 1782-ig, a jurátussá avatásig nevelkedett együtt. Láttuk, hogy az 1816-os *Az én életemben* még mindkét fiút próbálja könyvcsinálásra buzdítani a bugyi látogatás után az apa. Csak Dienes sikertelenségét lát-va felejt el őt, és igyekszik a továbbiakban kizárólag Kazinczy „stíl”-jét formálni: [...]” (ORBÁN László, *Kazinczy-hálózat I.: a „könyvcsináló pálya” kiépítése*, Studia Litteraria, XLVIII (2010), szerk. IMRE László, GÖNCZY Monika, 103).

⁷ BORBÉLY Szilárd, *Bevezető = Ráday Gedeon és Földi János összes versei*, Régi Magyar Költők Tára XVIII. Század, XI, s. a. r. BORBÉLY Szilárd, Bp., Universitas, 2009. A kötet a továbbiakban: RÁDAY–FÖLDI, *Verssei* 2009.

⁸ Vö. ORBÁN László, *Kazinczy-hálózat...*, 96–121.

„Szabó [ti. Baróti Szabó Dávid – O. L.], Rágalmazóinak számoktól, bár akármennyin légyenek, nem fog elrettenni: érzi önnön érdemét: és ha ezen kívül más bátorításra lenne szüksége: Hazánknak két szent Öregjei, B. Ráday és B. Orczy néki vigasztalására lesznek.”⁹

A két „szent Öreg”-et azonban Kazinczy bírta „vigasztalásra”. Mielőtt a cikket elküldte volna a Magyar Hírmondóba, eljuttatta ugyanis Baróti verseit Orczy Lőrincnek és Rádaynak, így készítetve megszólalásra a bárókat, akik a szíves ajándékot természetesen (előre kiszámíthatóan) szíves köszönettel vették. Kazinczy az így megszerzett nyilatkozatokra az Baróti-életrajz írásakor már úgy hivatkozhatott, mint a „két szent Öreg” legitimáló gesztusára. A két báró nyilatkozatának szövegét és körülményeit azonban nem ismerteti, csak a ’tény’-t. A kultikussá emelt bárók kultikussá emelik a hozzájuk kötött Barótit és központi szerephez juttatják Kazinczyt, aki mindkét fél – a költő és a kanonizátorok – által elismert közvetítőként, egyenrangú partnerként tűnik föl az irodalmi nyilvánosság előtt.¹⁰

Az irodalmi kánonba azonban nem igyekezett beléptetni Rádayt Kazinczy. Borbély Szilárd írja, hogy Ráday Gedeon „[e]mléke halála után – Kazinczynak köszönhetően – nem tűnt el, még időlegesen sem, de művei kanonikus jelentőségét esetében sem támasztották alá munkái. Így a kanonikus pozíció sem ösztönözte az összegyűjtött mun-

⁹ Megjelent: 1. *Hazai történetek*, Magyar Hírmondó, 1786. nov. 25.; 2. KÓKAY György, *Kazinczy Ferenc kiadatlan levelei és Rát-életrajza*, ItK, 1966, 415–416.

¹⁰ Kókay György jegyzete: „Orczy Lőrinc 1786. november 1-én kelt, Kazinczyhoz írt levelében említette, hogy megkapta Baróti Szabó verseit, és kérte Kazinczyt: »Köszönnyem meg nevemmel.« (KazLev I. 116.); Id. Ráday Gedeon pedig 1786. nov. 23-i levelében írta Kazinczynak: »Igen kedvessen fogom venni, ha az Ur Tisztelendő Szabó Dávidot nevemmel köszönteni nem terhelhetik. Kihez, hogy valóságos Tisztelettel viseltetem, nem tsak Vanière fordítása, és egyéb szép munkái adtak nékem alkalmatosságot, hanem hogy sok dolgokban, gondolkozásaink módgyában is meg edgyezünk...« (KazLev I. 119.)” (KÓKAY, *i. m.*, 415, 4. lábjegyzet.)

kák kiadását. Láthatóan Kazinczy sem törekedett ilyen leletmentő feladatra.”¹¹

Tehát a kánon felépítéséhez szüksége van Ráday személyének tekin-
tetére, a műveire azonban már kevésbé.

A kapcsolat nyilvános felmutatása: az arckép

Kazinczy és Ráday kezdeti találkozásai minden esetben valamilyen
ürügy mentén jöttek létre, ám a későbbiekben Kazinczy már bármikor
szívesen látott vendég volt Rádaynál:

„Az Ur levelének azon része, mindenek felett leg jobban meg örven-
deztetett, mellyben ajánlja magát, hogy az jövő Augustusban Pétzelen
engemet meg látogatni méltóztatna, melly ígéretit az Urnak nem tsak
különös örömmel vettem, hanem edgyszersmind kiis kérem magamnak,
hogy az Ur én nálam nem tsak egy hetet mulatni, hanem még azt megis
töldani ne sajnálja.”¹²

E péceli tartózkodás során készült Ráday nevezetes arcképe:

„1788ban Bécsbe útaztam Kassáról, hol mint Nemzeti Iskolák
Inspectora laktam, ’s kocsimon lévén Klímesch Tamás, Bécsi Académiai
Festő, (kit esztendővel azelőtt Kassára tulajdon költségemen hozattam
volt,) olly szándékkal, hogy Rádayt, akar akarja akar nem, lefestethes-
sem, Augustusnak 7dikén Péczelre beértem. Velem vala Vályi András is,
Kassai Norm. Prof. [...]”¹³

Ráday tehát azon kapta magát, hogy „akár akarja, akár nem” egy ifjú
barátja az egyik ott töltött estén/napon lerajzoltatja egy ismerősével.

¹¹ BORBÉLY Szilárd, *Bevezető*, 14.

¹² KazLev, 1/135, 1/136, B. Id. Ráday Gedeon – Kazinczynak, Pest, 1788.
júl. 8.

¹³ KAZINCZY Ferenc, *Gróf Ráday Gedeon, az Első...*, 29.

„Előbb gyermekisen vonogatta magát. »Ha a' szegény feleségem élne, igen is; úgy végeztünk, hogy öreg esztendeinkben is lefestetjük magunkat: de ő nem él, és így hadd maradjon.« – Végre megadta magát. De miként fesse a' Festő? parókával e, vagy házi sipkájában? A' Festő az utolsót javasolta. Jó tehát. Leült. Már festette a' Festő, midőn felugrott; »csak még is jobb lesz parókában,« 's feltette a' parókát. »Vagy hálósüvegemben tehát, minthogy úgy akarja!« Ekkor ismét levette 's leült. Egynehány perczentés múlva ismét a' parókához ment. – Én félttem, hogy megúnja az ülést, 's kértem, hogy engedne valamit olvasnom.”¹⁴

Klimesch alkotása – tudomásom szerint – ismeretlen. Fontos hangsúlyozni, hogy ez egy krétarajz volt, és nem festmény. Habár kissé félreérthetően fogalmazott Kazinczy, amikor festőt és festést említett, de kései önéletírásaiból is egyértelmű, hogy rajzról van szó: „Festőmet megkérém, hogy az ebédeknel 's vacsoráknál mindég úgy fogjon ülést, hogy az Öreg' arczvonásit megkaphassa, 's minthogy félek hogy rá nem fogom bírhatni az ülésre, készítgesse titokban rajzolását. [...] A' Festő kész vala contourjaival, veres krétában, midőn egyszerre felugrék.”¹⁵

Egy rajz keletkezési körülménye kötetlenebb, mint egy festményé. Otthoni környezetben, különösebb előkészület nélkül, akár egyszeri leüléssel is megalkotható. A jelenlévők közben beszélgettek, olvastak, vagyis a megörökítés tevékenysége mintegy háttérprogramként futott. Az elkészült rajz sem volt érdekes vagy értékes az egyébként nagy képgyűjtő Ráday számára. Ezt jelzi, hogy Kazinczynál maradt: „A' Nagysád képe szobámat ékesíti. Batsányi azt mondja hogy igen szerentsésen van találva Nagysád, 's Szabó örül láthatásán.”¹⁶ Kazinczy számára azonban

¹⁴ *Uott*, 31.

¹⁵ KAZINCZY Ferenc, *Pályám' Emlékezete [I.]*, 508. Ugyanígy egy 1802-es feljegyzésben: „[Klimesch] ekkor festette az Öregtet *en crayon*; melytet osztán az Orpheus 2dik darabja' clibe metszettem.” (KAZINCZY Ferenc, *Jegyzések elhányt régi Papirosaimból = KAZINCZY, Pályám 2009*, 173. – Kiem. O. L.)

¹⁶ *KazLcv*, 1/148, Kazinczy – B. Id. Ráday Gedconnak, Kassa, 1788. szept. 27.

bizonyára igen fontos volt. Révész Emese megfogalmazása szerint „[a] képmást így hát egyfajta trófeaként mutogatta Kazinczy baráti körében [...]”¹⁷

A rajz igazi jelentőségét 2 évvel elkészülte után, 1790-ben kapta meg, amikor Kazinczy megjelentette az Orpheus 2. számában az erről készült metszetet, Quirinus Mark rézmetsző munkáját. A vöröskrétarajzot ekkora talán már el is felejtette Ráday. De vajon tudott-e a báró a publikációról?

„*Volna még ezen kívül kedvem valami iránt az Urral veszekedni; de ezt tsak magam írom bé a Postscriptumba. [...]*

[Idáig diktálta a levelet Ráday, majd az utóiratba ezt írja:]

P. S. Az subducált *lineákban* értem azt az mesterséges fortéllyal végben vitt le rajzoltatásomat, mintha azt tsak a' Kép-író kívánta vólna, az már most végben ment Szándéknak el halgatássával.”¹⁸

A metszet publikálásához tehát nem kért engedélyt Kazinczy. Debreczeni Attila szerint a „konspirációra” Ráday „csak az 1. szám borítójának tudósítását olvasva jött rá, de akkor már nem volt visszaút.”¹⁹

Egyébként arról sem tudott Ráday, hogy Kazinczy számára készült a kép. Ráday gyanúját Kazinczy az fenti levélhez csatolt megjegyzéssel igazolja: „Tudnillik azt mondtam Rádaynak Péczelen 1788. hogy a' velem Kassáról Bécsbe visszamenő Képfestő Klimesch vágy az ő fejét crayonban festetni.”

¹⁷ RÉVÉSZ Emese, *Egy irodalmi kultuszportré nyomában, Ráday Gedeon arcképe az Orpheusban*, Ars Hungarica, 2008/1–2 (36. évf., megjelent: 2010), 66.

¹⁸ KazLev, 2/308, B. Id. Ráday Gedeon – Kazinczynak, Pécel, 1790. április 9. A levélnek csak az utóiratát írta saját kezével Ráday.

¹⁹ *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó (*Csokonai Könyvtár, Források 7*), 2001, 397–398.

Paróka vagy házi sipka

A portré értelmezésének központi kérdése a házi sipka. Először is: ki adatta rá a házi sipkát a báróra?

„De miként fesse a' Festő? parókéval e, vagy házi sipkájában? A' Festő az utolsót javasolta.”²⁰ – Írta Kazinczy 1808-ban.

Egy 20 évvel későbbi önéletírásban ezt olvashatjuk: „De íme új akadály! Parókában e, vagy sipkában. Én az utóbbat óhajtottam.”²¹

A második idézetben a mellékszereplők szokásos elhalványodását, a dramaturgia megváltozását (életrajzból önéletrajz) figyelhetjük meg. Egyébként mindkét állítás igaz lehet, csak eltérő időpontokra vonatkoztatva. Az 1788-as krétarajzra talán valóban Klimesch javaslatára került a házi sipka, az erről készült 1790-es rézmetszetre azonban már bizonyosan Kazinczy utasítására. A házi sipka ugyanis levehető, vagy kicserélhető lett volna már 1790-ben is, nemcsak 1864-ben, amikor már magyar süveggel ábrázolták Rádayt.²²

Néha Kazinczy is hajlandónak mutatkozik hősei átöltöztetésére: a Ráday-portré a *Kazinczy Ferencz' Munkáji* 5. kötetében (1815) másik

²⁰ KAZINCZY Ferenc, *Gróf Ráday Gedeon, az Első...*, 31.

²¹ KAZINCZY Ferenc, *Pályám' Emlékezete [I.]*, 508.

²² A Ráday halálakor, 1792-ben készült utánnyomások (*Oratio* és Magyar Hírmondó) és Kazinczy *Minden Munkáji* (1815) is megtartották a házi sipkát. A kortársak tehát vagy nem tulajdonítottak negatív jelentést ennek, vagy nem volt módjuk új rezet készíteni: „Az ekkor már Pesten tanító Koppi Károly éppúgy, mint a kötetet megjelentető Trattner János egyaránt szoros személyes kapcsolatban álltak Kazinczyval, akinck közreműködése és belegegyezése nélkülözhetetlen volt az első ízben általa kiadott arckép szövegeinek újra metszéséhez.” (RÉVÉSZ, 78. A metszeteket közli: RÉVÉSZ, 81.)

mentét és arckifejezést kapott,²³ és II. József parókája is lekerült az uralgó fejről a *Pályám emlékezetei* átírása során.²⁴

Egy rajz metszetté transzformálása és közzététele alapvetően megváltoztatja az értelmezés közegét. Míg a krétarajz egyetlen példányban, egy intim térben, Kazinczy magánszobájában volt, addig a rézmetszet sokszorosítva és nyilvánosság elé tárva – feltehetően 500 példányban²⁵ – jelent meg. A portré értelmezését meghatározta ez a közegváltás: a letkezés körülményeitől elváló értelmezések jöhettek ugyanis létre.

A második kérdés tehát ez: miért maradt Ráday fején a házi sipka az 1790-es metszeten.

Révész Emese szerint egyfajta póztalan pózt fejez ki a házi sipka, összhangban azzal a korszerű festői törekvéssel, amely otthoni öltözetben ábrázolja a modellt. Ez az ábrázolási technika – mint arra Révész felhívja a figyelmet – csak akkor lehet hatásos, ha a modell egyébként közismert emberi vagy közéleti nagyságáról.²⁶ Mindez a korabeli Magyarországon szokatlan festői ars poeticát feltételezne Klimesch Tamástól vagy Kazinczytól vagy Rádaytól, sőt a megcélzott közönségtől is. És

²³ „Rádayt ez is profilban, hálósüvegben ábrázolja, hasonló, de egyszerűbb zsinóros kabátban, de más arckifejezéssel.” (MEZEI Márta, *Képi paratextusok Kazinczynál. Kazinczy Ferencz Munkáji, 1–9. kötet. Fogságom naplója = Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010, 163.) Ugyanitt idézett Mezei Márta egy Kazinczy-levelet, amely szerint Trattner János Tamás talán egy Wagner József Frigyes által festett képet akart metszteni az 1815-ös kötethez: „Vallyon melly kép után akarja Tr. Úr metszteni a' Ráday képét? – Wagner festette a' hálósüveget, de nem jól. –”. (KazLev, 12/2869, Kazinczy – Helmecey Mihálynak, Széphalom, 1815. febr. 25.)

²⁴ KAZINCZY, *Pályám* 2009, 908 (jegyzet).

²⁵ Debreczeni Attila jegyzete az Orpheushoz: *Első folyóirataink: Orpheus*, 397.

²⁶ RÉVÉSZ, 62–64.

talán Ráday sem volt az a közismert nagy személyiség, aki erre alkalmas alany lett volna – hiszen azt gyanítjuk, hogy éppen Kazinczy tevékenysége folytán vált azzá.

A Ráday-portréra felkerült – Kazinczy által elhelyezett – ikonikus attributumok részben a báró műveltségére (könyv, hárfa, pánsíp, görög váza), részben magyarságára utalnak (családi címer, magyar mente). E jelképek a korabeli nyilvánosság előtt egyértelmű, részben az antikvitásból hagyományozódó szilárd jelentéseket hordoztak.

A házi sipka azonban nem rendelkezik ikonográfiai hagyománnyal, ezért nincs egy adott jelentése. A házi sipka ebben az értelmezési közegben egy nem-jel, egy zaj.

Kazinczytól meglehetősen szokatlan e zavar. A stílusterés iránti érzékenységére most csak Ferenczy István Csokonai-mellszobra kapcsán írt véleményét idézzük: „De ohajtottam volna, hogy a felöltött mente s dolmány maradt légyen el, ahogy a kravát egészen elmaradt; mert a nyak itt egészen meztelen. Meg nem foghatám, mi indítá a mi Ferenczynket ennek a poétai s ennek a modern ízlésnek egyesítésére. Végre elhítem magamat, hogy a bajusz (!) cselekedte. Szegény Csokonai! ha te ezt tudod vala, nem növetted volna meg utolsó esztendeidben! Ferenczy tudta, hogy bajuszt szakáll nélkül ott csak a Mirmillók hordának, s a mente s dolmány által akará, úgy hiszem, motiválni, hogy a büsztöt azzal a szőrrel adá.”²⁷

Borbély Szilárd képértelmezése vélhetően nem áll távol egy lehetséges kortársi olvasattól. Eszerint a Ráday-metszet „a nyilvánosság elé tárta a hálósipkás, jóindulatú, fogatlan, együgyűnek tűnő öregurat. Ebből a képi reprezentációból azonban a méltóság, a fenség minden mozzanata hiányzott. Ráday önképe és a nyilvánosság elé kerülő ábrázolás feszültsége zavarta az idős grófot.”²⁸

²⁷ KAZINCZY Ferenc, *Debrecen és Nagyvárad = KAZINCZY Ferenc művei I.*, s. a. r. SZAUDER Mária, Bp., Szépirodalmi, 1979, 564.

²⁸ BORBÉLY Szilárd, *Ráday Gedeon (1713–1792) = RÁDAY-FÖLDI, Versei* 2009, 316.

Vagyis éppen az semmisül meg ebben az értelmezésben, amire mindig kínosan ügyelt Ráday, amikor költőként a nyilvánosság elé lépett.

Kazinczy képbe kerül

Az általánosan ismert jelek az ábrázolt személyre vonatkoznak, a homályos jelentésű, zavart okozó házi sipka feltevésünk szerint azonban nem az arc más modelljéről, hanem az arc más képpé komponáló Kazinczyról közöl valamit.

Orczy Lőrinc 1789-es halála után egy évvel Kazinczy közzétett három 1785–1786-os levelet az Orpheusban.²⁹ Orczy, Pálffy Károly és Prónay László leveleinek, Fáy Ágoston beszédének, továbbá Pálffy és Ráday portréjának publikálása nem véletlenül esik egybe a jozefinizmus bukásával, a nemzeti mozgalom feléledésével. E közlésekkel egyúttal a vármegyei vezetőkhöz kötődő kapcsolatrendszerét is felfrissítette Kazinczy. Az Orpheusnak a magyar kultúrában betöltött kétségbevonhatatlan szerepe mellett talán az is feladata volt, hogy demonstrálja Kazinczy visszatérését a vármegyei közélethez.

A hálósapka célja ebben az értelmezésben nem az, hogy Ráday igazi arcát megmutassa, hanem hogy Kazinczy bennfentességét fejezze ki. Ő az, aki bejáratos báró Ráday Gedeon otthonába, akit Ráday otthoni ruhában, házi

²⁹ *B. Orczynak némelly levelei. I. Orczyhoz Kazinczy [részlet]; II. Válasz. Eörss, 5dik Novemberben 1785.; III. Tarna-Eörss, Novbr. 1jén, 1786. (Első folyóirataink: Orpheus, 53–55).* Ugyanezek a levelezés összkiadásában: Kazinczy – Orczy Lőrincnek, [Kassa, 1785. okt. 25.], *KazLev*, 1/54; Orczy Lőrinc – Kazinczynak, Tarnaörs, 1785. nov. 5., *KazLev*, 1/55; Orczy Lőrinc – Kazinczynak, Tarnaörs, 1786. szept. 1., *KazLev*, 1/80. Az első levéltöredék teljes kéziratát megtalálták a Kazinczy-levelezés 23. kötetének szerkesztői: *KazLev*, 23/5655; ugyanitt közölték Kazinczy egy hónappal később kelt beszámolóját is: Kazinczy – Orczy Lőrincnek, h. n., 1785. nov. 24., *KazLev*, 23/5656. A *KazLev* 24. kötetében található még egy Orczy Lőrincnek írt levél: Kassa, 1786. nov. 17.

sipkában fogad. A metszet alján egy felirat található: „Amico Musarum, et suo Franc[iscus] de Kazincz.” Azaz Kazinczy bekerül a képbe.

Ugyanezt a technikát látjuk a Rádayról anekdotázó, és csak anekdotázó Kazinczy-szövegekben. Borbély Szilárd megfogalmazásában: „Kazinczy anekdotikus furcsaságokat rögzített csupán. Ráday kezdeményező terveiről, amelyeket megosztott vele, mélyen hallgat. Kazinczytól nem tudjuk meg azt sem, hogy milyen konkrét áldozatokat vállalt Ráday a hazai művelődés és az irodalom ügyéért.”³⁰

És végül Kazinczy szavaival összefoglalva a fentieket:

„Az *Anekdotenklauberey* útalatos dolog, a' nagy emberek sajátságainak felkapdosása 's felfedezése pedig büntetést érdemel. De lehet az olyat szép részről is tekinteni. Az illy apróságok mélyebben bé hagynak látni az előttünk már nem lévők' karaktereikbe mint a' fontos dolgok' előbeszélései, 's reménylem hogy azt a' mit itt elmondok, a' jobb maradék tölem köszönettel fogadja. Nem veszt ez által annak a' szent tiszteletet érdemlő Öregnek fénye semmit, épen úgy nem, mint képe által nem vesztett, melly a' Quirinus Mark' rezén mutatja ugyan *fogatlanságát* is, de mosolygó szemeiben magát eláruló *gyermeki naivetéjét* is.”³¹

A publikáció az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport alkalmazottja.

³⁰ BORBÉLY Szilárd, *Ráday Gedeon (1713–1792) = RÁDAY–FÖLDI, Versei* 2009, 299.

³¹ KAZINCZY Ferenc, *Gróf Ráday Gedeon, az Első...*, 30. (A első kicm. O. L.)

Ráday Gedeon, a magyar Pope

Bevált címkéket, epitheton ornans-okat leszaggatni, megváltoztatni mindig hálátlan, s a merész elkövető szegény fejére minden időben paraszat gyűjtő, kockázatos vállalkozás. Most mégis megkíséreljük.

Évszázadok szoktatták hozzá a magyar közvélemény irodalomra (még) odafigyelő részét, hogy az 1713. október elsején, vagyis háromszáz esztendeje született könyvgyűjtőt, műfordítót, sokak mecénását, a magyar költészetet a deákosság felé terelő poétát, Ráday Gedeont „magyar Orpheusz”-nak titulálják.¹ Teljesen nyilvánvaló, hogy Ráday Gedeon ezt a „ragadványnevet” a barátja, Kazinczy-szorgalmazta (sőt: kierőszakolta!) Thomas Klimess-rajz, s annak Mark Quirin által rézbe metszett változata alapján nyerte el, amely az Orpheusz második, 1790 februári füzetében jelent meg, s amely azóta is közkezen, napjainkban már a világhálón forog.² Ennek az Orpheusz-béli portrénak már kortársi körökben komoly visszhangja támadt, nyilvánvaló, hogy Baróti Szabó Dávid 1791-es emlékverse, egy erősen alkalmi költemény, amelyben Ráday Gedeont meglehetősen közhelyes módon, „áldott öreg”-nek, „magyar Orfeusnak” nevezte, még fel is erősítette ezt a nem minden pontján teljesen helytálló „Orfeusz-képzetet”, amelyet szerzőnk antikossága önmagában nem indokol.³

A fentiekhez tegyük hozzá, hogy Kazinczy egy Ráday Gedeonhoz írott levélben fejtette ki a „magyar poéta Orfeusz maszkjában” értelmezését,

¹ Pályájáról: Vas Margit, *Ráday Gedeon élete és munkássága*, Bp., Sárkány Nyomda Részvénytársaság Műintézete, 1934. – A könyv vékonyka, de a lényegét több helyütt jól megragadó disszertáció.

² E portré keletkezéstörténetéről: Révész Emese, *Egy irodalmi kultuszportré nyomában, Ráday Gedeon arcképe az Orpheuszban*, *Ars Hungarica*, 2008/1–2., 55–92.

³ Baróti Szabó verse a következő évben, 1792-ben, a Magyar Museum az évi negyedik számának 397. oldalán jelent meg.

amikor a címzett nagyhírű péceli könyvtárszobája ornamentikájának e nevezetes főszereplője kapcsán az alábbi sorokat írta. Igaz, nem az alvilágba távozott kedvesét énekével-lantjával visszaszólongató ifjú költő utódának látja-láttatja magát és íróársait e szövegében, hanem egy sajátos, közhasznú, művelődésszociológiai jelentőségű és nemzetboldogító dalnoknak: „Orpheus poéta vólt ugyan de ez tsak a poesisra tartozik. Igen is, de az Orpheus ideája más tekintetekre is vonhat. Illyen az, h. ő jobb gondolkozást terjesztett-el a hazájában. Én igyekszem jobb IZLÉST el-terjeszteni.”⁴ Sajnálatos, hogy Révész Emese sok szempontból kiváló tanulmánya nem idézi Berecz Ágnes – Lángi József *Aranyidők a péceli Ráday-kastélyban* című, 2003-ban megjelent, tehát az ő dolgozata előtt öt évvel napvilágot látott könyvét. Ez jelen témánk szempontjából azért említésre méltó, mert abban egy szembetűnő ellentmondásra bukkanunk, legalábbis Ráday fenti leveléhez képest. *A péceli Ráday-kastély falképei* című fejezet gondos, minden látvány-elemet követő leírásában Lángi József megállapításai ugyanis mégsem a Ráday-sugallta nemzetjobbító, hanem igenis a minden porcikájában *dalnok* Orfeusz alakját hozza elénk: Az oldalfalak (az ún. kis könyvtárszoba oldalfalai! P. É.) képei tehát Orpheusz életéből azokat a részeket ábrázolják, amelyek a mennyezethez hasonlóan a költészet csodálatos erejét illusztrálják.⁵ Az egyébként minden részletre kiterjedő Révész Emese-tanulmány az általam idézett könyv mellőzésén kívül még egy ponton kelt hiányérzetet. Dolgozata megírásának idején már tizenhét év telt el azóta, hogy König Frigyes festőművész-grafikus 1991-ben elsöprő sikert aratott a Petőfi Irodalmi Múzeumban *Magyar írók-irodalmi arcképek* című kiállításával, amelyben az általa valamelyest parafrázeált Ráday Gedeon-portré annak ellenére a figyelem középpontjába került, hogy a magyar literatúra sokkal közismertebb alakjaival kellett versenyeznie.⁶

⁴ Kazinczy Ferenc levele Ráday Gedeonhoz, Tokaj, 1790. január 5. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, 23. kötet, kiadta VÁCZY János, Bp., MTA, 1911, 24.

⁵ BEREZC Ágnes–LÁNGI József, *Aranyidők a péceli Ráday-kastélyban*, Bp., Műemlékck Állami Gondnoksága, 2003, 85.

⁶ E kiállításról: PETRŐCZI Éva, „Bár nevezetes embereink vele festetnék magukat”, *Élet és Irodalom*, 1991. február 15.

Ezek után vessünk egy-egy figyelmes pillantást az Orpheuszban megjelent portréra, s közvetlenül ezt követően a König-féle változatra. Antikizáló-klasszicizáló elemekben mindkettő bővelkedik, de Orfeusz alakját bizony egyik ábrázolás sem hozza igazán élénk! Sokkal inkább Vas Margit és más Ráday Gedeon-elemzők józan és kijózanító szavait: „Nyájas és szelíd volt mindenkire... A modora keresetlen, viselkedése természetes, gyermekiesen jószívű... Ráday nem költői tehetség, nem ihletből versel: a költészet iránt érzett rajongó szeretete készíteti őt a versszerzésre. A műkedvelő küzdelmes kísérletei csupán, segítségére van olvasottsága, fejlett műérzése és ízlése.”⁷

Az 1934-es disszertáció szerzőnöje voltaképpen nem tesz mást, mint az 1891-es Ráday Gedeon-szövegkiadás (Váczy János munkája!) előszavát variálja: „Tudva van, hogy Ráday Gedeon versei nem mint költői művek, hanem mint magyar verselési gyakorlatok bírnak némi fontossággal, annyiban, a mennyiben mind a klasszikai, mind a nyugat-európai versformák behozatalát s meghonosítását ő kísérte meg először a múlt (t. i. a 18.) században, mikor még jobbra a hagyományos magyar alexandrint művelték csekély számú íróink.”⁸

Nézzük meg ezek után röviden a két „kvázi-Orfeusz”-portrét, s egy harmadik arcképet is, amely már közel jár majd a jelen előadás címéhez is! A Thomas Klimess–Mark Quirin szerzőpáros „Báró Ráday Gedeon”-ja, amelyet az 1790-es Orpheusz-béli közlés tett közismertté, lényegesen nyájasabb, szelídebb, „bácsikásabb” ábrázatot mutat, a lantos-babérleveles-amphorás installáció ellenére, mint König Frigyes bő kétszáz évvel későbbi újraértelmezése. Ezen a parafrázison nincs már Kazinczynak és Rádaynak együtt hódoló felirat, s nem szerepel rajta Ráday teljes titulaturája. miért is szerepelne, azok az elemek azt a *jelent* szólították meg, amely számunkra már távoli *múlt*. Ami viszont a két képen egyértelműen *közös*: az arcvonások és a fehér hálósipka, amelyhez 1991-ben már nem prémmel szegett mente társult, csak egy alig-jelzett háziköntös. A kép bal sarkában megjelenik viszont néhány erőteljes,

⁷ Vas Margit, *i. m.*, 32–36.

⁸ VÁCZY János, *Gróf Ráday Gedeon összes munkái*, <http://mek.oszk.hu/06100/06104/06104.htm> (2013. szeptember 22.)

domborműszerűen ábrázolt mitológiai figura, továbbá egy – érdekes módon Kölcsey síremlékét is emlékezetünkbe idéző – görög templom, s végül, de talán elsősorban a ráncok szabdalta archoz illően idős, de mégis erőteljes, az antik templomi oszlopcsarnok felé mutató, sőt, azt nemes játékszerként megragadni igyekvő kéz. Itt érdemes idéznünk Eöri Brigitta témánk, s a második kivetített Ráday-portré szempontjából fontos megállapítását, Bakos Zoltán *Írók arcai* című kiállítása kapcsán. Igaz, hogy ez a tárlat jelenkori írók fényképeit mutatta be, a szöveg azonban akár mindkét Ráday-portréra is vonatkozhatna: „Az olyan monumentumok, mint az írói kéz megjelenítése (amely összesen tizenkilenc képen szerepel) vagy a könyvek, könyvtárszobák részletei, az írói otthonok zugai intimitásukkal elhatárolódnak azoktól a portréktól, melyeken nyilvános helyeken szerepelnek a kortárs alkotók, ünnepi öltözetben.”⁹

S ezen a ponton jutunk el egy harmadik, sok szempontból Ráday Gedeon arcképével rokonítható poéta-ábrázolásig. Ez pedig ugyancsak német származású alkotó, Gottfried Kellner 1712-es munkája, az akkor harmincnégy esztendőes Alexander Pope-ról. Természetesen az nyilvánvaló, hogy egy hasonló szabású sipka és háziköntös, de még a két költő hasonlóan visszahúzódó életmódja sem volna elegendő alap ahhoz, hogy „magyar Orpheusz”-ként közismert főszereplőnket könnyelműen és önkényesen „magyar Pope”-nak kereszteljem át.¹⁰

Félreértés ne essék tehát: ezzel az önkényesnek tűnő névváltoztatási kísérlettel nem kívánok egyenlőségi jelet tenni a sokáig világhírű, majd hosszú időre méltatlanul elfeledett angol poéta, s csak szűk körben ismert és elismert magyar pályatársa közé. A könnyen fellelhető analógiák és párhuzamok azonban egyáltalán nem a véletlen művei. Igaz ugyan,

⁹ EÖRI Brigitta, Íróportrék a PIM-ben – Bakos Zoltán *Írók arcai* című kiállítása, Kortárs online, 2012. március 8. csütörtök, <http://www.kortaronline.hu/2012/03/szoveghez-a-kep-iroportrek-a-pim-ben/4871> (2013. szeptember 22.)

¹⁰ A könyvtárnyi Pope-szakirodalomból ezúttal csak egy manapság ritkán idézett, kiváló esszére szeretném felhívni a figyelmet, William Michael ROSETTI, *Lives of Famous Poets*, London, E. Moxon and Son and Co., 1878. c. könyvének róla szóló fejezetére. (109–133.)

hogy Vas Margit és mások is hangsúlyozzák, főként 1788. január 4-én Kazinczynak írott levele nyomán, hogy Ráday Gedeon nem ismerte a szigetország nyelvét.¹¹

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a hozzá hasonlóan szenvedélyesen antikizáló, s a versírás módszertanáról versekben is értekező brit poéta, s annak első számú tanítómestere, Nicolas Boileau ismeretlen lett volna számára. Elegendő bepillantnunk a Rádayak családi könyvtárának katalógusába, s világossá válik számunkra a Pope-Ráday hatástörténet! E könyvjegyzék tanúsága szerint a Ráday Gedeon által vásárolt könyvek között három Boileau-opusz (köztük egy ötkötetes életmű-gyűjtemény!), s egy franciául 1767-ben megjelent Alexander Pope összes művei is szerepel.¹²

Már az a mód is Pope közvetett tanítványaként láttatja Ráday Gedeont, ahogyan ő saját kora számára el- és befogadhatóvá igyekszik tenni (bár közben merő jó szándékból alaposan elhalványítja!) a *Szigeti veszedelmet*. Arról, hogy Zrínyi Miklós remekműve mennyit veszített ezzel a „köttetlen beszédre való fordítás”-sal, most nem beszélhetünk részletesebben.¹³ Rádayt modernizálási-átírási szándékában megerősíthette, akár bátoríthatta Pope rokon indíttatású vállalkozása, a *Canterbury mesék* egyik legérettelebb epizódjának, *A Bath-i asszonyosság meséjé*-nek, pontosabban csak a *Prológus*-nak hősi párversbe gyömöszölése, klasszicizáló átszabása, amelyet ő a francia nyelvű Pope-kiadásból ismerhetett.¹⁴

¹¹ Vas Margit, *i. m.*, 29.

¹² E tételek pontos adatai:

0,652 Boileau Despréaux, (Nicholas) Ouvres, Paris, 1772, 1–5. kötet.

0,2828 Boileau Ouvres, 2. corr. éd., Amsterdam, Mortier, 1718, 1–2. kötet.

0, 3187 Boileau, Ouvres posthumes, Amsterdam, 1711.

0, 4314 Pope, Alexander, Ouvres diverses de..., 2. rev. ed., Amsterdam-Leipzig, Arkstee-Merkur, 1767.

¹³ A „rádayzált” Zrínyi szöveget lásd: *Ráday Gedeon és Földi János összes versei*, kiad. BORBÉLY Szilárd, Bp., 2009 (Régi magyar költők tára. XVIII. század, XI), 81–107.

¹⁴ Alexander POPE, *The Wife of Bath, her Prologue = The Poetical Works of Alexander Pope*, London–New York, George Routledge and Sons, 1866, 136–146.

De lépünk tovább: Ráday Gedeon szerénynek mondható költői életművében a modern kiadásban 5-ös és 26-os számmal jelzett *Versek a felettébb szokásban jött Ortza festés ellen* (ugyanazon téma korábbi és későbbi változatai!) nyilvánvalóan Pope és az őt megihlető Boileau köpönyegéből bújtak ki.¹⁵

Nézzük a Ráday által versbe emelt „make-up kritika” két rövidebb változatát:

Ugyan Dorilishoz

Ó Dorilis! Dorilis! nem nézted még magadat jól,
Kérj hitelesb tükröt, az magadé tsapodár,
Hidd el, nem tett még senkit a' költsönös ortza
Szebbé: nem hiheted? lásd magadat, s' hiheted.

Fulvia ellen ugyan azonról

A' mint Ortzáit tükrénel Fulvia festi,
El hitetik tsalatott szemei: hogy mássa sehol sints,
'S hogy maga szép Heléna vólt hozzá vetve tsak árnyék,
Sőt Vénusis meg nem mérné bírálni Párist most.
Ám légyen úgy: Tudom azt az reggeli Fulvia, hogy ha
Rósákkal ragyogó szépségét etsve le mossa:
Négy kendőt könnyen be piszkol: Annyira szép vólt.¹⁶

Mi tagadás, bár gnómokkal és sylphekkel megtűzdelve, tehát egy kised mitológiai apparátust felvonultatva, s ezzel a mai olvasót megterhelve, a túlhajtott piperészkedés, s az üres hiúság kritikája az angol mester szövegében mégis sokkal élvezetesebben, mert összehasonlítha-

¹⁵ A francia költő-teoretikusnak az angol poétára gyakorolt hatását pontosan illusztrálja: JULOW Viktor, *Pope és „A fürtrablás”* = Alexander POPE, *A fürtrablás*, ford., az utószót és a jegyzeteket írta JULOW Viktor, Bp., Magyar Helikon, 1980, 55–74.

¹⁶ RÁDAY Gedeon, *i. m.*, 31.

tatlanul kidolgozottabban, gazdagabban, cizelláltabban tárul elénk, mint Rádayében:

„Fehér lepelben állt a nimfa ott,
Kozmetikus erőknek áldozott,
Mit tükre visszaver, mennybéli kép,
Imádja, nézi bókolván a szép;

.....
Értőn kutat papnői kéz, s talál:
Az istennő mind csillogóbbra vál.

.....
Dús hajba rőt s hószín fésű merül:
A teknőc s elefánt itt egyesül.
A tük sora: szikrázó dísz-szakasz,
Puff, púder, biblia, levél, tapasz,
Kezet fölébük Szépség áldva tár,
S Belinda termetén mind több a báj,
Felcsillan mosolya, sok kelleme,
Sebzőbb villámokat szór két szeme,
Rózsás *teintje* ölt tündéri színt,
Élednek arca szép csodái mind.”¹⁷

E vázlatosan illusztrált hasonlóság oka a francia Pope-kötet anyagának ismeretén túl a két poéta ifjúkori tanulmányaiban keresendő. A születésétől sokat betegeskedő, mozgásában korlátozott Alexander Pope magántanároktól, Ráday Gedeon pedig a losonci, majd a nagyhírű pozsonyi iskolában, Bél Mátyás szellemi műhelyében és keze alatt ismerte meg – nagyon hamar – az antik auktorokat, a metrikus verselést.¹⁸

Visszatérve az idézett párhuzamokhoz: *A fürtrablás* piperészkedés-kipécézése annyira magával ragadta Rádaynkat, hogy még az egyremásra leoninusokat gyártogató, tehát az időmértékes és a rimes verse-

¹⁷ Alexander POPE, *A fürtrablás (i. m.)*, 16.

¹⁸ Ráday Gedeon iskoláztatásáról érdemes elolvasni: GÁLOS Rezső, *Levéltári adatok Ráday Gedeon diákkorából*, ItK, 1953, 268–272.

lést mindenáron vegyítő Gyöngyösi Jánoshoz szóló, csipkelődő verse, a *Dieneshez* is ugyancsak a fentiekben vázolt Pope-i motívumot variálja, pontosabban, egyetlen vers „ernyője alatt” igyekszik elverni a port az önmagukat pacsmagoló hölgyeken, s egyszersmind a meggondolatlan vers-díszítgetőkön is:

Dieneshez (részlet)

.....
Meg felelek: 's adom egyszersmind ezutánra tanátsul,
Hogy soha verseidet te ki nagyon ne vedd erejebül
Sok piperézéssel: Hidgyed: valaki maga versét
Kelletinél fellyebb szereti tziffrazni, az úgy jár
Mint amaz Ortzáit vakoló Dámátska, ki mentül
Több pirosítóval keni képét, annyival otsmányb;
Vagy mikoron valamelly kerekét le kötöd szekerednek,
Nem forog az tsak tsusz, 's a' többi se jár szabadossan;
Szint úgy, a' melly vers meg mért lábokra van osztva,
Ha közepét, s' végét Rhythmus nyügébe szorítod,
Kötve van ott az eszed: 's miket írj, két szótska parantsol
Istenem! e' mételyt háritsd el e' Magyaroktól.¹⁹

Igaz, ez a Ráday-vers már nem csupán *A* fürtrablás közvetett visszhangja, hanem Pope *A műkritikáról* című, verses formában írott esztétikai-poétikai elmélkedésének alábbi soraié is:

„Soknak csak egy: a metrum mérvadó,
jó vers csupán a könnyedén futó;
s habár a Múzsza száz csodát kínálna,
sok dal-bolond csak hangszínét csodálja.”²⁰

¹⁹ RÁDAY Gedcon, *i. m.*, 44.

²⁰ Alexander POPE, *A műkritikáról*, részlet, MEZEI Balázs fordítása = *Klasszikus angol költők*, Első kötet, Bp., Európa Könyvkiadó, 1986, 657.

A katolikus és polgári származású Alexander Pope twickenhami rezidenciája és a magyar protestáns középnemes (igaz, élete végén már gróf!) péceli tuszkulánuma között több ezer kilométer a távolság, mégis, noha a magyar „tanítvány” valóban nem ismerte távoli angol mestere anyanyelvét, a kettejük közötti szemlélet- és mentalitásbéli rokonság át-tört a földrajzi és a nyelvi korlátokon. Ez az a jelenség, amelyet Goethe később, igen találóan, „Wahlverwandschaft”-nak nevez majd. Így talán nem követtünk el szakmai szentségtörést, ha az elfogadott, olykor talán már egy kicsit egyhangú „Magyar Orpheusz”-kép mellé legalább egy karneválián könnyelmű születésnap-ünneplő másodpercre ráhelyeztünk Ráday Gedeon arcára egy Pope-álorcát is!

Hermann Zoltán

Violák

Ráday Gedeon *Mezei dala*, Szentjóni Szabó László *Poétája* és német előzményeik

„és mondjuk ki végre / nincs is szükség éneklésre”
(*Kispál és a borz: Szécsi Pál*)

A *Mezei dal* és a *Poéta* kritikai kiadásainak jegyzeteiben olvassuk – Borbély Szilárd illetve Debreczeni Attila rendezte sajtó alá az RMKT XVIII. századi sorozatában a Ráday Gedeon- és a Szentjóni Szabó László-köteteket¹ –, hogy mindkét vers lényegében Johann Georg Jacobinak az 1783-as hamburgi, *Göckingsische Musen Almanach*ban megjelent *Nach einem alten Liedé*-jének fordítása-átdolgozása. A Szentjóni-kiadás közli a magyar költő által átdolgozott négy versszak német eredetijét és a Ráday-féle, először Kazinczy és Batsányi kassai *Magyar Museum*ában (Második kötet, II. negyed)² megjelent hatszakaszos változatot is. A Ráday-kiadás jegyzetei – a Szentjóni-kiadásra hivatkozva – utalnak a Jacobi-vers előzményére is, Karl August Svabe (Schwabe) *Gartenlied* című, 1750 körül keletkezett versére is. Gálos Rezsőnek az *Erdélyi Múzeumban*, 1906-ben közreadott Jacobi-kottatöredékére is hivatkoznak a jegyzetek.³

A Svabe-Jacobi-féle eredetik keletkezésének és a szövegek népszerűvé válásának történetét közelebbről megvizsgálva azonban – különösen a XVIII-XIX. századi magyarországi irodalom kétnyelvűségének

¹ *Szentjóni Szabó László összes költeményei*, s.a.r. DEBRECZENI Attila, Balassi, Bp., 2001. 79., 170-172. és *Ráday Gedeon és Földi János összes versei*, s.a.r. BORBÉLY Szilárd, Uiversitas, Bp., 2009. 34-35., 335-337. (Mindkettő az *RMKT XVIII. század* sorozatban.) krit. kiad.

² Új kiadása: *Első folyóirataink – Magyar Museum I., Szöveg*, s.a.r. DEBRECZENI Attila, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. 321-322.

³ GÁLOS Rezső, *Szentjóni Szabó László költészetéről*, Erdélyi Múzeum, XXIII. évf., 1906/2. 112-131. Kottamelléklet a 125. oldalon.

fényében – több tanulságos megfigyelést is tehetünk a Ráday-Szentjóni-átdolgozásokkal kapcsolatban. Dieter Martinnak a *Jahrbuch für Volksliedforschung* folytatásaként megjelenő *Lied und populäre Kultur* 46. évfolyamában, 2001-ben megjelent tanulmánya igazít el bennünket a Jacobi-vers líratörténeti jelentőségét illetően.⁴

Johann Georg Jacobi⁵ a Herder és Bürger által az 1770-es évek elején kezdeményezett német népköltészet-gyűjtő és -közreadó mozgalomnak volt – rokokó ízlésű költői munkássága mellett – a nem jelentéktelen teoretikusa. A Jacobi által *Iris* címen, 1774 és 1776 között kiadott, negyedéves, a női olvasóknak szánt füzeteiben (*Vierteljahrschrift für Frauenzimmer*) már 1776-ban közöl egy „régí stílusúnak” („in altem Ton”) jelzett lakodalmi ének-átdolgozást, és ugyanebben az évfolyamban, az *Iris* 5., illetve a 6-8. kötetében adja ki a *Vom Singen* és az *Über das Lied* című cikkeit.⁶ A cikkekben a hölgyolvasóknak címezve – Herder *Sturm und Drang*-koncepcióját nem nehéz felismerni érvelésében⁷ – az operai éneklés túlfinomultságával, „színházias kokettálásával” szemben a régiek tiszta érzelmeit, az érzelmek kendőzetlenségét kifejező dalformát ajánlja. Hogy az *Iris* és a későbbi kiadványok dalai valóban éneklésre, a polgári családok házimuzsikálához szánt szövegek – Jacobi az *Über das Lied*-ben kifejezetten az énekelhetőséget tartja a lírai *dal* műfaj legfontosabb kritériumának –, azt mutatja az a törekvése is, hogy az általa költött és átdolgozott „népdalok” megzenésítéséhez, zongora vagy más

⁴ Dieter MARTIN, „Sagt, wo sind die Veilchen hin”. Zur Entstehungs- und Erfolgsgeschichte von Johann Georg Jacobis „Kunstlied im Volksmund”, *Lied und populäre Kultur* 46., 2001. 39-69.

⁵ Nem tévesztendő össze Heinrich Friedrich Jacobi német filozófussal (1743-1819), Fichte, Kant és Schelling vitapartnerével!

⁶ *Iris. Vierteljahrschrift für Frauenzimmer*, 1-8., Hrsg. Johann Georg JACOBI, [Berlin], 1774-1776. *Vom Singen*: Band 5. 129-134., *Über das Lied*: Band 6. 441-462., Band 7. 668-702., Band 8. 779-809. Az *Iris* elektronikus kiadása a freiburgi Albert-Ludwig Egyetem elektronikus könyvtárában érhető el: http://dl.ulb.uni-freiburg.de/diglit/iris_fr_ga?sid=bab2d410531a23da1c8b0578d0f0bba6

⁷ Friedrich Maximilian Klingner *Sturm und Drang* című színdarabja – amelyből az irodalmi mozgalom a nevét kölcsönözte – szintén 1776-ban keletkezett.

hangszeres kíséretének megkomponálásához igyekezett zeneszerzőket is megnyerni. Elsősorban Johann Philipp Schönfelddel (1742-1790), de másokkal is dolgozott az *Iris* megjelenése idején és az azt követő években – írja könyvében Max Friedländer.⁸

A Ráday és Szentjóbi versének előzményeként számon tartott *Nach einem alten Liede* is kottamelléklettel, Johann Abraham Peter Schulz zenéjével jelent meg először, 1782-ben, Hamburgban, az 1783-as évre szóló *Musen Almanachban*,⁹ jóllehet ekkor még csak „J. G. Jacobi” aláírással és a zeneszerző nevének elhallgatásával.

A dal ismertté válására, népszerűségére jellemző, hogy Schulz saját neve alatt kiadott, második változattal¹⁰ egyidőben, 1785-ben, Bécsben, J. J.(?) Grünwald *Erste Sammlung Zwölf deutscher Lieder für das Klavier oder Fortepiano* című gyűjteményében is felbukkan. Jacobi halála, 1814 előttre datálhatók még a versnek más megzenésítései is: Johann Rudolf Zumsteeg (1760-1802) *Lied*, Johann Michael Haydn (1737-1806) *Die Vergänglichkeit aller Dinge*, J.[?] L.[?] Rudolph (?-?) *Die Vergänglichkeit*, a svájci Johann Heinrich Egli (1742–1810) *Nach einem alten Liede* című és Friedrich August Baumbach (1753-1813) cím nélküli szerzeményei.¹¹

A későromantika is visszanyúlt a Jacobi-vershez: Heinrich Leberecht

⁸ MAX FRIEDLÄNDER, *Das deutsche Lied im 18. Jahrhundert. Quellen und Studien*, Gotta'sche Buchhandlung Nachfolger, Stuttgart-Berlin, 1902. Id. még: <http://archive.org/details/dasdeutscheliedi00frie> ill. Albert RAFFELT, *Johann Georg Jacobi in Vertonungen von F.W. Rust, L. Kozeluch, J.A. Steffan u. a.*, Universitätsbibliothek Freiburg, UB-Materialen 04., <http://www.freidok.uni-freiburg.de/volltexte/74>

⁹ *Musen Almanach für 1783*. Herausgegeben von [Johann Heinrich] Voss und [Leopold Friedrich Günther von] GOE[C]KING[K]. Hamburg [1782], 22-24, kottamelléklet a 22. lap után.

¹⁰ A kotta Schulz neve alatt jelenik meg először: *Lieder im Volkston, bey dem Claviere zu singen*, von J[ohann] A[braham] P[eter] SCHULZ, Capellmeister Sr. Königl. Hoheit des Prinzen Heinrich von Preußen. Zweyter Theil. Berlin: G. J. Decker 1785, S. 30.

¹¹ GÁLOS Rezső a fentebb említett tanulmányában a *Musen Almanachban* megjelent dallamot közli.

August Mühling (1786-1847) *Erinnerungen* című dala, Josephine Lang (1815-1880) „*Sagt, wo sind die Veilchen hin*“-je és Friedrich Wilhelm Kiel (1821-1885) *Die Erinnerung*ja is erre a szövegre íródott.¹² A Jacobi-vers kalandos utóéletéhez hozzátartozik még, hogy Pete Seeger, amerikai énekes édesapjának, Charles Seeger zenetörténésznek a könyvtárában megvolt Max Friedländer 1902-es, fentebb már említett dalgyűjteménye; Pete Seeger 1955-ben írt háborús protest-songjának (*Where Have All The Flowers Gone*) egyik forrása lehetett – ha a dallamot nem is innen vette, de a kezdősorok és a felelgetős szerkezet tekintetében szembetűnő a hasonlóság – a gyűjteményben szereplő Jacobi-Schulze-dal. A Seeger-dalt azonban Európában inkább a Max Colpet (Kolpenitzky; 1905-1988) által németre, Marlene Dietrich számára le- vagy (vissza-?) fordított változatban ismerjük: „*Sag mir, wo die Blumen sind...*” Ha Seeger nem is, de Colpet biztosan tudatosan idézte meg az egykor népszerű Jacobi-szöveget és a Jacobi-dal elégikus hangnemét 1960-ban.¹³

Ha végigtekintünk a Jacobi-dal feldolgozásainak a versszöveget átkontextualizáló címváltozatain – *Nach einem alten Liede, Sagt wo sind die Veilchen hin, Vergänglichkeit (aller Dinge), Erinnerung(en)* –, feltűnik, hogy nem pusztán a koncepciózusan keresett és szerencsésen eltalált népies hang („*Kunstlied im Volksmund*”)¹⁴ az oka a dal népszerűségének, és Rádayn és Szentjóbin keresztül a dal magyarországi ismertségének, hanem mintha a Jacobi-dal az *érzékenység* korai lírafogalmainak valamiféle programverse is lenne.

Charles Batteux természetutánzás-elvű esztétikájának jelentékeny német recepciója, különös tekintettel arra a tézisére, amelyben a lírát az

¹² Dieter MARTIN (szerk.), *Lieder nach Gedichten von Johann Georg Jacobi*, Universitätsbibliothek Freiburg, UB-Materialien 05., <http://www.freidok.uni-freiburg.de/volltexte/214>

¹³ V.m.ö. Dieter MARTIN, 2001. 3-4.

¹⁴ A XVIII-XIX. századi német népies műdalköltészet fogalmáról: John MEIER, *Kunstlieder im Volksmunde. Materialien und Untersuchungen*, Halle 1906.

emberi természet, vagyis az érzelmek imitációjának tekintette,¹⁵ Herder Osszián-leveleinek (*Auszug aus einem Briefwechsel über Oßian und die Lieder alter Völker*, 1773)¹⁶ hatása, Eschenburg 1783-as *Entwurf*jának¹⁷ a lírára vonatkozó részei a *beleélőképesség* (Empfindsamkeit) esztétikai elvét kötik a dal műfajához. (Eschenburg a *Lyrische Poesie* című fejezet 22. pontjában Jacobit az új dalköltők legjobbjai közt említi.) Az 1770-1780-as évek német lírasztétikájában használt *Empfindsamkeit*-fogalom ha nehezen felismerhető módon is, de annival több a korszakfogalom má is váló *Empfindlichkeit*nál, hogy sugallja a befogadónak a mű felé irányuló tevéleges jelenlétét: a *-lich* képző állapotszerűséget, a *-sam* pedig inkább valamire való képességet jelöl.

Semmiképpen nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a manapság nálunk is sokak által hivatkozott Bettine Menke-féle retorikai koncepció,¹⁸ amely a szövegekben megszólaló hanggal (*én*nel) való absztrakt viszonyra, a hanggal való azonosulás és a tőle való eltávolodás játékára épít, történetileg az érzékenység *lírai* – és *epikai*(!): lásd a levél- és naplóregények egyes szám első személyű alakjait – *olvasásmódjaiból* eredeztethető. A *beleélőképesség* befogadói attitűdjének alakulástörténete részben már a Jacobi-dal előzményének tekintett Svabervers recepciójában is tettenérhető. Svabe hatversszakos *Gartenliedje* 1750 körül keletkezhetett, Dieter Martin hivatkozásai szerint első-

¹⁵ Charles BATTEUX, *Einschränkung der schönen Künste auf einen einzigen Grundsatz*, Aus dem Franz. übersetzt u. mit e. Anhang einiger eigenen Abhandlungen versehen, Weidmann, Leipzig, 1751. A német Batteux-fordítást Johann Adolph Schlegel (1721-1793), a Schlegel-fivérek apja készítette.

¹⁶ A Ráday-gyűjteményben: Johann Gottfried von HERDER, [*Über*] *Ueber die neuere deutsche Litteratur 1-3. Sammlung von Fragmenten. Eine Beilage zu den Briefen, die neueste Litteratur betreffend*, Riga, 1767. [12], 380, [2], 332 p. (könyvtári jelzete: 0-298)

¹⁷ Ráday-gyűjteményben: Johann Joachim ESCHENBURG, *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften*, Berlin-Stettin (Szczecin), 1789. [16], 380. (könyvtári jelzete: 0-2725)

¹⁸ Bettine MENKE, *Ki beszél? A beszélő én alakzata a retorika történetében = Figurák*, szerk. FÜZI Izabella és ODORICS Ferenc, Gondolat-Pompeji, Bp.-Szeged, 2004. 87-118. (Retorikai füzetek I.)

sorban német kéziratos dalgyűjteményekben terjedt, és először csak egy 1781-es diákdal-gyűjteményben jelent meg nyomtatásban, három újabb strófával kiegészítve, *Von der Eitelkeit und Vergänglichkeit aller Dinge* címen.¹⁹

Dieter Martin sejtése a Svabe-dal színházi eredetéről, hogy tudniillik egy 1747-ben, Drezdában bemutatott pásztorjáték betétdala lehetett – Svabe egyik kortársától, egy Pörner nevű meissenai porcelánvegyész magánfeljegyzéseiből tudunk erről a *Philander* című darabról –, igazolódni látszik azzal is, hogy az 1781-es nyomtatott változat megnevezi a dalban megszólalókat: a strófák első négy sorában a *költő*, az ötödik-hatodikban pedig a *kertészek kara* szólal meg (az I-II. strófát idézem):

Dichter

Sagt, wo sind die Veilchen hin,
Die auf jenen Rasen
Ich und meine Schäferin
Sonst zusammen las(s)en?

Chor der Gärtner

Freund, du bist umsonst bemüht,
Diese Veilchen sind verblüht.

Dichter

Sind die Tulpen nicht mehr hier,
Die auf jenen Beeten
In der bunten Farben-Zier
Sich so prächtig blähten?

Chor

Freund, du bist umsonst bemüht,
Jene Tulpen sind verblüht. [...]

Jacobi 1782-ben megjelent változata ennél absztraktabb megoldást

¹⁹ *Studentenlieder. Aus den hinterlassenen Papieren eines unglücklichen Philosophen Florido genannt, gesammelt und verbessert* von C[hristian] W[ilhelm] K[INDLEBEN]. [Halle] 1781, 66-69.

alkalmaz, hiszen a vers kérdés-felelet retorikai szerkezetét tipográfiai értelemben nem jeleníti meg. Szigorúan véve csak a személyragokból és megszólításokból következethetünk a beszélők retorikai pozícióira (idézzük a teljes verset):

Nach einem alten Liede

Sagt, wo sind die Veilchen hin,
Die so freudig glänzten,
Und der Blumenkönigin
Ihren Weg bekränzten?
 Jüngling, ach! der Lenz entflieht:
Diese Veilchen sind verblüht.

Sagt, wo sind die Rosen hin,
Die wir singend pflückten,
Als sich Hirt' und Schäferin
Hut und Busen schmückten?
 Mädchen, ach! der Sommer flieht:
Diese Rosen sind verblüht.

Führe denn zum Bächlein mich,
Das die Veilchen tränkte,
Das mit leisem Murmeln sich
In die Thäler senkte.
 Luft und Sonne glühten sehr:
Jenes Bächlein ist nicht mehr.

Bringe denn zur Laube mich,
Wo die Rosen standen,
Wo in treuer Liebe sich
Hirt' und Mädchen fanden.
 Wind und Hagel stürmten sehr:
Jene Laube grünt nicht mehr.

Sagt, wo ist das Mädchen hin,
Das, weil ich erblickte,
Sich mit demutvollem Sinn
Zu den Veilchen bückte?
 Jüngling! alle Schönheit flieht:
Auch das Mädchen ist verblüht.

Sagt, wo ist der Sänger hin,
Der auf bunten Wiesen
Veilchen, Ros' und Schäferin,
Laub' und Bach gepriesen?
 Mädchen! unser Leben flieht:
Auch der Sänger ist verblüht.

Rögzíthetjük, hogy egy férfi és egy női *hang* is megszólal a versben, de innen kezdve többféle lírai szereposztást, szituációt is leírhatunk. Elképzelhető olyan lírai beszédhelyzet, amelyben a férfi és a női hang egymást kérdezi, és az ötödik-hatodik sorokban, váltakozva az egyikük a másikkal válaszol. Ebben az esetben korábbi, a néhai szerelmet elfeledő önmaguként vannak jelen, és korábbi énjüket, korábbi érzelmeiket keresik, vagy a két hang két másik szerelmes, egy néhai pár szomorú sorsa felett kesereg. Lehetséges olyan retorikai szereposztás is, amely a strófák idősikjét időben váltakoztatva sorolja egymás után: ha így olvasuk a Jacobi-verset, akkor egy harmadik személy is jelen lesz a szövegben, valaki, aki a leányt kereső ifjú és az ifjút kereső leány kérdéseire a mulandóságra figyelmeztető, morális szentenciákkal válaszol, s ezzel a találkozásuk lehetetlenségére figyelmeztet.

Külön érdekessé teszi a beszélők kiléte körüli, lírai alakzattá váló bizonytalanságot, hogy a *Journal von und für Deutschland* egyik 1788-as számában egy névtelen jegyzetíró így ír a Jacobi-versről: „Aus welchem Deutschen Dichter ist das Gespräch zwischen dem Dichter, dem Gärtner und dem Tod, welches sich anfängt: *Sag, wo sind die Veilchen hin etc.*”²⁰

²⁰ *Journal von und für Deutschland V*, 2 Theil, 1788. 202. Hálózati kiadása: <http://www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufkl/journdcut/journdcut.htm>

A *költő hangja* eszerint bizonyosan a versben „Jüngling”-nek szólított figura. A *kertész* alakja nem egészen egyértelmű, nem egyértelmű így a női mivolta sem, persze lehetséges, hogy a névtelen jegyzetíró nem a nyomtatott változat(ok)ra, hanem a Jacobi-szöveg esetében is szélteben terjedő kéziratos változatok egyik közelebbiről nem ismert, átírt szövegére hivatkozik, vagy összekeveri a Jacobi-szöveget a Svabe-szöveggel. Az azonban, hogy a szöveg refrénjében megszólaló hangot a *halál* alakjával azonosítja már egyfajta értelmezés is, és nem egyszerűen a lírai szerepek retorikai kiosztása.

Ezeket a szerepváltásokat, vagy éppen a refrénben megszólaló *halál*-regisztert a megzenésítések is megerősítik. Schulzénél például egy dūr-moll váltás kíséri a negyedik-ötödik sor közötti retorikai átmenetet.

Feltehetőleg másról is szó van tehát, hiszen a lírai szerepek sokféleképpen való alkalmazhatósága a népdalköltészetnek, vagy – legyünk konzekvensebbek – az ong-i *szóbeliség* kultúrájában²¹ hagyományozódó dalszövegeknek az egyik nagyon fontos tulajdonsága. A szóbeliséggel élő közösségek dalrepertoárja mindig alkalmazkodik a közösségi szituációkhoz, az éneklő korához, neméhez, a közösségi szokás tartalmához – mint Jacobi 1776-os *lakodalmi éneke* is mutatja –, s ha úgy hozza a konkrét szituáció, a szövegnek, egy-egy megszólítás vagy a szimbolikus tartalmak cseréjével könnyen átalakíthatónak kell lennie. Tulajdonképpen persze az énekes alakítja a szituációhoz a szöveget: vagyis Jacobi szándékosan is kidolgozhatta ezt a sokféle retorikai szituációhoz alkalmazható formát.

A rögzített, lejegyzett szövegű változatokból kiindulva ezt persze nem is olyan könnyű elképzelni, jóllehet a megzenésített Svabe- vagy a Jacobi-dalok a nyomtatott kottakiadásokat megszólaltatva továbbra is előadhatók akár „dramatizált”, felelgetős formában is, de énekelheti egyetlen énekes is, a kottában jelölt hangfekvésnek megfelelően férfi vagy női énekes: ekkor azonban a szólóénekes „színészi” képességein múlik, hogy hogyan jeleníti meg a dalban például a másik nemet. Hangzó

²¹ Walter J. ONG, *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológizálása*, Gondolat, Bp., 2010., Ld. különösen: *A szóbeli emlékezet működése* című fejezetet: 56-64.

vagy énekelt versként elsősorban az előadásmód tudja alakítani a konkrét szövegnek az aktuálisan értelmezett szituációhoz való viszonyát, a némán olvasott szövegben viszont a befogadó absztrakt hangkölcsonzésének, a *prosopopeiának* az alakzatai, az olvasás menetét követő, akár párhuzamos szerepcseréi jelennek meg.²² A zenei előadásmódok kódolt, sokféleképpen megjeleníthető személyessége, az olvasó absztrakt vagy az énekes hallható *hangjának* jelenléte persze nemcsak a Jacobi-dalban, de a szöveg nyomán keletkezett magyar nyelvű átültetésekben is tetten érhető.

Ráday a lírai szerepeket a Jacobi-féle változat talányosságát részben feladva jeleníti meg, jóllehet, a Svabe-félénél elvontabb megoldást választ. A címadással – *Mezei dal* – mintha a vers *népies*, de egyúttal – Svabe *Gartenlied*-változatára utalva – *bukolikus* jellegét is jelezni óhajtaná. Másfelől azonban mégsem az azonosulást megkönnyítő lírai szereplőket (ifjú, lány, kertész, kórus, halál stb.), hanem az elvont retorikai pozíciókat jelöli meg, amikor a strófák két-két hangját K[érdés]- és F[elelet]-ként jelöli meg:

Mezei dal – Ősz tájban
Jakóbi után szabadon fordítva

K. Hol vagynak a violák,
Kik itt kékellettek
S törcsérkéik frissítő
Illatot hintettek.

F. Ifjú; elmúlt a tavasz
S a viola is elasz.

K. Hol van ama rózsás bércz,
Kin rózsát szaggattunk,
Mellyet kalapunkra s hol
Mellünkre aggattunk?

²² Vö. Bettine MENKE, 2004. 102-103.

- F. Szép lyány! itt hagyott a nyár,
Nem virít a rózsza már.
- K. Hol az a szép csergeteg,
Mely bőven itatta
A réteket? Hogy-hogy' van,
Hogy most szomjan hagyta?
- F. Száraz nyár volt s hő meleg,
Kiszáradt a csergeteg.
- K. Vezess engem ama szép
Terepély hársfához,
Hol beszélgetni kiki
Ledőlt mátkájához.
- F. A szép hársfa már nem él,
Kitekerte azt a szél.
- K. Hol ama szemérmes szűz,
Ki, mint észrevette,
Hogy megláttam, lehajolt
S elpirúlt mellette?
- F. Nem pirúl el többször ő,
Mert elvitte a himlő.
- K. De él amaz énekes,
Ki itt a rózsákat
S violákat éneklé
És a hű lánykákat?
- F. Szép szűz! ő is meghala
S több dalt nem csinál soha.

Ráday mintha eleve jelezné a szöveg többféle olvashatóságát. Mint-hogy Kazinczyék a kassai Magyar Múzeumban nem közölnek kottát a szöveghez, feltehető, hogy Ráday fordítását-átköltését a szerkesztők elsősorban az érzékeny, empatikus, Mitgleid-esztétika olvasási gyakor-

latának szánták. Hogy Ráday *annak*, a szentimentális líraolvasás egyik első hazai programversének szánta-e, nem tudjuk. A Ráday-gyűjtemény *Jacobi-kötete* 1770-es,²³ korábbi, mint a vers keletkezése, az 1783-as hamburgi *Musen Almanach* – ahol a kottamelléklet található – pedig nem, vagy *már* nem lelhető fel a Ráday-katalógusban. Mindenesetre a *Magyar Museum*-beli közlés nem az énekelt, közösségi, hanem egy újabb keletű, a néma olvasásban, az individuális esztétikai tapasztalatban megnyíló dalműfajhoz látszik szorosabban kötődni.

Hasonló lehet a helyzet az 1791-ben, a *költeményes munkáit* közreadó kötetében megjelent Szentjóni-vers, *A' Poëta* esetében.²⁴ A versből közvetlen utalás is kiolvasható a szöveg énekszerűségére („Fiúk danoljátok...”), s ráadásul nem ez az egyetlen ilyen, zenei háttérhez kötött szövege Szentjóninak.

Szentjóni egy másik verse, az 1790. szeptember 15-i levelében Kazinczynak megküldött *Egy meg-vetettnek keserve* című versének, versfordításának eredetije szintén énekelt vers lehetett eredetileg: egy 1766-os angolból németre átültetett érzékeny regény, a *Geschichte des Miss Fanny Wilkes* betétdala (*Nachruf an Jenny*) volt, a verset az 1780-90-es években megzenésítők között²⁵ pedig ott találjuk Jacobi *Sagt, wo sind die Veilchenjének* már emlegetett komponistáját, Johann Abraham Peter Schulzét. A Szentjóni-féle *Egy meg-vetettnek keserve* még a XIX. század tízes éveiben is terjedt magyar kéziratos gyűjteményekben, még variánsai is létrejöttek: talán éppen a Schulze-, vagy más dallamok ismeretében.²⁶

A Jacobi-versnek csak az 1-2. és 5-6. strófáját fordítja le Szentjóni *A' Poëta*-ban, a refrénekből eltűnik a férfi-női hang, azaz a vers a Rádayéhoz hasonló, elvont kérdés-felelet dialógus felé mozdul el,

²³ A Ráday-gyűjtemény katalógusában: Johann Georg JACOBI, *Saemtliche Werke* 1-2. Theil, Halberstadt, 1770. [4], 276, 236p. (Jelzete: 0-2089)

²⁴ *Szentjóni Szabó László költeményes munkái*, Trattner, Pest, 1791. 41.

²⁵ SZENTJÓNI SZABÓ 2001. 166. – CZIFRA Mariann szíves szóbeli közlése alapján a levél nem a kritikai kiadásban megjelölt *M. Irod. Lev. 4-r 37.*, hanem a *4-r 35-ös* jelzet alatt található.

²⁶ SZENTJÓNI SZABÓ 2001. 166-168.

a magányos „én” – a költő –, és a neki válaszoló fiúk (pásztorfiúk?) karának párbeszédét olvassuk-halljuk. Az első három versszakban mindig – mint Jacobinál és Rádaynál – a negyedik-ötödik sor határán van a lírai-retorikai szerepváltás.

Hol vagynak a' violák
Mellyeket nem-régen
Én és némely Leánykák
Szedtünk a' térségen?
Ó ne-keresd híjába
Mind el-hullott magába!

Hát a' rózsa hova lett
Ki-nyílt levelével
Melly minden virág felett
Szebb piros színével?
Ó ne-keresd híjába
Mind el-hullott magába!

Hát L'anykánk hova lettek
Barna szín hajokkal
Kik az előtt fénylettek
Eggynéhány napokkal?
Ne-keresd békételen
Mind el-hóltak hirtelen

A negyedik strófában azonban Szentjóni már csak a *poéta* szólamát szólaltatja meg. (A zenei interpretációt itt egy mindig hatásos zeneszerzői-előadói *ritenuto*-val, a zenei tempó lelassításával kellene elképzelnünk.) A *költő-én* ebben a szakaszban nem vár választ, a kórustól kapott korábbi feleletek szövegét alakítja át, vonatkoztatja önmagára:

Ha titeket kérdenek
Hol van Poétátok?
Tsak régi nótám e'nek
Fiúk danoljátok

Ne-keresd haszontalan
Meg-hólt a' bődögtalan.

És ezzel Szentjóni – paradox módon – egy a versszituációban jelen nem lévő, új szereplőt léptet be a versbe: egy majdani ismeretlent, a költő személye és a költő „*bődögtalanságának*” oka felől tudakozódó, a magyar nyelv által rejtelmesen, szinte jelöletlenül jelölt *határozatlan alanyt* – „Ha titeket kérdenek...” –, vagyis a jövőbeli *olvasót*.

Ráday fordításához képest, amely pontosan követi és fenntartja Jacobi *Mitgleid*-lírájának sokféleképpen átélhető, sokféleképpen énekelhető és olvasható dialógusát, addig Szentjóni – miközben az első három szakaszban felvezeti ugyan ugyanennek az összetett értelmezésnek a lehetőségét – az utolsó szakaszban valamelyest le is egyszerűsíti, egyértelműsíti a szöveg és a befogadó viszonyát. Míg a Jacobi-Ráday-féle lírai diskurzus az empatikus olvasót, illetve a szöveget átélő énekest a dialógus bármely pozíciójába képes beléptetni – a Stoll-féle énekeskönyv-katalógus két énekelte változatát is számon tartja az 1810-es évekből a Ráday-szövegnek²⁷ –, addig Szentjóni már *A' poëta* címmel is a költői és a befogadói szerepek elkülönítésének műveletére utal. Ez utóbbi esetében, Kazinczy 1787 körül keletkezett *Az áldozatának*, – későbbi változataiban *A Gráciák* és *Az áldozó* című – programverséhez hasonlóan,²⁸ Szentjóni is megjeleníti a *szerző-mű-olvasó* hármast: a *poëta*, az olvasó az utolsó szakaszban beléptetett *határozatlan alany* és a versbeli „fiúk” által megszólaltatott hang nem más, mint a költőről halála után is emlékeket őrző *vers* allegóriája. Ha így van, akkor pedig éppen az énekelte formának a néma líraolvasás felé való átmenete vonul

²⁷ STOLL 660. Pósfalvi Tullok Mihály-ék. (1816) – 107 lev. nagy 8r. – Ismeretlen helyen. 19: Hol vannak a violák... (Ráday Gedeon); STOLL 1228. Miscellanea 4. (1820 k.) – 114 lev. 19 cm. – MTAK Ms 578/1., 114a-b: Hol vannak a violák... STOLL Béla, A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1850), Balassi, Bp., 2005. Ld. még: <http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/stoll.html>

²⁸ GERGYE László, *Műzsák és Gráciák. Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet*, Universitas, Bp., 1998. 15-16.

el előttünk, és a Szentjóni-vers a költő és a dal elnémulásának elégikus történetét adja.²⁹

A két Jacobi-fordítás tulajdonképpen az érzékenység – és majd a romantika – kétféle befogadói attitűdjét, „stratégiáját” reprezentálja: a Ráday-változat az empatikus-azonosuló, a Szentjóni-változat a kultikus olvasásmódokat. *A'poëta* első megjelenésekor huszonnégy éves – és alig négy évvel később a börtönben elhunyt – Szentjóni esetében valahogy nem lepődünk meg azon, hogy a Bécsben iskolázott, majd 1786 és 1790 között Nagyváradon és Nagybányán tanító, művelt jozefinista fiatalember naprakészen volt tájékozott a legújabb német lírában, sőt talán a kortárs német líraesztétikában is. Ami elgondolkodtató, az voltaképpen az, hogy a *Mezei dal Magyar Museum*-beli 1792-es megjelenésekor már majdnem nyolcvanesztendő, az élettől búcsúzó Ráday Gedeonra sem pusztán művelt könyvgyűjtőként, és nem csupán az új irodalom lelkes támogatójaként, de az akkori, legújabb lírai irányzatok értő olvasójaként és művelőjeként is tekinthetünk.

²⁹ A vers olvasható TOLDY-féle Handbuch 1828-as, első kötetének 223. oldalán is.

Ráday II. Gedeon Falbaire drámájának fordítása kapcsán...

„*Semmi sem hatol bele az emberi lélekbe
oly könnyen és oly mélyen, mint a példa*”¹

A Ráday család jelentős politikai szereplésénél még emlékezetesebb kulturális tevékenysége.² Mintegy örökségkép száll apáról fiúra a szép lélek, a műszeretet és a tudományok iránti elkötelezettség. Ennek hagyományozódása pedig szervesen összekapcsolódik a Rádayak neveltetést érintő elgondolásaival.

A tudományok terén való jártasság már a XVI. században megmutatkozott a famíliában. Bizonyítéka, hogy a címerújító őst jelzői kiegészítéssel Mathaeus Literatus de Ráda névvel illették, mely hűen tükrözte tanultságát, olvasottságát.³

A Ráday családban hagyomány volt a legjobb tanítást biztosítani a gyermekeknek. Az ifjak olyan neves tanítók felügyelete mellett sajátították el tudományos ismereteiket, mint például Braxatoris (Bánóczy) János⁴, tanítványa, Missovitz Mihályt, Bél Mátyás, Gyöngyösi Árva Pál, és Nagy Sámuel. Az atyák a súlyos költségeket nem sajnálva finanszírozták a kor legjobb iskoláit, a meghívott tanítókat, a külföldi tanulmányutakat. Precízen hangolt oktatási metódusban részesítették fiaikat. Ráday Pál, Fehér Katalin feltételezése szerint⁵, ismerve Locke *Gondolatok a neve-*

¹ John LOCKE, *Gondolatok a nevelésről*, Bp, 1914, 116.

² NÉGYESY László, *Ráday Pál munkái*, Franklin Társulat, Budapest, 1889., 12.

³ KAZINCZY Ferenc, *A Rádayak*, Felső Magyar-Országi Minerva, (6. füzet, 1827. június) II. kötet. 1226.

⁴ Braxatoris (Bánóczy) János, neves evangélikus tanító. A wittenbergi egyetemen tanult 1699 és 1671 között. Hazatérve Jánoky Gáspár fiát oktatta, majd Rozsnyón és Ráhón töltött be nevelői szerepet. Munkája: *Dissertatio historica de vocis papae aetate*. Vittebergac, 1671. – SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái I. (Aachs–Bzenszki)*. Budapest: Hornyánszky. 1891. (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/b/b02449.htm>)

⁵ FEHÉR Katalin, *Ráday Pál ismeretlen kéziratot utasítása fia nevelőjének 1723-ból*, Magyar Könyvszemle, 1997, 113. évf., 2. szám, 222.

lésról című munkáját, fia nevelőjének kéziratosszerű formában, 20 pontban összefoglalta az általa követendőnek vélt tanítási elveket.

A Ráday ifjak széleskörű tudásra tehettek szert, példaként említhető, hogy I. Pál neveltetése során elsajátította a német, latin, görög, francia nyelv gyakorlatát. Mély ismereteket szerzett a klasszikus műveltség terén, megismerkedett például Tacitus, Seneca, Livius, Horatius, Cicero, Vergilius, Ovidius műveivel.⁶ Tanult retorikát, bölcséletet, gyakorlati teológiát, hittant. Tanulmányozta az udvari élet, a társalgás formáit.

Pál neveltetésének jótékony eredménye, tudományos ismeretek iránti elkötelezettsége hívhatta életre könyvgyűjtési törekvését, mely által az elsők között alapított magyar könyvtárat. Halálakor a gyűjtemény 150 kötetet számlált. Fia, I. Gedeon folytatta szenvedélyét és tevékenykedése nyomán e szám 15.000-re növekedett.⁷

Pál 1688 és 1694 között Rádon, Losoncon, Selmecbányán és Körömbányán evangélikus neveltetésben részesült, azonban vallásosságában református maradt. Gyermekai, I. Gedeon és II. Pál oktatását is evangélikus tanítókra bízta. Ám ezért számos kritika is érte tisztelőitől, barátaitól, losonci református lelkészeketől, Miskolczi János esperestől és Kármán Antal rektortól.⁸ Az atyák a vallási hovatartozáshoz való hűség-nél fontosabbnak tartották a cél érdekében a magasabb fokú tudományos munkásság és az eredményesebb pedagógiai módszer megbecsülését és követését.

⁶ GORZÓ Gellért, *Rádai Ráday Pál*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részevénnytársaság nyomása, 1915, 14.

⁷ *Ráday Gedeon és Földi János összes versei*, s. a. r. BORBÉLY Szilárd, Budapest, Universitas, 2009, 300.

⁸ MAKKAI László, *Ráday Pál és a magyar művelődés*, In.: *Ráday Pál 1677-1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, szerk. ESZE Tamás, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980.; Miskolczy Sz. János szavait idézve: „Ekklezsiának egész országszerte nagy gyalázattárára szolgál, valahova elmegyén híre, hogy az úr szerelmes fiát... idegen iskolába kívánta küldeni --- nevetség tárgyává tettetünk a szomszéd atyafiaknál., – GALOS Rezső, *Levéltári adatok Ráday Gedeon diákkorról*, ItK, 1953. 57. évf., 271.

Ráday Pál a szülői hagyományt követve fiainak is a leggondosabb nevelést igyekezett biztosítani. Az oktatásban a gyakorlatiassággal szemben a tudományosság fontosságát tartotta elsődlegesnek. Döntésének okát saját életpályájának tanulsága eredményezhette. Ha személye nem lehetett egészen a tudományé, Gedeon fiának ezt az életet szánta. Kazinczy szerint „el vala végezve, ’s nagy részben azon veszélyek’ emlékezete miatt, mellyekben atyja oly közel vala az elsüllyedéshez, hogy ő minden idejét tanulásba éli-el, ’s erejét egészen a’ Nemzeti Miveltség’ emelkedésének fogja áldozni.”⁹

Mint ahogyan a tudományok iránti vonzalom, úgy a színház pártolása is tradicionálisnak mondható a Rádayaknál. Mályuszné Császár Edit a familia és a magyar teátrum kapcsolatát vizsgálva kijelenti, hogy kultúrátörténetünkben egyetlen család sem ismeretes, amelynek tevékenysége olyan hosszú ideig és olyan szorosan összefonódott volna a színház ügyével, mint a Rádayaké.¹⁰

Feltehetően I. Gedeont is a kultúra iránti elkötelezettség vezethette Thália templomába. Így emlékezik róla *Pályám emlékezetében* Kazinczy: „Ő nagy barátja volt a’ theatrumnak ’s ha Pesten volt, ritkán mulasztotta el a’ Játékot.”¹¹ Az előadásokat nem az elkülönített, nyugalmat biztosító színházi páholyból követte figyelemmel, hanem az ideálisabb élvezetet nyújtó földszinti nézőtérről. Aki volt oly merész mögötte helyet foglalni, és fennhangon nyilvánítani a látottakról véleményt, szándékosan felhívva ezáltal az idős Ráday figyelmét, az abban a kegyben szerencsétlenné, hogy a színesi játék minősítéséről, a hármasság elvéről, továbbá Shakespeare-ről, Corneille-ről, Racine-ről, Voltaire-ről, Goethe-ről hallhatott.¹² Gedeon a témát érintő megnyilvánulásai nem csupán a színháznak naiv tekintetű szeretetéről, hanem annak szakmai szempontú értéséről árulkodtak.

I. Gedeon színház iránti vonzalma általa nevelt unokái jellemének

⁹ KAZINCZY, *A Rádayak*, 1228.

¹⁰ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, *A Rádayak és a hazai színjátszásunk*, A Ráday Gyűjtemény évkönyve, Bp., 1955, 44.

¹¹ *Kazinczy Ferenc művei, Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 29.

¹² *Pályám emlékezete*, 587.

alakulásában is példaként szolgálhatott. Megesett, hogy egy alkalommal az ifjú III. Pál és III. Gedeon nagyapjukhoz Pécelre voltak bejelentve, ám a látogatás szombatra, a tragédia napjára esett, így érkezésükkel pontatlanok maradtak. Másnap pedig közösen elmélkedtek az előadott játékról, szereposztásról.¹³ I. Gedeon nem csupán a magyar teátrumi törekvéseket pártolta, hanem a némettel is igen szoros kapcsolatot alakított ki. Német vándorszínészek gyakorta voltak vendégei Pécelen,¹⁴ és ezek az alkalmak lehetőséget teremtettek az unokák, III. Pál és III. Gedeon színházi ismereteinek gazdagítására is.

A színháznak felismerte nevelő értékét, emellett a kultúra és az irodalom propaganda eszközének tekintette. Arankával folytatott levelezését vizsgálva egy Kazinczyt megelőző, színházi törekvését taglaló tervéről olvashatunk. Többek között a fordítások pártolására eltökélt célja egy színpadi előadásra alkalmas darabokat gyűjtő kötet kiadása volt.¹⁵

¹³ *Pályám emlékezete*, 509.

¹⁴ MÁLYUSZNÉ, 44.

¹⁵ „Vagyon nekem is mostan egy feltett célotskám, melly által könnyíteni szeretném annak módgyát, hogy nálunk is egy magyar Theatrum állíttódnatna fel; de mivel itten leg elsőbbenis az a’ leg szükségesebb, hogy elegendő Játék darabjaink legyenek: ezen okbúl szándékozom, a’ már eddig kijött, mind eredeti, mind fordításbeli jobb munkátskákat öszve szedni, úgy hogy egy kötet mindenkor ött darabbul állana: már az nállam meg levő, ilyen Játék darabotskák, alkalmasint felmennek a’ 40. számra; de még e’ nem elég; hanem reménlem, hogy a’ Gyűjteményem nyomtatásának elkezdésével, fel-fognak indittatni némely magyar nyelveket szeretők, hogy részszerént magok, Eredeti munkákat irjanak, részszerént jó darabokat forittsanak, mellyeketis (ha meg fogják érdemleni) mindenkor kész leszek ezen Gyűjteményembe bévenni. Ennekelől-elől adattatni. Iször Az eleitől fogva kijött Magyar Theatralis munkátskáknak rövid Historiája 2szor Azon akadályokat fogom elől adni, mellyek addig az Magyar Theatrum fel-állítást, leg inkább gátolták, és talám gátolni fognák ezutánis. 3szor Arrúl szólok, miképpen lehessen ezen akadályokat elhárítani: Vagyokis olly reménységgel, hogy mind az akadályok el háritását, mind következendőképpen a’ Magyar Theatrum fol-állításának lehetőségét, úgy fogom meg mutatni hogy az nem fog ezután lehetetlennek láttzani.” 1789. június 9., Pest, – Quart. Hung. 1994. 112a-113a. – BORBÉLY, 304.

A teátrum iránti érdeklődés II. Gedeon életében is jelentős szerepet töltött be. Apja drámaírói szándéka,¹⁶ továbbá a drámafordítási törekvések támogatása követendő példaként szolgálhatott számára. A szépirodalmi szövegek magyar nyelvre való átültetése II. Gedeon tanítatásának egyik eleme volt. Adatokra lelhetünk románfordításáról (*Virtus és Szerelem vagy a' Fogház*), illetve színdarabokat érintő munkálkodásairól (*Klementina*) Kazinczy is tudósít¹⁷.

A színház ügyének gyakorlati előremozdítása a Magyar Játsszók Társaságának megalapításával kapcsolódott össze, ami II. Gedeon kezdeményezésére 1784-ben jött létre. Működése 1785 szeptemberéig követhető nyomon. Az előadásokat heti gyakorisággal tervezték, háromról közülük adatokat közöl a Hadi Történetek. (Voltaire darabjának, a *Mahomet* fordításának színreviteléről 1785. aug. 31-én továbbá Simai Kristóf *Mesterséges ravaszság* előadásáról szeptember 12-én és 14-én.¹⁸)

Talán nem elvetendő az ötlet, miszerint II. Gedeon, jelenlegi vizsgálódásunk tárgyául szolgáló fordítása, vagyis az *Galyan levő Rab* vagy az *Gyermeki Szeretnek Jutalma* is előadási szándékkal keletkezett, esetleg éppen a Játsszó Társaság részére.

A választást indokolhatja, hogy a dráma ekkortájt sikerrel került színre a német teátrumokban, emellett lényegi erkölcsi tanításokat tartalmazott. Információk alapján arra következtethetünk, hogy az idősebb és az ifjabb Gedeon is megtekinthette a darabot, mely tapasztalat lényegi támpontot adhatott a fordítás színpadra alkalmazásához.

Röviden pár sorban a darab szerzőjéről: Charles Georges Fenouillot de Falbaire de Quingey korának igen termékeny írója, mint dramaturg és színházi szerző tevékenykedett, számos darabot írt. Legsikeresebb a *L'Honnete criminel ou l'Innocence reconnue* című a II. Gedeon által fordított ötfelvonásos drámája lett. Gyanítható, hogy Falbaire műve elsőként német közvetítéssel kerülhetett a honi köztudatba, feltehetően a

¹⁶ I. Gedeon iratai között egy Drakula történetét taglalni szándékozó dráma tervezete is megtalálható. – BORBÉLY 305.

¹⁷ *KazLev.* II, 96; Kassa 1790. augusztus 15.

¹⁸ WALDAPFEL József, *A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez*, Magyar Könyvszemle, 1930, 73.

német nyelvterületen, elsősorban az osztrák színházi előadásokhoz kapcsolódóan.

Felmerülhet a kérdést, hogy milyen módon kerülhetett kontaktusba Ráday a Falbaire darabbal. Valószínű, hogy az események mozgatórugói mögött e téren is a színház ténykedéseit kell keresnünk. Ugyanis II. Gedeon a bécsi előadások során ismerkedett meg a szöveggel, mégpedig J. A. Wieland fordítása, és Gottlieb Stephanie átdolgozása nyomán.¹⁹ Érdeemes felfigyelnünk ugyanis arra, hogy Ráday kéziratában András karakterének neve a harmadik actus második scenájától fogva²⁰ következetesen, mint Philint szerepel. Ennek oka, hogy a korabeli német színpadokon játszott Falbaire adaptációk is ezt a megnevezést alkalmazták.²¹

Ráday munkája befejezetlen és kéziratot formában maradt ránk. A Negyedik Actus második Scenájánál a szöveg megszakad, ezt követően a kéziratban kihagyott számos üres oldalakat találunk, majd a munkálatok az „actus” és „scena” megjegyzés nélkül folytatódnak, és két oldallal később pedig végleg abba is maradnak.

A kézirat szövegének digitalizálási munkálatai során meglepetést okozott, mikor a fedőlapon olvasott „Falbaire által Frantzia nyelven szerzettetett azutan pedig magyarra fordítatott...” megjegyzéstől eltérően, mely a fordítás forrásaként francia nyelvű szöveget sugallna, a kézirat sorainak oldalszéli megjegyzéseiben német szavakat lelünk.²² Ebből mégis arra lehet következtetni, hogy Ráday nem francia, hanem német alapszöveget használt forrásként. Megállapíthatjuk, hogy az első 1767-es Falbaire kiadást alkalmazta. Konkrétan tudhatjuk, mely német

¹⁹ Ezt támaszthatja alá a korabeli bécsi színházi előadások adatai - The Viennese Theatre, 1740-1790 Reel Listing.

²⁰ RÁDAY II. Gedeon, *az Galyan levő Rab vagy az Gyermeki Szeretnek Jutalma*, RGy, C/64-9. 128. doboz. Autográf tisztázat, 38. old.

²¹ Theatralisches Quodlibet für Schauspieler und Schauspielliebhaber. Gesammelt und herausgegeben von G** F** L**, Warschau, Peter Dufour, königl. Buchdrucker, 1782, 16. – http://books.google.hu/books?id=ScCAAAYAAJ&hl=hu&source=gbs_navlinks_s

²² „Nachsichtig NB. ez aszt is teszi, hibákat el nevezve” – az aláhúzott német szó feltehetően Nachsichtig – elnéző jelentésű lehet. – RÁDAY II. Gedeon, *az Galyan levő Rab vagy az Gyermeki Szeretnek Jutalma*, 10. old.

forrásra alapozva készítette fordítását, ami az 1777-ben kiadott *Der Galeerensklave. Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz.* Münster, Perrenon²³ kötet volt.

A Ráday-fordítás keletkezésének időpontját nem lehetséges pontosan meghatározni, ugyanis a kéziratban semmilyen utalást nem találunk a datálást illetően. Csupán viszonyítási alapokra hagyatkozva, évtizedes pontossággal jelölhetjük ki a fordítási munkálat időpontját. Támponthozható Ráday Pál és Kazinczy Ferenc 1790. augusztusi levélváltása²⁴. A fenti adatok alapján Ráday fordításának keletkezési idejét az 1770-es évek közepétől a 80-as évek közepéig datálhatjuk.²⁵

Ráday és Fáy Zsuzsanna fordított drámaszövegeket, ám nem nyomtatás, csupán főúri kedvtelés céljából, és szűk körben játszott előadások támogatásául. Talán ez lehetett az oka annak a befejezetlenség mellett, hogy Ráday fordítása nem nyert széles körű nyilvánosságot, mivel vélhetően nem is ezt a törekvést szolgálta, inkább az előadhatóság gondolata hívhatta életre. Ehhez a momentumhoz kapcsolódhat, hogy Ráday némely esetben a munkálatok folyamán eltért a német forrástól dialógusrészeket mellőzve. A kézirat további vizsgálata során eredményes lenne egy szoros elemző szövegolvasás. Érdemes volna alaposabb elemzés alá vetni ezeket az eltéréseket, annak érdekében, hogy megfigyelhessük, Ráday milyen mértékben alakította át Falbaire szövegének értelmezési lehetőségeit.

További bizonytalanságot okozhat ifj. Ráday fordításával kapcsolatban, hogy Aranka és az idősebb Ráday levelezésében nem találunk

²³ Online elérhetőség: <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/dms/load/img/?PPN=PPN655169601&IDDOC=721381>

²⁴ „Ha egyszer *Hamlet* színre kerül, lesznek színészeink, *Stellá*-mhoz, Péczeli *Alzir*-jához, *Merop*-jához, *Tancréd*-jéhez, *Clavigó*-hoz Vitéztől, *Miss Sara Sampson*-omhoz, atyjának *Clementiná*-jához és *Gályarab*-jához, anyjának *Háládatos fiú*-jához, *Fehér Britannicus*-ához, Göből *Caesar és Brutus*-ához.” Kazinczy levele: Kazinczy Ferenc Ráday Pál grófnak, Kassa, 1790. augusztus 15. - *Kazinczy Ferenc levelezése, II. kötet 1790-1802*, Közzéteszi Dr. VÁCZY János, Magyar Tudományos Akadémia (Kazinczy Ferenc Összes Művei), Bp., 1891., 96.

²⁵ BORBÉLY, 305.

egyetlen utalást sem az átültetés munkálatit illetően, holott Aranka éppen saját *Gályarabjának* munkálatairól ad hírt levelében. Különösnek tűnhet, hogy id. Gedeon nem említi fia fordítását, holott keletkezésének idejét tekintve megelőzhette Aranka munkáját. Felvetődhet a gyanú, hogy nem tudott a fordításról, vagy annak befejezetlensége okán nem tett említést róla, ám konkrét adatok hiányában ezek a teóriák csupán feltételezések maradnak.

Továbbá egyes vélemények szerint a fordítási munkálatokban az idősebb Ráday is segédkezett, ám mint említett az Arankával folytatott levelezésben nincs nyoma ennek. Valamint egyik levelében így fogalmaz: „Én ezen Tragédiát repaesentaltatni Theatrumon eleget láttam, de német fordításbol soha sem olvastam, hanem az Francia originalis előttem is eléggé esméretes.”²⁶ A fent említettek alapján pedig biztosan tudhatjuk, hogy ifj. Ráday német forrásra alapozta fordítását.

A Falbairé-mű sikerének jele, hogy három magyar fordítása is született a darabnak. Drámairodalmunk Wesselényi Zsuzsanna (1777 k.; 1785), Aranka György (1789 k.; 1791) és II. Ráday Gedeon (1770-1780) honi átültetését jegyzi.²⁷

A siker titka a témájában rejlik. Falbairé gályarabja, azaz András megpróbáltatásainak históriáját egy szövevényes szerelmi történet keretébe helyezi. A dráma három házassági szándékot jár körül: Amália és a Gróf szerelmi és anyagilag is előnyös egybekelésének törekvését; Amália barátnőjének Ceciliának és a Gróf ismerősének, Olbannak az asszony részéről érzelmektől mentes, voltaképp egyezségen, és érdeken alapuló összeköttetésének lehetőségét; egyúttal Cecilia és András, a gályarab valódi érzelmeken nyugvó, akadályoztatott szerelmét. Továbbá közép-pontba kerül a házasság mellett András kegyes cselekedete, miszerint a darab jelenét hét évvel megelőzően a fiú magára vállalta apja gályarabságát, mellyel protestáns hitének gyakorlása miatt büntették.

A címek sugallta „fiúi szeretet” mellett domináns módon előtérbe ke-

²⁶ *Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhöz*, Irodalomtörténet, 1981. 704. – Ráday Gedcon levele Aranka Györgyhöz: Pest die 22a July. 789.

²⁷ Az évszámok adatai közül az első a kézirat létrejöttének idejét, a második pedig a kiadás dátumát jelzi.

rül a lánygyermek családja iránt való elkötelezettsége, és önös érdekeiről való lemondásának motívuma. Érdeemes megfigyelnünk, hogy míg a külső sugallatok Andrászt helyeznék a történések középponti karakterévé, addig Cecilia jelleme mondhatni jócskán felülkerekedik. Valójában csupán az események mellékszálaként jelenik meg a gályarabság. A cselekmények sodrát sokkal inkább a szerelem és a házasság tematikája körüli gondolatok adják. Kifejezetten a női, és anyai értelmezés lehetőségei között jelenik meg az önös érdekeiről, érzelmeiről lemondani képes nő erkölcsi felsőbbrendűsége. Továbbá korunk olvasója a szöveg elemzése kapcsán némiképp betekintést nyerhet a XVIII. századi örökösödés, vagyoni kérdéseket érintő házasságkötés problémakörébe.

András protestáns volta egyértelműen felkínálja a mű vallási irányultságú olvasatát. A *Gályarab* története sorsközösséget teremtve igazolást jelenthet a protestáns olvasók számára. Falbaire szövegében ők erkölcsi fölényel, kiváltsággal rendelkeznek. A drámában a két követendő példaként a középpontba állított karakter erkölcsrendjét alapvetően a protestáns hit alapelvei határozzák meg. A hazai fordításokat forgatva a magyar protestánsok ezt kihallhatták a szövegből.

Falbaire művére általánosságban jellemző, hogy alakjai naivan hisznek az igazságszolgáltatásban. Am, ha alaposabban szemügyre vesszük az őket körülvevő viszonyrendszereket, láthatjuk, a világ minden eresztéke recseg, ropog. Szereplőink általában valamilyen külső hatástól vezérelve kerülnek szorult helyzetükbe, előnyös szituációba csupán a mások által vezérelt nemes cselekedet útján jutnak.

Bár II. Gedeon fordítására alapuló színrevitelekről nincs adatunk, a darabválasztás megalapozott és helytálló döntését a későbbiekben az Aranka átültetését alkalmazó színházi előadások gyakori volta és sikere igazolta.

Zárásként mintegy összegezve az előbbieket: „Semmi sem hatol bele az emberi lélekbe oly könnyen és oly mélyen, mint a példa”²⁸ A magas színvonalú, sokrétű, atyák által felügyelt neveltetés jótékony eredménye a Ráday ifjak jellemében a tudományok és kultúra iránti elkötelezettség kialakulása, ez a kötődés pedig érdeklődésüket a teátrum felé irányította.

²⁸ LOCKE, 116.

Hiszen a kor színésze, Kótsi Patkó János szavait idézve: „A szív formálására és a nemzet karakterének jobbítására vagy elrontására is a játékszínél alkalmasabb eszközt még emberi elme fel nem talált”²⁹.

²⁹ KÓTSI PATKÓ János, *A Régi és Új Theatron Históriaja*, Bp., Kriterion Könyvkiadó, 1973, 135.

Ráday Gedeon híres „hálósipkás” portréja,
amelyet Kazinczy Ferenc megbízásából Thomas
Klimess rajzolt és Mark Quirin metszett rézbe.
Megjelent az Orpheus második füzetében (1790)

*Salamon György: Ráday Gedeon portréja
(a Klimess-Quirin metszet nyomán készült
a 20. század végén)*

*Johann Ender: Kazinczy Ferenc portréja
(MTA Művészeti Gyűjteménye)*

Kőnig Frigyes: Ráday Gedeon portréja (1991)

Gottfried Kellner: Alexander Pope portrēja

Ráday Gyűjtemény
Felelős kiadó: Berecz Ágnes
Nyomdai előkészítés: Fekete Sas Kiadó Bt.
Készült: Tama Solutions Kft.
Felelős vezető Hanczár Gábor
ISBN 978-963-8299-09-3

